Zacht & krachtig

Een onderzoek naar beeldvorming van Bijbelse vrouwen in de *Belle Bijbel* en bij haar lezers

Masterscriptie Neerlandistiek
Marieke C. Veening (6032389)

Eerste begeleider: Dr. Sven B. Vitse
Tweede begeleider: Dr. Jan D. ten Thije

Universiteit Utrecht
Faculteit Geesteswetenschappen

24 september 2019

Universiteit Utrecht

Nederlands Bijbelgenootschap

Samenvatting

De afgelopen jaren zijn er veel 'doelgroepbijbels' verschenen in Nederland: Bijbels met extra materiaal, met een focus op een specifiek publiek. Volgens Rieuwerd Buitenwerf, directeur van het Nederlands Bijbelgenootschap, zijn dergelijke Bijbels 'een handige steun in de rug' om gemakkelijker de Bijbel te gaan of blijven lezen (Ter Horst & Kuijper, 2018). Een relevante vraag is echter welke uitwerking deze doelgroepselectie heeft op de teksten in de Bijbels en de interpretatie van lezers, vooral wanneer gender hierin een rol speelt.

Dit onderzoek concentreert zich op de *Belle Bijbel* (BB), een doelgroepbijbel voor christelijke meiden van 12 tot 17 jaar. Centraal staat hoe de focus op een vrouwelijke doelgroep samenhangt met beeldvorming van vrouwen in de BB en bij lezers. De onderzoeksvraag luidt als volgt:

> *Welke beeldvorming van Bijbelse vrouwen treedt er op in de* Belle Bijbel *en hoe verhouden lezers zich tot deze beeldvorming?*

De wetenschappelijke basis van het onderzoek wordt gevormd door theorieën over beeldvorming (Beller, 2007) (Leerssen, 2007) (Hall, 1997), discours (Fairclough, 2003) (Van Leeuwen, 2005) en de representatie van vrouwen in de literatuur en de Bijbel (Gilbert & Gubar, 1980) (Irigaray, 1985) (Showalter, 1979) (Humm, 2013) (Niditch, 1979) (Bal, 1987) (Wetter, 2015). Daarnaast komen kritische discoursanalyse, receptietheorieën en de drie dimensies waarop teksten geanalyseerd kunnen worden volgens Fairclough aan bod (Fairclough, 1992) (Jørgensen & Phillips, 2002).

De Bijbelverhalen en extra teksten van de BB over tien Bijbelse vrouwen en de beeldvorming van lezers over drie van deze vrouwen (Mirjam, Ester, Maria) worden geanalyseerd aan de hand van de drie dimensies van Fairclough. Zo wordt duidelijk hoe de Bijbelverhalen vrouwen lexicaal en predicatief representeren en hoe de BB dit met haar extra teksten doet, en of lezers in een gesprekscontext deze discourspraktijk wel of niet voortzetten. Voor dit laatste onderdeel zijn twaalf meisjes van 12 tot 17 jaar geïnterviewd, die een leesfragment kregen van een Bijbelverhaal met of zonder BB-materiaal.

Uit de lexicalisatie- en predicatieanalyse van de Bijbelverhalen blijkt dat vrouwen vaak worden gerepresenteerd met hun functie voor de samenleving in die tijd, hetzij als moeder van (belangrijke) kinderen, hetzij als vrouw met een leiderschapsfunctie of belangrijke taak. Hierbij krijgen de vrouwen overwegend zachte en afhankelijke eigenschappen toegeschreven, maar ook wel krachtige en onafhankelijke eigenschappen. De lexicalisatie- en predicatieanalyse van de BB-teksten wijst uit dat het gender van de vrouwen wordt benadrukt, dat ze zachte en afhankelijke eigenschappen hebben (waarbij 'gelovig' het vaakst en meest voorkomt), maar dat krachtige en onafhankelijke eigenschappen bij de helft overheersen. Bij sommigen is een 'beroep' of functie bovendien belangrijker dan de familie- en huwelijksbanden, waardoor een onafhankelijker beeld van de vrouwen ontstaat. Uit de interviews komt dat de respondenten voornamelijk aandacht hebben voor karaktereigenschappen en emoties van de vrouwen, maar ook voor relaties met familie en volk. De respondenten die een fragment met BB-materiaal hebben gelezen, zetten de vrouwen echter nog wat krachtiger neer, door meer te wijzen op hun dapperheid, en ze duiden hen vaker aan met hun vrouwelijke gender. De respondenten zetten de discourspraktijk van de BB hiermee grotendeels voort, alleen geven zij Maria een nog krachtiger en veelzijdiger beeld dan de BB doet.

Geconcludeerd kan worden dat de BB de vrouwen veelzijdig en met tegengestelde eigenschappen presenteert, net als de respondenten. Hierin zijn zij beide discours-kritisch met het oog op de traditionele stereotypen, doordat zij tegengestelde kanten van vrouwen benoemen en met elkaar verenigen.

Inhoudsopgave

1. Inleiding 5
2. Introductie *Belle Bijbel* 7
2.1. *Bijbel in Gewone Taal* 7
2.2. Paratekst van de *Belle Bijbel* 8
3. Theoretisch kader 9
3.1. Beelden en discoursen 9
3.2. Discoursen rondom vrouwen 13
4. Methode 18
4.1. Verantwoording onderzoeksmateriaal 18
4.2. Operationalisering analysemodel 19
5. Resultaten 27
5.1. Resultaten *Bijbel in Gewone Taal* 27
5.2. Resultaten *Belle Bijbel* 34
5.3. Resultaten interviews 40
6. Analyse resultaten 47
6.1. Tekstuele dimensie 47
6.2. Discursieve dimensie 51
6.3. Sociale dimensie 55
7. Conclusie 57
7.1. Beeldvorming van vrouwen in de *Belle Bijbel* 57
7.2. Verhouding lezers tot de beeldvorming in de *Belle Bijbel* 57
8. Discussie 59
8.1. Beperkingen 59
8.2. Vervolgonderzoek 60
Literatuurlijst 61

Bijlage 1: Corpus i
Bijlage 2: Samenvatting Bijbelverhalen iii
Bijlage 3: Lexicalisatieanalyse BGT vi
Bijlage 4: Predicatieanalyse BGT x
Bijlage 5: Lexicalisatieanalyse BB xv
Bijlage 6: Predicatieanalyse BB xviii
Bijlage 7: Informed consent voor interviews xxi

Bijlage 8: Leesfragmenten BGT-interviews xxii
Bijlage 9: Leesfragmenten BB-interviews xxiv
Bijlage 10: Codeboom iii
Bijlage 11: Uitgewerkte BGT-interviews iv
Bijlage 12: Uitgewerkte BB-interviews x

1. Inleiding

'Vrouwen, mannen, kinderen, scholieren, kunstliefhebbers. Wie een ronde maakt door de boekhandel, ziet dat er voor elk type lezer wel een speciale bijbel te koop is. De tijd is voorbij dat voor Gods woord one size fits all *gold. De nieuwe bijbel is een 'doelgroepbijbel'.'*

Journalist Gerrit-Jan Kleinjan (2016) wijst op een trend in Nederland: de uitgave van Bijbels voor specifieke doelgroepen. In de afgelopen jaren zijn er veel verschillende doelgroepbijbels verschenen: bijvoorbeeld de *Jongerenbijbel* (2008), *Samenleesbijbel* (2015), *Reformatiebijbel* (2016), *Groene Bijbel* (2016), *Vrouwenbijbel* (2016), *Mannenbijbel* (2017) en *Rechte Bijbel* (2018). Volgens Rieuwerd Buitenwerf, directeur van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG), is er behoefte aan thema- en doelgroepbijbels, doordat steeds meer christenen het moeilijk vinden 'om een brug te slaan van de Bijbel naar hun dagelijks leven' (Ter Horst & Kuijper, 2018). Steeds minder mensen lezen de Bijbel. Uit onderzoek van het NBG, onderzoeksbureau Blauw & Centrum voor Contextuele Bijbelinterpretatie (2017, p. 4) blijkt dat 22% van de Nederlandse bevolking de Bijbel relevant vindt en 16% daadwerkelijk in de Bijbel leest; in 1996 vormde de groep Bijbellezers echter nog 33% van de bevolking (Ter Horst & Kuijper, 2018). Een doelgroepbijbel kan 'een handige steun in de rug' zijn om gemakkelijker de Bijbel te gaan of blijven lezen, aldus Buitenwerf (Ter Horst & Kuijper, 2018).

Niet iedereen vindt het onderscheid in doelgroepen echter positief. Zo is oud-Theoloog des Vaderlands Janneke Stegeman kritisch op de uitgave van de *Mannenbijbel*, omdat deze mannen en vrouwen in hokjes zou plaatsen en daarmee de betekenis van de Bijbel tekort zou doen:

> De Bijbel spreekt sowieso in verschillende talen, genres en stemmen, en tot heel verschillende mensen. Als je onderscheid gaat maken tussen die groepen mensen, vind ik man en vrouw niet het meest bepalende onderscheid, noch het meest interessante. (…) Voor mij staat centraal dat de Bijbel een bevrijdend boek is dat de hokjes waarin wij geneigd zijn te denken uitdaagt. Door het onderscheid tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid op deze manier te maken, maak je de Bijbel eerder beperkend dan bevrijdend. (Kolman, 2017)

Els van Dijk, directeur van de Evangelische Hogeschool, heeft zo ook haar twijfels bij de *Vrouwenbijbel*: 'Ik ben gevraagd om mee te schrijven aan de *Vrouwenbijbel*. Dat heb ik niet gedaan. Ik lees de Bijbel namelijk niet als vrouw, maar als gelovige.' (Ter Horst & Kuijper, 2018) Zowel Stegeman als Van Dijk blijkt de gerichtheid op een 'mannelijke' of 'vrouwelijke' doelgroep dus als problematisch te ervaren, omdat dit kader de Bijbelinterpretatie en de lezer zou beperken.

Deze kritiek raakt aan de thematiek van de gender studies. Wat maakt iets 'mannelijk' of 'vrouwelijk'? Welke culturele veronderstellingen liggen hieraan ten grondslag? En in hoeverre kunnen individuen zich hierin herkennen? Gender, genderrollen en stereotypen zijn al jarenlang een onderwerp van onderzoek. Vooral vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw, ten tijde van de tweede feministische golf, heeft het onderzoek naar de beeldvorming rondom gender een vlucht genomen. Zo ook in de literatuurwetenschappen: letterkundige onderzoekers hebben veelvuldig verhalen geanalyseerd om te ontdekken welke ideeën over mannen en vrouwen hierin overheersen en hoe deze weerklinken in de maatschappij (Millett, 1970) (Gilbert & Gubar, 1980) (Showalter, 1979) (Irigaray, 1985). Hierbij gaat men ervan uit dat beelden die in de literatuur voorkomen aspecten van de werkelijkheid representeren en hieraan betekenis geven. Wanneer deze beelden vaker herhaald worden en als 'normaal' worden gezien, worden mannen en vrouwen vanuit een bepaald kader bekeken en spreken we van een 'discours' (Fairclough, 2003). De beeldvorming in verhalen heeft zo invloed op de beeldvorming in het dagelijks leven.

Doelgroepbijbels zijn hiermee een relevant onderwerp voor wetenschappelijk onderzoek. Want welke uitwerking heeft de focus op een bepaalde doelgroep op de teksten in deze Bijbels, en op de interpretatie en beeldvorming van lezers? Omdat doelgroepbijbels nog vrij nieuw zijn in Nederland is hier nog geen onderzoek naar verricht. Daarom zal dit onderzoek hier een begin mee maken.

Dit onderzoek zal zich specifiek richten op de *Belle Bijbel*. Deze uitgave van het NBG is gericht op christelijke meiden van 12 tot 17 jaar, en bevat naast de Bijbeltekst extra materiaal, waarmee de redactie tienermeiden hoopt te helpen de Bijbel beter te begrijpen en toe te passen in hun leven (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 3). Het NBG vraagt zich af welke uitwerking de *Belle Bijbel* heeft bij de doelgroep. Omdat de *Belle Bijbel* zo specifiek voor meisjes is geschreven en er veel Bijbelse vrouwen in worden uitgelicht, is het interessant om hiernaar te kijken vanuit het perspectief van gender en beeldvorming. Welk beeld van vrouwen ontstaat er door de Bijbelteksten heen, en welke specifieke kanten belicht de *Belle Bijbel*? In hoeverre klinken hierin echo's door van vrouwenbeelden die gangbaar waren of zijn in de wetenschap en maatschappij? En hoe kijken tienermeiden naar vrouwen als zij de *Belle Bijbel* lezen? Dit onderzoek gaat in op deze vragen, waarmee verschillende onderzoekdisciplines bij elkaar komen: imagologie, gender studies, literatuurwetenschappen en Bijbelwetenschappen. Uiteindelijk zal de volgende onderzoeksvraag beantwoord worden:

> *Welke beeldvorming van Bijbelse vrouwen treedt er op in de* Belle Bijbel *en hoe verhouden lezers zich tot deze beeldvorming?*

In dit onderzoeksrapport zal de *Belle Bijbel* eerst een uitgebreidere introductie krijgen. Vervolgens bespreekt het theoretisch kader de concepten van beeldvorming, discoursanalyse en representaties van vrouwen in de literatuur en in de Bijbel. Daarna worden de methode en de operationalisering van het analysemodel toegelicht. Hoofdstuk 5 geeft de resultaten van het onderzoek weer, welke in hoofdstuk 6 verder worden geanalyseerd en geduid. Het rapport sluit af met een conclusie die de onderzoeksvraag beantwoordt, en een discussie over de beperkingen van het onderzoek en suggesties voor vervolgonderzoek.

2. Introductie *Belle Bijbel*

De *Belle Bijbel* (BB) is ontwikkeld door het Nederlands Bijbelgenootschap en Huis van Belle. Het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) houdt zich bezig met het vertalen en beschikbaar stellen van de Bijbel en het vergroten van betrokkenheid bij de Bijbel (Nederlands Bijbelgenootschap, z.d.). Zo heeft het NBG verschillende Nederlandse vertalingen gemaakt van deze eeuwenoude, religieuze boekenverzameling, waaronder de *Bijbel in Gewone Taal* (Nederlands Bijbelgenootschap, 2014). Daarnaast heeft deze organisatie de laatste jaren een aantal Bijbels uitgegeven voor specifieke doelgroepen, waaronder de BB. Huis van Belle is een stichting die als doel heeft 'meiden [te] empoweren door hen te vertellen hoe mooi ze gemaakt zijn door hun Schepper en hen [te] helpen het beste uit zichzelf te halen' (Huis van Belle, z.d.).

De BB is een speciale uitgave van de *Bijbel in Gewone Taal* (BGT) (2014) voor tienermeiden, waarin 95 pagina's aan extra materiaal zijn verwerkt en waarbij ook extra's op internet te vinden zijn. Al dit extra materiaal zullen we 'paratekst'[1] noemen. De 95 pagina's in het boek komen verspreid door de BB voor (voorin, in het midden[2] en achterin). De specifieke doelgroep van deze uitgave wordt gevormd door christelijke meiden van 12 tot en met 16 jaar (Nederlands Bijbelgenootschap, 2018).

Vanwege de verschillende insteek van enerzijds de BGT-vertaling en anderzijds het toegevoegde BB-materiaal, volgt hieronder een korte toelichting over het doel en het genre[3] van de BGT en het extra materiaal in de BB.

2.1. *Bijbel in Gewone Taal*

De *Bijbel in Gewone Taal* is een Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Bijbelboeken in het Hebreeuws en Grieks. Deze vertaling is geschreven in 'de taal die we allemaal dagelijks spreken' en in begrijpelijke, korte zinnen (Nederlands Bijbelgenootschap, z.d.), waarbij de relaties tussen zinnen en zinsgedeeltes expliciet worden gemaakt door veelvuldig gebruik van verbindingswoorden (Nederlands Bijbelgenootschap, 2009).

De primaire doelgroep van deze Bijbelvertaling 'bestaat uit volwassen niet-geoefende, laaggeletterde lezers en lezers voor wie het Nederlands de tweede taal is, zowel doven als immigranten die een zekere band met christendom en geloof hebben' (Nederlands Bijbelgenootschap, 2009, p. 4). Op de website vermeldt het NBG een bredere doelgroep: 'iedereen die graag een duidelijke bijbel leest'

---

[1] 'Paratekst' (Genette, 1997, pp. 1-4) en staat voor alle (verbale en niet-verbale) gegevens die rondom een tekst staan en die de 'eigenlijke' tekst presenteren aan het publiek. Paratekst komt voor in boeken zelf (bijvoorbeeld een voorwoord, voetnoten, titels) en buiten de boekkaft om (bijvoorbeeld interviews met een auteur, vooraankondigingen). Genette maakt hierbij nog onderscheid tussen 'peritekst' en 'epitekst'. Peritekst omvat de gegevens die zich in de onmiddellijke context van de tekst bevinden (Genette, 1997, p. 16), oftewel in het boek zelf. Epitekst bestaat uit geschreven en gesproken tekst die niet in het boek zelf staan, maar door de uitgever of auteur worden verspreid om de aandacht naar het boek te trekken, waarmee ook niet-lezers bereikt kunnen worden (Genette, 1997, pp. 344-345). De 95 pagina's materiaal in de BB zelf zijn te definiëren als peritekst, omdat zij in het boek zelf toelichting geven bij de BGT-Bijbelvertaling. De extra's op internet zijn echter niet te scharen onder peritekst of epitekst, omdat het aanvullend materiaal betreft dat toevallig niet in het boek zelf staat, maar ook geen 'reclame' is – het is immers bedoeld voor dezelfde lezers die de BB al lezen. Daarom wordt in dit onderzoek voor de duidelijkheid gewoon de overkoepelende term 'paratekst' gebruikt voor al het extra materiaal van de BB.

[2] De BGT-vertaling wordt dan 'onderbroken' voor twee (thema)hoofdstukken.

[3] Het genre wordt geconcretiseerd door aandacht te besteden aan de context (participanten, domein, medium, situatie), tekst (inhoud, vorm, type, structuur) en code (talig/niet talig, taalkeuze, taalvariëteit) (Steen, 1999). Meer over deze elementen en het belang van het onderscheiden van genres is te lezen in paragraaf *3.1.4. Discoursanalyse*.

(Nederlands Bijbelgenootschap, z.d.). De uitgave heeft als context het domein van religie, of concreter: het christendom. De BGT heeft een gedrukt boek als medium, maar is ook op internet te lezen via www.debijbel.nl. De situatie waarin de BGT gelezen wordt kan variëren, aldus het NBG (z.d.): 'Je kunt er zelf in lezen of samen met anderen, thuis of in de kerk, op school en in het pastoraat.'

De inhoud van de BGT bestaat uit de 66 boeken die in de westerse, protestantste traditie tot de Bijbelse canon worden gerekend. Deze 66 Bijbelboeken hebben verschillende vormen; 22 zijn te definiëren als verhalen, 5 als poëzie, 18 als profetieën en 21 als brieven (EO / Nederlands Bijbelgenootschap, z.d.). De BGT presenteert de Bijbelboeken na elkaar, met hoofdstuk- en versnummers en inhoudelijke tussenkopjes.

De BGT maakt gebruik van geschreven Nederlandse taal die als eenvoudig en modern kan worden bestempeld.

2.2. Paratekst van de *Belle Bijbel*

Volgens Eline Hoogenboom (toenmalig directeur van Huis van Belle) kunnen meiden door de BB God beter leren kennen, bemoedigd worden in hun geloof en in moeilijke situaties, en de Bijbel beter begrijpen en toepassen in hun leven (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 3). De BB heeft dus als doel om te informeren, opiniëren (aan het denken zetten) en activeren.

Het domein van de christelijke religie is hetzelfde als bij de BGT, en de BB maakt net zo gebruik van het boekenmedium, maar ook van het internet via https://www.huisvanbelle.nl/bellebijbel (waar nog meer extra's te vinden zijn). De beoogde lezers zijn echter anders: christelijke tienermeiden (12 tot en met 16 jaar), waarvan het (lees)niveau niet van belang is. In het voorwoord wordt de lezer als individu aangesproken (door 'Hoi mooie meid' en het gebruik van het enkelvoudige persoonlijk voornaamwoord jij/je/jou) en er komt geen verwijzing naar groepsgebruik voor, waaruit opgemaakt kan worden dat de bedoelde leessituatie voornamelijk individueel is.

Het materiaal bestaat uit zes themahoofdstukken en één ander hoofdstuk. De themahoofdstukken hebben als titels *Bijbel*, *Basics*, *Beauty*, *Be*, *Body en Believe* en gaan respectievelijk over de omgang met de Bijbel, inhoud van de Bijbel, schoonheid, identiteit, lichaam en geloven. Het andere hoofdstuk heet *Vrouwen uit de Bijbel* en bevat portretten van zes vrouwelijke personen uit de Bijbel, afgewisseld met informatieve teksten over de rol van vrouwen in de Bijbel, een fictieve vlog van een meisje uit de tijd van de Bijbel, een activerende tekst over sterke karaktereigenschappen, een quiz en een 'gebed om kracht'. In een aantal hoofdstukken komt een verwijzing voor naar de website, waar lezers muziekafspeellijsten, creatieve ideeën, een lijstje met inspirerende vrouwen, een quizuitslag, overdenkingen over Bijbelse vrouwen en een interview kunnen vinden. Het materiaal van de BB bevat veel verschillende typen teksten, van informerend, opiniërend en activerend tot amuserend. Het hoofdstuk *Basics* en de portretten in *Vrouwen uit de Bijbel* hebben bijvoorbeeld een informerende stijl, terwijl de hoofdstukken *Beauty*, *Be*, *Body* en *Believe* en de overdenkingen op internet meer gericht zijn op het aan het denken zetten van de lezer. En de 'challenges' in de hoofdstukken zetten aan tot actie, terwijl de quiz een amuserend spelelement is.

De BB gebruikt de Nederlandse taal in haar extra materiaal, met af en toe een Engelse quote, term of zin. Hiermee lijkt de redactie bij het lezerspubliek te willen aansluiten, door moderne taal te gebruiken.

3. Theoretisch kader

Dit hoofdstuk bespreekt het wetenschappelijk raamwerk waar vanuit dit onderzoek is uitgevoerd.

3.1. Beelden en discoursen

Om te kunnen onderzoeken welke beelden van vrouwen voorkomen in de *Belle Bijbel* en hoe deze in verhouding staan tot de beelden die lezers hebben, is het goed om eerst stil te staan bij het begrip 'beeldvorming', hoe beeldvorming verloopt en hoe zij discoursen tot stand brengt.

3.1.1. Imagologie

De onderzoeksdiscipline die zich bezighoudt met beeldvorming heet 'imagologie'. Literaire imagologie bestudeert volgens Manfred Beller (2007, p. 7) 'de oorsprong en functie van karakteristieken van andere landen en volken, zoals deze tekstueel worden gepresenteerd, in het speciaal in literaire werken, toneelstukken, poëzie, reisverhalen en essays'. Centraal hierin staan 'beelden' of 'images': 'mentale of discursieve representaties of reputaties van een persoon, groep, etniciteit of natie' (Leerssen, 2007, p. 342). Leerssen maakt onderscheid tussen verschillende images, gebaseerd op het perspectief waar vanuit wordt gekeken; zo kun je naast een beeld van een ander ('hetero-image') ook een zelfbeeld ('auto-image') construeren (2007, pp. 342-343). Daarnaast kan een beeld altijd aangevuld worden met nieuwe beelden ('counter-images') die het oude beeld aanvullen of contrasteren (Leerssen, 2007, p. 343). Met de termen 'stereotype' en 'image' wordt in deze context vaak hetzelfde bedoeld, maar stereotypen vormen eigenlijk de basis voor images: 'a set of stereotypes would constitute a prejudice, and a set of prejudices constitutes an image' (Beller, 2007, p. 431). Het doel van de imagologie is om mensen bewust te maken van het bestaan van deze stereotypen en beelden en de vooroordelen die eraan ten grondslag liggen.

3.1.2. Beeldvorming

Maar hoe ontstaat dan een beeld? Niet voor niets legt Leerssen de nadruk op het 'mentale' karakter van images: beelden ontstaan in de hoofden van mensen en zijn niet gebaseerd op feiten of empirisch onderzoek, ze zijn 'imaginated' (Leerssen, 2007, p. 342). Bij beelden gaat het er dus niet om of ze ook waar zijn; het zijn constructies, die doorgegeven worden door verschillende factoren.

Een belangrijk uitgangspunt is dat taal directe invloed heeft op de vorming van beelden en ideeën. Zo stelt Norman Fairclough:

> texts can bring about changes in our knowledge (we can learn things from them), our beliefs, our attitudes, values and so forth. They also have longer-term causal effects – one might for instance argue that prolonged experience of advertising and other commercial texts contributes to shaping people's identities as 'consumers', or their gender identities (Fairclough, 2003, p. 8).[4]

[4] Met 'teksten' doelt Fairclough op zowel gescheven als gesproken tekst: 'Written and printed texts such as shopping lists and newspaper articles are 'texts', but so also are transcripts of (spoken) conversations and interviews, as well as television programmes and webpages. We might say that any actual instance of language in use is a 'text'' (2003, p. 3).

Vanuit deze visie reflecteert taalgebruik niet alleen op een bepaalde werkelijkheid buiten de taal om; het taalgebruik construeert juist zélf een bepaalde realiteit. Door een tekst worden zo impliciet stereotypen en beelden doorgegeven.

Volgens Daniel Bar-Tal (1997, p. 496) zijn er drie 'mechanismen' die ervoor zorgen dat stereotypen worden overgedragen: maatschappelijke kanalen, contact met familie en direct contact met de groep of persoon die het stereotype betreft. Onder maatschappelijke kanalen verstaat Bar-Tal (1997, p. 496) kanalen van politieke, sociale, culturele en educatieve aard, bijvoorbeeld literatuur[5], schoolboeken, kranten, films en politieke toespraken (Bar-Tal, 1997, p. 505). Deze bronnen verschaffen informatie over een groep mensen, waarmee groepen direct of indirect worden gekarakteriseerd. Maatschappelijke kanalen hebben veel invloed op beeldvorming, omdat zij de informatie wijd kunnen verspreiden en geïnstitutionaliseerde bronnen daarbij vaak als betrouwbaar worden gezien (Bar-Tal, 1997, p. 505).

3.1.3. Van beeldvorming naar discoursvorming

Stuart Hall (1997, p. 6) stelt dat een verzameling representaties (images) en ideeën over een fenomeen of onderwerp de basis vormt voor een discours. Fairclough (2003, p. 124) geeft de volgende definitie van 'discours': 'I see discourses as ways of representing aspects of the world – the processes, relations and structures of the material world, the 'mental world' of thoughts, feelings, beliefs and so forth, and the social world.' Maar niet elke representatie vormt gelijk een discours:

> In talking about discourses as different ways of representing, we are implying a degree of repetition, commonality in the sense that they are shared by groups of people, and stability over time. In any text we are likely to find many different representations of aspects of the world, but we would not call each separate representation a separate discourse. (Fairclough, 2003, p. 124)

Alleen door de herhaling van representaties door een groep mensen of door maatschappelijke kanalen komt een discours tot stand en blijft een discours bestaan, waardoor (groepen) mensen vanuit een vastgesteld kader (een zogenoemd 'frame') worden bekeken.

Bij discoursen is dus altijd sprake van macht: wie bepaalt welke beelden van de ander overheersen? Baukje Prins (2002, p. 241) spreekt hierbij over de 'performatieve macht van taal': 'Iedere zin die wij uiten, boort lagen van betekenis aan die een grote invloed kunnen hebben op de sociale en symbolische wereld waarin wij leven.' Volgens Theo van Leeuwen (2005, p. 95) hebben mensen wel macht over wat ze zeggen over een bepaalde werkelijkheid, maar zorgen discoursen altijd ervoor dat we daarbij uitgaan van de 'frameworks' die discoursen ons bieden; we kunnen niet zonder deze kaders om betekenis te kunnen geven aan de wereld om ons heen.

3.1.4. Discoursanalyse

Bij discoursen is het belangrijk om niet alleen naar teksten te kijken, maar ook de sociale context te bestuderen waarin het taalgebruik wordt geproduceerd en ontvangen. Door een dergelijke brede kijk kan duidelijk worden op welke manier taalgebruik sturend is in de beeld- en betekenisvorming in een bepaalde context.

[5] De *Belle Bijbel* vormt in dit kader een interessant kanaal: de vraag is hoeveel invloed deze uitgave van de Bijbel – een belangrijk en gezaghebbend literatuurwerk voor christenen – heeft op beeldvorming van tienermeiden.

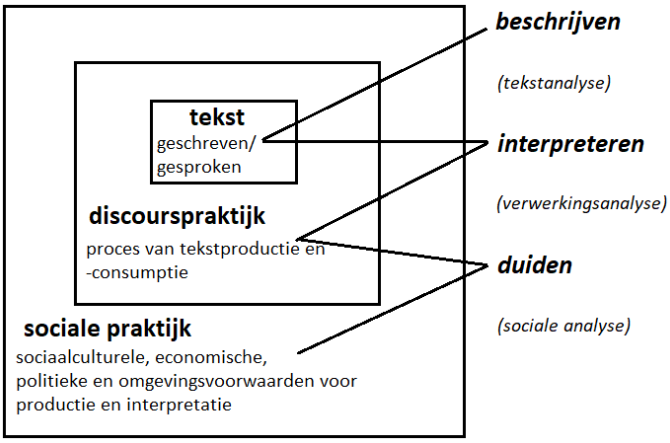

Figuur 1. Analysemodel van Fairclough. Aangepast overgenomen uit *Discourse and Social Change* (p. 73) door N. Fairclough, 1992, Cambridge: Polity Press. Copyright 1992, Polity Press.

Fairclough (1992, p. 73) beeldt deze wisselwerking tussen tekst en sociale context uit met een driedimensionaal model voor een kritische discoursanalyse, te zien in Figuur 1. Dit model bevat een tekstuele dimensie, een discursieve dimensie en een sociale dimensie. Een analyse vanuit deze dimensies resulteert respectievelijk in 'een linguïstische beschrijving van een tekst, een interpretatie van de relatie tussen discursieve processen en de tekst, en een verklaring van de relatie tussen de discursieve processen en de sociale processen' (Fairclough, 1995a, p. 97). Dit model wordt geoperationaliseerd in dit onderzoek, wat wordt toegelicht in paragraaf *4.2. Operationalisering analysemodel*; hieronder volgt een beknopte theoretische beschrijving.

De tekstuele dimensie draait om de inhoud van een geschreven of gesproken tekst. In deze dimensie analyseert de onderzoeker talige kenmerken, door bijvoorbeeld te kijken naar aspecten van de vocabulaire, grammatica, cohesie of structuur (Fairclough, 1992, p. 75). Fairclough (1995a) stelt dat representatie van actoren een van de belangrijkste onderdelen is van een dergelijke tekstuele analyse. Ook Kate Clark (1992, p. 209) geeft aan: 'Naming is a powerful ideological tool (…) Different names for an object represent different ways of perceiving it'. Representatie kan ook plaatsvinden door predicatie. Reisigl & Wodak (2001, p. 54) definiëren predicatie als een 'proces en resultaat van het linguïstisch toewijzen van kwaliteiten aan personen, dieren, objecten, gebeurtenissen en sociale fenomenen'. De eigenschappen die actoren krijgen in een tekst kleuren de beeldvorming van deze actoren.

De discursieve dimensie vormt de brug tussen de tekst en de sociale praktijk. Bij deze dimensie staat de vraag centraal hoe teksten de sociale praktijk vormen en door de sociale praktijk gevormd worden (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 62). De discursieve dimensie heeft namelijk betrekking op de processen rondom tekstproductie en tekstconsumptie (welke Fairclough samen aanduidt als 'discourspraktijk')[6] en op de vertogen en genres die daarin gecombineerd worden (Fairclough, 1995b, p. 66) (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 62). Een vertoog vormt een onderdeel van een grotere discoursorde; verschillende vertogen leveren verschillende perspectieven op de werkelijkheid aan, die samen de manier van spreken over een bepaald onderwerp bepalen (Fairclough, 1995b, p. 66).[7] Een genre is volgens Fairclough 'a particular usage of

[6] Bij processen rondom tekstproductie en -consumptie kan bijvoorbeeld gedacht worden aan 'redactionele procedures' die een tekst kan ondergaan, aldus Esther Prins (2011).

[7] Fairclough gebruikt voor 'vertoog' ook het Engelse woord 'discourse'. Zijn veelvuldige gebruik van dit woord kan echter verwarring veroorzaken. Zo vat hij discours onder andere op als een 'soort taalgebruik binnen een bepaald veld',

language which participates in, and constitutes, part of a particular social practice, for example, an interview genre, a news genre or an advertising genre' (Fairclough, 1995b, p. 56). Gerard Steen (1999) werkt de term 'genre' concreter uit; volgens hem wordt een genre gevormd door het taaltype, de functie, de vorm, de inhoud, het medium en het domein. Ten Thije & Deen (2009) vatten deze categorieën samen in drie elementen: *context* (participanten, domein, medium, situatie), *tekst* (inhoud, vorm, type en structuur) en *code* (talig/niet talig, taalkeuze en taalvariëteit). Door genres te onderscheiden kan duidelijk worden wat het contextuele kader is van de vertogen die worden gebruikt in een discoursorde. Ook is het volgens Fairclough (1995b, p. 77ff) belangrijk om teksten in hun samenhang te onderzoeken, door te kijken naar intertekstualiteit: de manier waarop teksten elementen uit andere teksten in zich opnemen. Intertekstualiteit verbindt zo verschillende tekstgenres aan elkaar, en vormt ook een brug tussen tekstproductie en tekstconsumptie (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 66). Fairclough (2001, p. 118) legt uit dat de interpretatie van een tekst gevolg is van een combinatie van wat in de tekst zelf staat en wat al in degene die interpreteert 'schuilt' aan (ideologische) veronderstellingen. Zo kan de connectie tussen verschillende genres en vertogen in een bepaalde discourspraktijk licht werpen op de constructie van tekstproductie en -consumptie.

De sociale dimensie kijkt tot slot naar 'de rol van discursieve praktijken in de handhaving van de sociale orde en in sociale verandering' (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 62). Reproduceert of herstructureert de discursieve praktijk de bestaande discoursorde, en welke consequenties heeft dit voor de bredere sociale praktijk? (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 62) Hierbij kan volgens Fairclough gekeken worden naar linguïstische aspecten en naar niet-linguïstische (sociale en culturele) aspecten (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 86). Om uitspraken te kunnen doen over niet-linguïstische aspecten, is naast een discoursanalyse echter ook sociale en culturele studie nodig.

3.1.5. Receptieonderzoek: positievere beelden, empathie en genderverschillen

Volgens Jørgensen & Phillips (2002, p. 72) kan onderzoek naar het publiek van een bepaald discours licht werpen op hoe lezers teksten interpreteren, maar helaas laten veel kritische discoursanalisten dit onderdeel bij de interpretatie van tekstconsumptie achterwege. Terwijl receptieonderzoek veel duidelijkheid kan geven over welke invloed daadwerkelijk uitgaat van een tekst en/of discours.

Zo blijkt uit onderzoek van Carl Graumann (1992) dat het perspectief waar vanuit geschreven wordt in een verhaal invloed heeft op de beeldvorming van personages bij de lezer. Respondenten bekijken en beoordelen de protagonist van een verhaal (oftewel: de hoofdrolspeler of degene van waaruit het verhaal wordt verteld) positiever dan andere personages. Mensen nemen tijdens het lezen of kijken van een verhaal onbewust het perspectief van de hoofdpersoon over en daarmee ook zijn normen en oordelen, zelfs als zijn of haar acties negatief of agressief zijn (Graumann, 1992, p. 251). Het verhaal stuurt erop aan om de lezer of kijker met het hoofdpersonage te laten identificeren, bijvoorbeeld doordat dat personage vaak het grammaticale onderwerp is van een zin en er voor dat personage vaak 'verba sentiendi' worden gebruikt: werkwoorden die verwijzen naar gevoelens of een bepaalde mentale staat (Graumann, 1992, pp. 249, 251).

---

maar ook concreter als 'een manier van spreken die betekenis geeft aan ervaringen vanuit een bepaald perspectief' (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 60). De eerste definitie noemt hij soms ook een 'order of discourse': oftewel een 'discoursorde', een vaste manier van spreken over een onderwerp. Aan de tweede definitie kunnen we in het Nederlands ter verduidelijking de term 'vertogen' koppelen, waarbij een 'vertoog' een deelcomponent vormt van de discoursorde. Daarom spreken we in dit onderzoek over een 'discours(orde)' als we de complete manier van spreken over vrouwen in de literatuur of in (de context van) de BB bedoelen, en over een 'vertoog' als het gaat over een deelcomponent van dit taalgebruik, vanuit een bepaald perspectief.

Door een bepaald personage dus meer te belichten in een verhaal, kan een positiever beeld ontstaan van die persoon dan als hij/zij minder aandacht krijgt.

Verhalen hebben ook het vermogen om empathie op te wekken: inlevingsvermogen in personages, waardoor vooroordelen van de lezer kunnen worden ontkracht. Hoe meer narratieve kenmerken voorkomen in een tekst, hoe groter de empathie voor een bepaalde groep wordt. Johnson, Jasper, Griffin, & Huffman (2013) hebben deze uitwerking van verhalen bijvoorbeeld aangetoond door groepen respondenten teksten te laten lezen over Arabische moslims, waaruit bleek dat de narratieve tekst meer effect had op de vermindering van vooroordelen over deze groep bij lezers, dan teksten met minder of geen verhalende kenmerken.[8] Dit effect bleek het grootst te zijn bij lezers die niet gemakkelijk het perspectief konden innemen van anderen (Johnson, Jasper, Griffin, & Huffman, 2013, p. 593) en werd bereikt zonder expliciete instructie van tevoren aan de respondenten welk perspectief zij moesten innemen; een dergelijke instructie kan zelfs vooroordelen over personages doen toenemen bij het lezen (Johnson, Jasper, Griffin, & Huffman, 2013) (Dovidio, Eller, & Hewstone, 2011) (Tarrant, Calitri, & Weston, 2012).

Genderverschillen van lezers kunnen ook voor verschillen in de receptie zorgen. Uit onderzoeken van Cutforth (1980) en Hayes (1969) blijkt dat jongens meer beïnvloed worden door verhalen dan meisjes. Flerx, Fidler, & Rogers (1976) lieten echter zien dat de overtuigingen van meisjes over de cognitieve vaardigheden van jongens en meisjes gemakkelijker te beïnvloeden zijn met een verhaal dan de overtuigingen van jongens. In het verhaal uit dit experiment werd echter het sociale stereotype ontkracht dat jongens slimmer zijn dan meiden, wat voor mannelijke respondenten minder leuk is om aan te nemen dan voor vrouwelijke, aangezien de jongens hiermee hun vermeende intellectuele superioriteit moesten loslaten. Wanneer een verhaal het eigen zelfbeeld raakt en negatief beïnvloedt, is de invloed op de lezer dus kleiner. Volgens Frank Hakemulder (2000, p. 49) is er verder onderzoek nodig om te controleren of er ook effecten optreden als verhalen het zelfvertrouwen van lezers vergroten in plaats van verlagen.

3.2. Discoursen rondom vrouwen

Vanuit de literatuur- en communicatiewetenschappen zijn verschillende groepen mensen waarover een bepaald discours overheerst(e) veelvuldig onderzocht. Zo bestudeerde Edward Saïd (1978) het discours over 'het Oosten' in westerse literatuur, en de laatste jaren is er veel onderzoek gedaan naar discoursen over vluchtelingen in de media (bijvoorbeeld door Huisman (2016), De Waal (2016) en Schüller (2017)). Vrouwen vormen een andere groep waar veel aandacht voor is gekomen sinds de jaren zestig van de vorige eeuw, ten tijde van de tweede feministische golf. In de komende paragrafen volgt daarom een uiteenzetting van een aantal beelden van vrouwen en daaruit voortgekomen discoursen rondom vrouwen, die feministische (literatuur)onderzoekers op het spoor zijn gekomen. Daarna volgt een koppeling naar de (feministische) Bijbelwetenschappen: welke beelden van vrouwen komen terug in de Bijbel?

3.2.1. De vrouw als machteloze onderdaan van de man

In *Le Deuxième Sexe* (1949) wees Simone de Beauvoir op de macht van mannen over vrouwen in het beeld dat er van vrouwen heerst: 'humanity is male and man defines woman not in herself but as relative to him; she is not regarded as an autonomous being.' (De Beauvoir, 1988, p. 16). Mannen vormden volgens haar

[8] De verhalen in deze studie waren fictief, maar of een verhaal gepresenteerd wordt als werkelijk gebeurd of niet maakt niet uit voor de overredingskracht van een tekst, blijkt uit onderzoeken van Green, Garst, Brock, & Chung (2006) en Strange & Leung (1999).

altijd het uitgangspunt; vrouwen hadden alleen bestaansrecht als 'de Ander' tegenover de man (De Beauvoir, 1988, p. 16).

Ook Kate Millett stelde in *Sexual Politics* (1970) de machtspositie van mannen tegenover vrouwen aan de kaak: zij ontdekte dat er in de literatuur een verband is tussen seksualiteit en macht. Mannen, zo stelde zij, hebben in de literatuur meer macht in relaties dan vrouwen en dit wordt weerspiegeld in de samenleving als geheel, waarin vrouwen minder macht hebben dan mannen (Millett, 2016, p. 25).

Sandra Gilbert & Susan Gubar (1980) zagen deze ongelijke machtsverhouding ('patriarchy') in eeuwenoude verhalen al terugkomen: 'From Eve, Minerva, Sophia, and Galatea onward, after all, patriarchal mythology defines women as created by, from, and for men, the children of male brains, ribs, and ingenuity.' (Gilbert & Gubar, 1980, p. 12) Zij deden onderzoek naar literatuur uit de negentiende eeuw en ontdekten dat daarin twee beelden van vrouwen overheersten, namelijk dat van de engel en het monster (Gilbert & Gubar, 1980, p. 17). De engel staat symbool voor de 'ideale vrouw': zij is kuis en belangeloos en 'heeft geen eigen verhaal, maar geeft advies en troost aan anderen, luistert, glimlacht, voelt mee' (Gilbert & Gubar, 1980, pp. 21-22). Haar kracht heeft niet als doel om te heersen en haar intellect is er niet om zelf dingen uit te denken, maar zij zijn bestemd voor 'lieflijke bevelen in het huishouden' (John Ruskin, in Gilbert & Gubar, 1980, p. 24). Maar tegenover deze fatsoenlijke, welgevallige, simpele en discrete engel die mannen vleit, staat altijd een monster: een duivels, sluw en afzichtelijk personage (Gilbert & Gubar, 1980, pp. 28-30). Dit monster is 'een magisch personage uit de onderwereld dat een tegengesteld spiegelbeeld is van een engel' (Gilbert & Gubar, 1980, p. 28). Dit negatieve beeld symboliseert de eigenschappen die als mannelijk en daarmee onvrouwelijk werden beschouwd: 'assertiveness, aggressiveness – all characteristics of a male life of "significant action" – are "monstrous" in women precisely because "unfeminine" and therefore unsuited to a gentle life of "contemplative purity."' (Gilbert & Gubar, 1980, p. 28) Het monster staat echter niet alleen *tegenover* de engel; 'monsterlijke' eigenschappen kunnen ook *in* de engel zelf huizen (Gilbert & Gubar, 1980, p. 30). Zo kan een vrouw in een verhaal ineens van lieftallig omslaan naar demonisch en agressief, en toch niet zo 'engelachtig' blijken te zijn als verwacht. De monsterlijke vrouw kan een dodelijke uitwerking hebben; haar verlangen om zelf actie te ondernemen, belangrijk te zijn en een eigen verhaal te vertellen, loopt in de verhalen soms uit op haar eigen dood of op wanhopige zelfmoord (Gilbert & Gubar, 1980, pp. 28, 39).

De psychoanalytische literatuurwetenschapper Luce Irigaray legde de nadruk op de functionalistische kijk op vrouwen. In *This Sex Which is Not One* (1977) stelde zij dat vrouwen worden behandeld als ondergeschikte en als handelsobject (Irigaray, 1985, p. 184). Vrouwen worden in de filosofie altijd gezien als irrationeel, passief of afhankelijk, waarbij zij volgens Irigaray drie rollen kunnen hebben: maagd, prostituee of moeder (1985, p. 184). Hun waarde ligt hierbij in de ruil- en gebruikswaarde die zij hebben voor mannen.

3.2.2. De vrouw als dappere heldin

Hoe konden vrouwen zich bevrijden uit deze overheersende, mannelijke kijk op vrouwen? Irigaray geloofde dat vrouwen zelf hun taalstructuur, vocabulaire en representatievormen moesten veranderen, waarbij het vrouwelijk lichaam en de vrouwelijke seksualiteit het uitgangspunt zouden moeten vormen (Humm, 2013, p. 104). Tegenover het mannelijke perspectief moest dus een vrouwelijk perspectief komen te staan, waarmee een nieuw discours rondom vrouwen zou ontstaan.

Volgens Elaine Showalter (1979) moest men niet langer kijken naar hoe mannen over vrouwen schreven, maar focussen op de identificatie van vrouwelijke lezers met teksten van vrouwelijke auteurs. Lezer, auteur en personage komen zo samen in een gedeelde 'vrouwelijke subcultuur' (Showalter, 1979, p. 28). Dit onderzoeksperspectief noemde Showalter 'gynocriticism'. Resultaat van dit veranderde perspectief

was dat andere representaties van vrouwen tevoorschijn kwamen: 'No longer 'silent' or 'hidden', women characters and authors take on life and energy and are conceived of as heroic, passionate, subversive.' (Eagleton, 2007, p. 110) Vrouwen waren niet langer afhankelijk en onderdanig, maar traden in de literatuur van vrouwen op als heldinnen die het gezag ondermijnden. Ook Gilbert & Gubar (1980, p. 44) zagen deze verandering van beelden ontstaan: 'By the end of the eighteenth century (…) women were not only writing, they were conceiving fictional worlds in which patriarchal images and conventions were severely, radically revised.' Een krachtig counter-image van vrouwen was ontstaan.

Er kwam echter ook veel kritiek op het 'gynocriticism'. Zo ging Showalter ervan uit dat er een gemene deler zou zijn tussen vrouwelijke schrijvers, wat moeilijk te bewijzen is zonder te vervallen in stereotyperingen van vrouwelijke gevoeligheden en waarden, die het feminisme juist zo hard bestrijdt, aldus Eagleton (2007, p. 109). Essentialisme – het toekennen van een essentie aan de vrouw – lag op de loer:

> it [gynocriticism] looked for a commonality among women but was wary of imposing uniformity; it doubted traditional aesthetic values but used them to valorise women writers; it wanted to speak for all women yet invested in a particular raced and classed group, at a particular historical moment. (Eagleton, 2007, pp. 110-111)

3.2.3. De vrouw als constructie

Vanaf de jaren tachtig kwam er daarom aandacht voor een andere manier om uit het overheersende machtssysteem te kunnen breken, namelijk door teksten te deconstrueren. Veel feministische literatuurwetenschappers gingen onderzoek doen vanuit het poststructuralistische gedachtegoed (Humm, 2013, p. 18), waarin teksten worden gezien als constructen zonder vaststaande structuur en waarin tegenstrijdigheden voorkomen. Maggie Humm (2013, p. 146) legt dit als volgt uit: in het poststructuralisme wordt de betekenis van literatuur geconstrueerd door de contrasten tussen binaire opposities (bijvoorbeeld man/vrouw) op te sporen, waarbij één van de elementen uit die oppositie als positief wordt gezien (meestal de man), wat afhankelijk is van de ontkenning of onderdrukking van de tegenovergestelde component (meestal de vrouw). De filosoof Jacques Derrida – een belangrijke aanjager van het poststructuralisme – pleitte voor een 'deconstructie' van deze binaire opposities, waarmee het vanzelfsprekende taalsysteem én conceptuele systeem worden omgekeerd en veranderd: 'Deconstruction does not consist in moving from one concept to another, but in reversing and displacing a conceptual order as well as the nonconceptual order with which it is articulated.' (Derrida, 1988, p. 21). Deconstructie heeft daarbij als doel om de processen die tegenstellingen tot stand brengen en normaal maken, open te breken. Door te laten zien dat binaire opposities slechts constructies zijn, wordt duidelijk dat representaties alleen maar waar of natuurlijk lijken door het proces van representatie in taal, die zichtbaar wordt in de cultuur (Humm, 2013, p. 146). Feminisme en poststructuralisme delen hiermee volgens Humm (2013, p. 135) hun 'aanval op universele waarden' en het 'verlangen om meerdere soorten discoursen te ontdekken'. Door niet alleen te focussen op verschillen tussen (beelden van) mannen en vrouwen in de literatuur, maar juist buiten deze constructies te denken kan een vrouw loskomen van de stereotypen die er heersen over haar gender en uitstappen uit het kader van 'vrouw' waar vanuit zij veelal wordt bekeken.

3.2.4. Vrouwen in de Bijbel: afhankelijk, vrijgevochten en metaforisch

Bijbelverhalen zijn ook veelvuldig onderworpen aan genderkritische lezingen. Welke beelden komen hieruit naar voren van Bijbelse vrouwen?

Susan Niditch concludeert dat vrouwen in het Oude Testament leefden in een patriarchale samenleving, waarin zij hun identiteit ontleenden aan de kinderen die zij baarden: 'The Genesis narratives about the patriarchs and their wives reveal that, as in most tribal, patriarchal societies the young married woman's role is to bear children. (…) The identity of these women, their sociological existence in a sense, depends upon their bearing their husband's children.' (Niditch, 1979, p. 144) Er bestonden eigenlijk twee acceptabele rollen voor vrouwen: als ongetrouwde maagd wonen bij de vader thuis, of als echtgenote met kinderen bij de man thuis. Viel je buiten deze categorieën, dan werd je niet beschermd en paste je niet binnen de sociale structuur van die tijd (Niditch, 1979, p. 145). Vrouwen hadden dus geen positie zonder de mannen om hen heen.

Toch passen sommige Bijbelse vrouwen niet in dit plaatje en worden zij wel geaccepteerd. Zo laat Niditch zien dat Tamar (die zich prostitueert, slaapt met haar schoonvader en van hem een tweeling krijgt) niet wordt gezien als een slechte vrouw, maar wordt geprezen omdat ze met haar actie de sociale structuur herstelt (Niditch, 1979, p. 149). Judith is een heldhaftige vrouw die volgens Pierre Jordaan (2009, p. 336) door haar karakter en acties een uitdaging vormt voor het dominante patriarchale verhaal en een begin laat zien van een meer gelijkwaardige en inclusieve samenleving. Ook Zonia Narito (1992, p. 55) ziet Judiths representatie als kritiek op de patriarchale structuur in Israël, die de onafhankelijkheid en het leiderschap van vrouwen blokkeerde. Zij gebruikt hierbij geweld om vrede te brengen, maar God lijkt haar actie te bevestigen (Narito, 1992, p. 58).

Mieke Bal stelt dat liefde in de Bijbel dood met zich mee lijkt te brengen (bijvoorbeeld in verhalen over Simson en Delila, David en Batseba, Adam en Eva), waaruit geconcludeerd zou kunnen worden dat vrouwen vermeden moeten worden, om als man geen slachtoffer te worden van de liefde (Bal, 1987, p. 131). Volgens Bal (1987, p. 131) spreken er echter meerdere visies op liefde uit de Bijbelverhalen. Delila en Tamar kunnen als gevaarlijke verleidsters worden gezien, maar ook als 'psychoanalisten', die mannen een spiegel voorhouden en inzicht geven in hun eigen zwaktes (Bal, 1987, p. 102). Vrouwen vormen hierbij een onmisbaar onderdeel van de geschiedenis, en zorgen ervoor dat de gebroken chronologie weer wordt hersteld (Bal, 1987, p. 102).

Een andere visie op vrouwen in de Bijbel is dat zij gelden als metaforen voor het volk Israël. Anne-Mareike Wetter schrijft hierover: 'portraying Israel as a woman (whether a virgin in need of protection, a wanton wife deserving harsh punishment, or a widow mourning for her husband and children) is a common literary practice in the Hebrew Bible' (Wetter, 2015, p. 37). Volgens Claudia Camp (1993, p. 33) zijn de verhalen over Ruth, Ester en Judith voorbeelden van een 'herstructurering van discoursen', waarbij nieuwe metaforen oude metaforen vervangen. Wetter benadrukt echter dat Ruth, Ester en Judith complexe narratieve figuren zijn, waardoor er geen sprake is van eenduidige literaire symbolen: zij zijn zo 'fragmented and unsettled as human life' (Wetter, 2015, p. 37) en tegelijk in staat tot het 'veranderen van het decor voor mogelijke verledens en toekomsten' (Haraway, 1992, p. 86). Deze vrouwen blijken dus een krachtige uitwerking te hebben, maar Wetter (2015, p. 260) benadrukt dat dit positieve effect niet wijst op een breuk met de traditionele beelden van vrouwen uit die tijd. De vrouwen gebruiken bedrog en geweld om een overwinning op Israëls vijanden te bewerkstelligen, maar dit is geen typisch vrouwelijke strategie: ook Abraham, Jakob en Simson maken hier gebruik van (Wetter, 2015, p. 261). Het verschil met deze mannen is echter dat de acties van vrouwen meer impact hebben: een overwinning over Israëls vijanden waarin vrouwen een actieve rol spelen, maakt de vijand nog kleiner en 'ontmand', en geeft het volk Israël de bevestiging dat het positieve kwaliteiten in zich heeft die de gemeenschap laten voortbestaan (Wetter, 2015, p. 263). 'No image of womanhood offered there is entirely new, nor are their successes gained without loss. Yet in all their breakability, they embody the possibility that Israel is again in God's good graces', aldus Wetter (2015, p. 263).

Vrouwen in de Bijbel worden dus op verschillende wijzen bekeken; de ene wetenschapper legt meer nadruk op de gevangenschap van vrouwen in de patriarchale samenleving, de andere wijst juist op de kracht van vrouwen die tegen de stroom ingaan, of op de rol van vrouwen in het zelfbeeld van Israël. Net als in de 'algemene' feministische literatuurwetenschappen is er aandacht voor het poststructuralisme, door verschillende beelden naast elkaar te laten bestaan. Zo pleit Helen Efthimiadis-Keith (2010) voor een autobiografische benadering van Bijbelverhalen, die 'rekening houdt met de achtergrond, ervaring en emoties van de interpretator'. Door bewust te zijn van de eigen positie als lezer, kan er ruimte blijven bestaan voor visies van andere lezers en voor verschillende discoursen en beelden:

> as feminist interpreters, we need to be aware of and state our emotional connection/ disconnection to the text so as to understand why we may be seeing what we are seeing. In this way we will avoid falling into the trap of objective fallacy (or objective phallusy, as some would have it) and we will leave 'space' for others to share their experiences and interpretations of the text/s freely. (Efthimiadis-Keith, 2010, p. 110)

4. Methode

In dit hoofdstuk wordt het selectieproces van het onderzoeksmateriaal verantwoord en volgt de operationalisering van het in het theoretisch kader geschetste analysemodel van Norman Fairclough (1992, p. 73).

4.1. Verantwoording onderzoeksmateriaal

Het onderzoek is gebaseerd op drie onderzoeksobjecten: verhalen uit de *Bijbel in Gewone Taal*, paratekst[9] van de *Belle Bijbel* en interviews op basis van geselecteerde BGT- en BB-fragmenten. Het totale corpus is te vinden in Bijlage 1.

4.1.1. *Bijbel in Gewone Taal*

Om de representatie van Bijbelse vrouwen in de BGT (de vertaling die in de BB staat) te kunnen vinden, zijn ten eerste Bijbelgedeeltes over vrouwen geselecteerd. Deze Bijbelfragmenten zijn gebaseerd op de Bijbelteksten waarnaar de BB verwijst in haar 'portretten' en 'overdenkingen'[10] over Rebekka, Mirjam, Debora, Jaël, de vrouw van Manoach, Hanna, Abigaïl, Ester, 'het Hoogliedmeisje', Maria en 'de vrouw die veel liefde heeft'. Door Bijbelgedeeltes over dezelfde vrouwen te bestuderen, kan een betrouwbare vergelijking gemaakt worden. Om deze reden zijn Bijbelgedeelten over andere vrouwen in de Bijbel (zoals Sara, Tamar, Rachab, Ruth en Maria uit Magdala) niet meegenomen in dit onderzoek.

Vervolgens zijn de Bijbelgedeeltes geselecteerd op eenzelfde genre: geschiedschrijvend en verhalend proza. Door ditzelfde narratieve genre te behandelen wordt voorkomen dat een verschillend genre invloed uitoefent op de vrouwenrepresentatie. Om deze reden zijn de Bijbelgedeeltes over 'het Hoogliedmeisje' uit het onderzoeksmateriaal verwijderd.[11]

Vanuit de complete hoofdstukken waarnaar de BB in haar portretten en overdenkingen verwijst zijn de specifieke Bijbelverzen geselecteerd waarin deze vrouwen aan bod komen en waarop uiteindelijk de lexicalisatie- en predicatieanalyses zijn toegepast. Dit corpus omvat in totaal 10.623 woorden, zie de eerste tabel in Bijlage 1. Een korte samenvatting van de inhoud van het corpus per persoon is te vinden in Bijlage 2.

[9] Voor een definiëring van 'paratekst': zie voetnoot 1.

[10] Zie paragraaf *4.1.2.* Belle Bijbel.

[11] De Bijbelgedeeltes over 'het Hoogliedmeisje' (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 55) – uit het Bijbelboek Hooglied – komen uit een compleet ander genre dan bij de andere vrouwen: Hooglied is namelijk een poëtisch boek, terwijl de Bijbelgedeeltes over de andere vrouwen geschiedschrijvend en verhalend proza betreffen.

4.1.2. *Belle Bijbel*

Om de representatie van Bijbelse vrouwen door de BB te kunnen onderzoeken, is paratekst over Bijbelse vrouwen geselecteerd. De keuze is gevallen op de zogenoemde 'portretten' die in het hoofdstuk *Vrouwen uit de Bijbel* in de BB-uitgave zelf staan, en op de 'overdenkingen' die op de website van Huis van Belle te vinden zijn. Deze twee vormen van paratekst hebben een aantal specifieke vrouwen uit de Bijbel als onderwerp, terwijl andere hoofdstukken en paratekst van de BB meer uitgaan van thema's, waarbij de Bijbelse vrouwen zelf geen (grote) rol spelen. Bovendien zijn de portretten en overdenkingen beknopte en afgebakende stukjes tekst die goed te gebruiken zijn voor leesfragmenten in een interviewsetting. Om de beeldvorming van Bijbelse vrouwen zo concreet mogelijk te krijgen en goed aan lezers te kunnen voorleggen, zijn deze twee vormen van paratekst dus geselecteerd.

PORTRET 2

Maria

EIGENSCHAPPEN:
- jong,
- verloofd,
- tienermoeder,
- was nog maagd toen ze ging trouwen

Maria ontmoet een engel die haar vertelt dat ze een bijzonder kind krijgt: de Zoon van God. Ze heeft geen idee wat het betekent om de moeder van Jezus te worden. Maar uiteindelijk zet het haar leven totaal op zijn kop.

Bijzondere weetjes: Maria denkt heel goed na over wat ze ziet en hoort (Lucas 2:19, 51).

Haar rol in Gods verhaal met mensen: Maria, wie kent haar niet?! Ze is de bekendste moeder op aarde geworden, omdat ze de moeder werd van Jezus.

Meer lezen over Maria: Matteüs 1 en 2, Lucas 1 en 2, Johannes 2, Johannes 19:25-27, Handelingen 1:14.

46 • Belle Bijbel

Figuur 2. Portret van Maria. Overgenomen uit *Belle Bijbel* (p. 46) door E. Hoogenboom & A.-M. Schol-Wetter (Reds.), 2018, Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap. Copyright 2018, Nederlands Bijbelgenootschap.

De portretten (een voorbeeld is te zien in Figuur 2) gaan over zes Bijbelse personen: Rebekka, Maria, Ester, 'het Hoogliedmeisje', Mirjam en Abigaïl (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, pp. 40, 46, 50, 55, 58, 60), de negen overdenkingen op internet over Debora, Ester, 'de vrouw van Manoach', Mirjam, Rebekka, Hanna, 'de vrouw die veel liefde heeft', Maria en Jaël (Huis van Belle, z.d.). De portretten en/of overdenkingen over Rebekka, Mirjam, Debora, Jaël, de vrouw van Manoach, Hanna, Abigaïl, Ester, Maria en 'de vrouw die veel liefde heeft'[12] zijn geselecteerd om een lexicalisatie- en predicatieanalyse op toe te passen. Dit corpus beslaat in totaal 3.208 woorden, zie de tweede tabel in Bijlage 1.

4.1.3. Interviews

Om de representatie van Bijbelse vrouwen door de doelgroep van de BB te kunnen onderzoeken, zijn er interviews gehouden met twaalf respondenten. In deze interviews kregen de respondenten een fragment te lezen uit alleen de BGT of uit de BB (BGT + paratekst) over Mirjam, Ester of Maria.[13] De verschillende leesfragmenten waarover werd doorgepraat in de interviews staan in de derde tabel van Bijlage 1.

4.2. Operationalisering analysemodel

De volgende paragrafen beschrijven hoe de verschillende dimensies uit het analysemodel van Fairclough (1992, p. 73) in dit onderzoek zijn geoperationaliseerd.

---

[12] Net als bij het corpus van de BGT is 'het Hoogliedmeisje' niet opgenomen in het corpus van de BB, om dezelfde vrouwen te kunnen vergelijken.

[13] De selectie van deze vrouwen is op basis van de volgende criteria: (1) over deze vrouwen is zowel een portret als een overdenking te vinden in/bij de *Belle Bijbel*, (2) over deze vrouwen kan een kort Bijbelfragment worden gelezen, waarin zij een handelende rol spelen, (3) het portret en de overdenking over de desbetreffende vrouwen verwijzen beide naar dat Bijbelfragment. Vanwege criterium 2 is Rebekka niet geselecteerd: over haar is zowel een portret als een overdenking, maar geen geschikt Bijbelverhaal voor de respondenten, doordat er geen kort verhaal over Rebekka te vinden is, waarbij zij in het hele verhaal een handelende rol heeft.

4.2.1. Tekstuele dimensie

De tekstuele dimensie legt de focus op een tekst en haar eigenschappen door middel van tekstanalyse (Fairclough, 1992, p. 75). Zoals beschreven in het theoretisch kader is representatie van actoren volgens Fairclough erg belangrijk in een tekstuele analyse. Hierbij kan gekeken worden naar de elementen vocabulaire, grammatica, cohesie of structuur (Fairclough, 1992, p. 75).

De tekstuele analyses in dit onderzoek nemen vocabulaire als uitgangspunt om de representatie van vrouwen in de BGT en BB in beeld te krijgen. Om te zien welke woorden in deze twee corpussen gebruikt worden om vrouwelijke personages aan te duiden en te typeren, is eerst het BGT-corpus en vervolgens het BB-corpus geanalyseerd, door middel van een lexicalisatie- en een predicatieanalyse.

4.2.1.1. Lexicalisatieanalyse

Een lexicalisatieanalyse maakt duidelijk welke benamingen voorkomen om personen aan te duiden. Hiervoor heb ik zelfstandig naamwoorden in de vorm van coreferentiële uitdrukkingen gecategoriseerd: aanduidingen en benamingen waarvan het duidelijk is dat zij naar dezelfde persoon verwijzen (Ebeling, 2006, p. 128).[14] In Rechters 4:4 verwijzen 'profetes', 'rechter' en 'vrouw van Lappidot' bijvoorbeeld allemaal naar Debora:

> *In die tijd was de profetes Debora een rechter in Israël. Ze was de vrouw van Lappidot.*

De categorisering van coreferentiële uitdrukkingen vindt plaats met behulp van terminologie van Van Leeuwen (1996), waarmee hij verschillende mogelijkheden tot 'representatie van sociale actoren' in discoursen beschrijft.

Ten eerste maak ik onderscheid tussen individuele en groepslexicalisatie.

Wanneer mensen als individuen worden aangeduid, noemt Van Leeuwen (1996, p. 48) dit *individualisatie*. Volgens Van Leeuwen (1996, p. 49) hechten westerse samenlevingen veel waarde aan individualiteit, terwijl andere samenlevingen conformiteit belangrijker vinden. Kranten in het westen kunnen bijvoorbeeld aan een bepaalde persoon meer aandacht geven door individualisatie (waardoor ook meer identificatie optreedt bij de lezer), maar in andere delen van de wereld hoeft achter een individualisatie niet per se een extra belichting van deze persoon te schuilen. Hiermee moeten we dus rekening houden in het lezen van Bijbelgedeeltes – teksten die oorspronkelijk uit oosterse landen komen, maar in een westerse context zijn vertaald. Individualisatie komt talig tot uiting door enkelvoudige woorden. Bijvoorbeeld in de overdenking over 'de vrouw die veel liefde heeft', waarin zij gerepresenteerd wordt met het enkelvoudige zelfstandig naamwoord 'vrouw':

> *Het verhaal van deze vrouw begint voor ons in het huis van Simon de Farizeeër.*

Wanneer mensen als onderdeel van een groep(je) worden benoemd, kan dit op twee manieren: *assimilatie* en *associatie* (Van Leeuwen, 1996, pp. 48-50). Assimilatie[15] benoemt letterlijk over welke groep het gaat,

[14] Persoonlijk voornaamwoorden kunnen ook coreferentiële uitdrukkingen zijn: 'ze' verwijst in Rechters 4:4 bijvoorbeeld ook naar Debora. Deze woordsoort wordt echter niet meegenomen in deze analyse, omdat zij geen concrete benaming geeft aan een vrouw en dus niet relevant is voor de representatie in dit onderzoek.

[15] Van Leeuwen (1996, p. 49) maakt bij assimilatie nog onderscheid tussen *aggregatie* en *collectivisatie*: 'The former quantifies groups of participants, treating them as 'statistics', the latter does not.' Deze distinctie is meer van toepassing in een mediacontext dan bij literatuur; daarom wordt dit verschil niet meegenomen in deze analyse.

terwijl associatie geen benaming aan de groep geeft, maar alleen de individuen met elkaar verbindt. Assimilatie komt talig tot uiting door meervoudige woorden of door een zelfstandig naamwoord dat wijst op een groep mensen, bijvoorbeeld 'het volk Israël'. Associatie komt talig tot uiting door het voegwoord 'en', bijvoorbeeld bij 'Manoach en zijn vrouw' in Rechters 13:19-20:

> *Manoach en zijn vrouw zagen het vuur van het offer steeds hoger worden.*

Personen kunnen als individu of groep op veel verschillende manieren gerepresenteerd worden. Een eerste manier is met een verwijzing naar hun unieke identiteit door hen bij naam te noemen (*nominatie*)[16], of door te verwijzen naar identiteiten en functies die zij delen met anderen (*categorisatie*).

Volgens Van Leeuwen (1996, p. 53) geeft een nominatie meer identificatie met een personage bij de lezer dan naamloze personages: 'In stories, for instance, nameless characters fulfil only passing, functional roles, and do not become points of identification for the reader or listener.' Nominatie kan zich uiten in verschillende vormen: door gebruik van de eigennaam[17] of een titel (*titulatie*) (Van Leeuwen, 1996, p. 53). Titulatie splitst zich in formele titels (*honorificatie*) of relatietitels (*affiliatie*). De eerste titel geeft het personage een officiëler karakter, de tweede legt juist de nadruk op een verwantschap. In Ester 5:3 is 'koningin' bijvoorbeeld gebruikt als honorificatie:

> *Toen vroeg de koning: 'Koningin Ester, wat is er?'*

En in Genesis 24:60 is 'zusje' een affiliatie:

> *Ze zeiden: 'Zusje, we hopen dat je kinderen krijgt en ontelbaar veel nakomelingen.'*

Categorisatie bestaat uit *functionalisatie* en *identificatie* (Van Leeuwen, 1996, pp. 54-58). Bij functionalisatie worden mensen gedefinieerd door dingen die zij doen, dus door hun activiteiten of rollen. Deze functionalisatie wordt bijvoorbeeld zichtbaar door zelfstandig naamwoorden die afgeleid zijn van werkwoorden, zoals 'leiders' in Rechters 5:8:

> *'En het volk had geen leiders meer. Maar toen ging ik de Israëlieten leiden, zoals een moeder haar kinderen leidt.'*

[16] Nominaties die voorkomen in een associatie (bijvoorbeeld 'Jozef en Maria' in Lucas 2:6) zijn in dit onderzoek omgezet naar inhoudelijke categorieën (functionalisatie, classificatie of relationele identificatie) om te kunnen analyseren in wat voor groepsverband de bewuste vrouw wordt geplaatst. Zo kunnen de assimilaties en associaties namelijk met elkaar vergeleken worden; alleen de nominatie noteren geeft geen duidelijkheid over de aard van het groepsverband. Uit de context van het verhaal blijkt welke relatie of gemene deler personen hebben, waaruit de reden voor de associatie kan worden afgeleid. In het voorbeeld uit Lucas 2:6 valt de aanduiding onder relationele identificatie, aangezien Jozef en Maria verloofden zijn.

[17] Mensen kunnen genoemd worden met hun voor- en/of achternaam; alleen met achternaam noemt Van Leeuwen (1996, p. 53) 'formele nominatie', voor- en achternaam 'semi-formele nominatie' en alleen voornaam 'informele nominatie'. In de Bijbel is dit onderscheid er echter niet, want achternamen bestonden niet in de tijden waarin de verhalen zich afspelen. Daarom noemen we het gebruik van de voornaam in de Bijbel in dit onderzoek gewoon 'nominatie'.

Identificatie draait juist niet om een activiteit, maar om termen die wijzen op een permanente staat van 'zijn'. Hierbij kunnen we onderscheid maken tussen *classificatie* en *relationele identificatie*[18] (Van Leeuwen, 1996, p. 54).

Classificatie refereert aan categorieën waarmee een maatschappij onderscheid maakt tussen groepen, klassen of standen, bijvoorbeeld op basis van 'gender', 'etniciteit' of 'beroep'. In 1 Samuel 1:26 treedt bijvoorbeeld classificatie op basis van gender op, doordat Hanna zichzelf benoemt als 'vrouw':

> *Hanna zei tegen Eli: 'Weet u nog wie ik ben? Ik ben die vrouw die hier bij u gebeden heeft tot de Heer.'*

Relationele identificatie wijst op een relatie met een andere persoon, bijvoorbeeld met 'vrouw van' of 'moeder'. In Johannes 2:1 wordt Maria bijvoorbeeld aangeduid als 'moeder van Jezus':

> *De moeder van Jezus was op het feest, en ook Jezus en zijn leerlingen waren uitgenodigd.*

Samengevat zullen in de lexicalisatieanalyses dus de volgende termen worden gebruikt om overheersende representatiecategorieën te kunnen onderscheiden:

Lexicalisatie

individualisatie // assimilatie, associatie

- nominatie
  - nominatie
  - titulatie
    - honorificatie
    - affiliatie
- categorisatie
  - functionalisatie
  - identificatie
    - classificatie
    - relationele identificatie

In de analyses zijn alle lexicalisaties van de Bijbelse vrouwen genoteerd, om vervolgens na te gaan in welke categorie de lexicalisatie past. Deze zijn per persoon in tabellen verwerkt.

4.2.1.2. Predicatieanalyse

Een predicatieanalyse werpt licht op de predicaten (eigenschappen) die personen krijgen toegewezen in een tekst. De Dikke Van Dale (z.d.) definieert een predicaat als 'datgene wat van het onderwerp wordt gezegd', maar ook als 'dat wat in een oordeel van het subject gezegd wordt'; in een eigenschap kan dus al een bepaald oordeel doorklinken ('mooi' heeft bijvoorbeeld een positieve connotatie), maar dit hoeft niet.

[18] Van Leeuwen (1996, pp. 57-58) onderscheidt nog een derde categorie: *fysieke identificatie*. Fysieke identificatie representeert mensen door uiterlijke kenmerken te benoemen, bijvoorbeeld 'blondine'. Deze manier van identificatie bleek niet voor te komen in het corpus van dit onderzoek, daarom wordt deze term niet meegenomen in dit rapport.

Daarom zijn in de predicatieanalyses van dit onderzoek niet alleen bijvoeglijk naamwoorden bestudeerd, maar ook werkwoordelijke gezegdes, bijwoordelijke bepalingen en zelfstandig naamwoorden die iets over een Bijbelse vrouw zeggen.[19] De volgende grammaticale functies zijn in de predicatieanalyses van dit onderzoek meegenomen:

1. Attributief gebruik van bijvoeglijk naamwoord: een bijvoeglijk naamwoord dat hoort bij een lexicalisatie. Dit bijvoeglijk naamwoord staat direct voor de lexicalisatie.

Tekstfragment Ester 2:9	**Predicaten**
Hegai vond Ester een aardig en bijzonder meisje.	aardig; bijzonder

2. Predicatief gebruik van bijvoeglijk naamwoord: een bijvoeglijk naamwoord als onderdeel van een naamwoordelijk gezegde, dat via een koppelwerkwoord (zijn, worden, blijken, lijken, etc.) verbonden wordt aan een lexicalisatie of persoonlijk voornaamwoord dat een Bijbelse vrouw aanduidt.

Tekstfragment Genesis 24:16	**Predicaten**
Rebekka was jong en heel mooi.	jong; heel mooi

3. Bijwoordelijke bepaling: een zinsdeel dat meer informatie geeft over een handeling, locatie of toestand van de lexicalisatie of het persoonlijk voornaamwoord dat een Bijbelse vrouw aanduidt. In het onderstaande voorbeeld staan een bijwoordelijke bepaling van plaats respectievelijk van gevolg.

Tekstfragmenten (Huis van Belle, z.d.)	**Predicaat**
Als je haar nodig had om een ruzie op te lossen, kon je haar vinden bij een palmboom tussen Rama en Betel.	bij een palmboom tussen Rama en Betel
En als ze zo vriendelijk is om ook zijn dieren van water te voorzien is dat het teken dat haar toekomst gaat veranderen.	om ook zijn dieren van water te voorzien

4. Werkwoordelijk gezegde: de werkwoorden die verbonden zijn aan een lexicalisatie of persoonlijk voornaamwoord dat een Bijbelse vrouw aanduidt, waaruit duidelijk wordt wat deze persoon doet.[20] In de selectie van fragmenten worden de woorden die bij het werkwoordelijk gezegde horen (zoals in onderstaand

[19] Vooral bij predicatie in de vorm van (sommige) bijwoordelijke bepalingen en werkwoordelijke gezegdes kan subjectiviteit van de onderzoeker die de analyse uitvoert een rol spelen. Hoe bepaal je namelijk welke eigenschap doorklinkt in een bepaald werkwoord of bijwoord? Om het risico van subjectiviteit te verkleinen, heeft een medestudent van de master Neerlandistiek de fragmenten die als predicaten zijn geselecteerd en gecategoriseerd ook bestudeerd en van feedback voorzien. Onduidelijke predicaten zijn op basis van haar feedback voorzien van voetnoten met uitleg, om de predicatiecategorie beter te verantwoorden. Zie Bijlage 4 en 6.

[20] Werkwoorden als 'gaan', 'opstaan', 'lopen', 'vertellen', 'zeggen', etc. zijn niet meegeteld als predicaat in de analyse, omdat hier geen directe eigenschap aan te verbinden is. Dat een bepaalde vrouw wel of niet aan het woord komt of geciteerd wordt, zegt uiteraard wel iets over het perspectief en de mate waarin zij invloed heeft op haar representatie. Dit vraagt echter om een ander soort analyse, die niet direct antwoord geeft op één van de deelvragen. Daarom wordt deze component niet meegenomen in dit onderzoek.

voorbeeld 'aan het volk Israël') of de gehele (bij)zin waarin het werkwoordelijk gezegde een plaats heeft soms ook genoteerd, zodat de betekenis zo duidelijk mogelijk wordt.

Tekstfragment (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 58)	**Predicaat**
Mirjam moest samen met Aäron en Mozes leidinggeven aan het volk van Israël.	moest leidinggeven aan het volk van Israël

5. Zelfstandig naamwoorden: de- en het-woorden die geen lexicalisatie zijn, maar extra informatie verschaffen over de toestand of eigenschappen van een lexicalisatie of persoonlijk voornaamwoord dat een Bijbelse vrouw aanduidt.[21]

Tekstfragment (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 50)	**Predicaten**
Als Gods volk bijna uitgemoord wordt, zet Ester haar schoonheid (en haar *roots*!) in om dit te voorkomen.	schoonheid; *roots*

In tegenstelling tot predicatieanalyses van krantenartikelen (bijvoorbeeld in de masterscriptie van Huisman (2016, p. 25)) zijn predicaten die verbonden zijn aan een specifieke situatie in dit onderzoek wel meegeteld. In een literatuurcontext kunnen situationele handelingen van en beschrijvingen rondom een personage juist veel zeggen over een karakter, omdat een bepaalde situatie niet voor niets in een verhaal terecht is gekomen. Als deze onbelangrijk of zonder betekenis was, was deze wel uit het verhaal weggelaten. Daarom worden situationele woorden juist ook meegenomen.[22]

De predicaten zijn per persoon genoteerd en vervolgens zijn alle predicaten van alle personen samen ingedeeld in verschillende predicatiecategorieën, om de variatie in representatie duidelijk in kaart te brengen. De indeling in categorieën is beoordeeld door een medestudent Neerlandistiek, om subjectiviteit te vermijden. De categorieën zijn tot slot in één grote tabel verwerkt, waarbij het aantal predicaten per categorie is opgeteld en genoteerd.

De lexicalisatie- en predicatieanalyses en de vergelijking hiertussen resulteren in de beantwoording van de eerste twee deelvragen:

1. *Op welke manier worden Bijbelse vrouwen gerepresenteerd in Bijbelfragmenten van de* Bijbel in Gewone Taal*?*

2. *Op welke manier worden Bijbelse vrouwen gerepresenteerd in paratekst van de* Belle Bijbel*?*

[21] Hiermee worden geen bijstellingen bedoeld. Een bijstelling is een bijvoeglijke bepaling die tussen komma's een omschrijving of alternatieve aanduiding geeft aan een zelfstandig naamwoord, maar eigenlijk een synoniem is voor het bewuste zelfstandig naamwoord. In de zin *Toen pakte Mirjam, de zus van Aäron, een trommel* is de 'zus van Aäron' bijvoorbeeld een bijstelling bij 'Mirjam'. Deze bijstellingen worden gezien als lexicalisaties en dus in de lexicalisatieanalyse meegerekend.

[22] In een mediacontext is dit anders: situationele beschrijvingen dienen hierbij een ander doel – namelijk contextualisering van een verhaal en daarmee verhoging van de betrouwbaarheid ('deze uitspraak/omstandigheid geldt voor deze situatie') – waardoor zij een vertekening van de beeldvorming kunnen geven als zij worden meegenomen in een predicatieanalyse.

4.2.2. Discursieve dimensie

Zoals beschreven in het theoretisch kader heeft de discursieve dimensie de processen rondom tekstproductie en tekstconsumptie op het oog, en de vertogen en genres die daarin gecombineerd worden (Fairclough, 1995b, p. 66) (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 62). In dit onderzoek is aan deze dimensie invulling gegeven door ten eerste nader te kijken naar het proces van tekstproductie door de BB, door een vergelijking te maken tussen de representatie van de BGT en van de paratekst van de BB. Welke elementen neemt de BB uit de BGT over (en in hoeverre is er dus sprake van 'intertekstualiteit'? (Fairclough, 1995b, p. 77ff)) en waarin lopen de beelden uiteen? Deze vergelijking is ook gemaakt met het oog op genreverschillen: hangen verschillen in genres samen met verschillen in beelden en vertogen?

Door deze verwerkingsanalyse zal een antwoord komen op de derde deelvraag:

3. *Welke discursieve verschillen zijn er tussen de representaties van de* Belle Bijbel *en de* Bijbel in Gewone Taal*?*

Ten tweede is het proces van tekstconsumptie onderzocht door twaalf interviews te houden met respondenten uit de lezersdoelgroep van de BB: christelijke meiden van 12 tot en met 16 jaar. Volgens Jørgensen & Phillips (2002, p. 72) vormt een dergelijk publieksonderzoek namelijk een belangrijk (en vaak vergeten) onderdeel van een goede discoursanalyse. De interviews waren semigestructureerd (Dörnyei, 2007, p. 136), zodat er sturing was in het gesprek, maar ook genoeg ruimte om in te kunnen gaan op hoe een respondent zelf voortborduurt op een bepaald onderwerp.

De ene helft van de respondenten kreeg eerst een fragment te lezen uit de BGT over Mirjam, Ester of Maria[23], de andere helft eenzelfde BGT-fragment maar dan met een portret en overdenking van de BB erbij.[24] Na het lezen van het uitgereikte fragment ging de onderzoeker hierover in gesprek met de respondent.[25] Twee vragen stonden hierbij centraal (*Hoe kijk jij na het lezen van dit fragment naar Mirjam/Ester/Maria?* en *Wat voor persoon was Mirjam/Ester/Maria volgens jou?*), waarover verder werd gepraat door middel van doorvragen naar de betekenis of reden van een antwoord.

De interviews werden naderhand getranscribeerd en vervolgens gecodeerd vanuit de principes van Grounded Theory (Dörnyei, 2007, pp. 257-262). Coderen bestaat volgens deze methode uit drie stappen: open, axiale en selectieve codering. Open coderen maakt onderscheid tussen interviewfragmenten door te kijken naar waar een uitspraak een voorbeeld van is, wat er gebeurt, welke principes eronder liggen en wat de betekenis is (Dörnyei, 2007, p. 260). De tweede fase van axiale codering kijkt naar connecties tussen codes en verschillen en overeenkomsten tussen fragmenten met dezelfde code, waardoor een hiërarchie in de codes ontstaat (Dörnyei, 2007, pp. 260-261). Selectieve codering leidt tot slot tot de keuze welke codecategorieën het belangrijkst zijn en de basis vormen voor een theorie.

De resultaten van de BGT-interviews enerzijds en de BB-interviews anderzijds worden vanuit deze codering gestructureerd beschreven, waarmee de deelvragen 4 en 5 kunnen worden beantwoord:

[23] Zie Bijlage 8.

[24] Zie Bijlage 9.

[25] Uit onderzoek van Fisher (1965) is gebleken dat onderzoekers meisjes leesfragmenten beter alleen kunnen laten lezen om de receptie goed in kaart te kunnen brengen, terwijl bij jongens een gezamenlijke lees- en discussievorm beter werkt. Daarom is in dit onderzoek ook gekozen voor individueel lezen en interviewen.

4. *Welke beelden hebben lezers van een fragment uit de* Bijbel in Gewone Taal *van de Bijbelse vrouwen Mirjam, Ester en Maria?*

5. *Welke beelden hebben lezers van een fragment uit de* Belle Bijbel *van de Bijbelse vrouwen Mirjam, Ester en Maria?*

4.2.3. Sociale dimensie

Zoals beschreven bestudeert de onderzoeker in de sociale dimensie of de discursieve praktijk de bestaande discoursorde reproduceert of herstructureert, en welke consequenties dit heeft voor de bredere sociale praktijk (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 62). Omdat het in het tijdsbestek van deze scriptie niet mogelijk was om ook nog sociaal-cultureel onderzoek te verrichten, is ervoor gekozen om de analyse van deze dimensie te laten focussen op de reproductie of herstructurering van de bestaande discoursorde binnen de praktijk van de lezers. Met de bestaande discoursorde wordt in dit onderzoek de beeldvorming door de BB bedoeld, waarbij door een vergelijking van de BGT- en BB-interviews wordt geanalyseerd hoe lezers hier in een gesprekscontext verder over nadenken. Welke beelden blijken belangrijk in de praktijk van de respondenten? En zijn hierin verschillen tussen de beide groepen lezers? Wordt de geschreven discourspraktijk van de BB voortgezet in deze gesprekspraktijk, of leggen de respondenten andere accenten?

Hiermee krijgt de laatste deelvraag een antwoord:

6. *In hoeverre reproduceren of herstructureren lezers de discourspraktijk van de* Belle Bijbel*?*

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten gerepresenteerd van de verschillende analyses. Dit hoofdstuk is beschrijvend van aard; de interpretatie en duiding van de resultaten en de beantwoording van de deelvragen volgt in hoofdstuk *6. Analyse resultaten*.

5.1. Resultaten *Bijbel in Gewone Taal*

5.1.1. Lexicalisatieanalyse

In het corpus uit de BGT (dat bestaat uit 10.623 woorden) zijn in totaal 348 aanduidingen gevonden voor de Bijbelse vrouwen Rebekka, Mirjam, Debora, Jaël, de vrouw van Manoach, Hanna, Abigaïl, Ester, Maria en 'de vrouw die veel liefde heeft'. 280 van deze lexicalisaties wijzen op een individuele aanduiding, 68 op de vrouw als onderdeel van een duo of groep (door middel van een associatie of assimilatie). De manieren van individuele representatie zijn gecategoriseerd met terminologie van Van Leeuwen (1996)[26] en zijn met aantallen per categorie terug te vinden in Tabel 1.[27]

Lexicalisatie individuen	*Rebekka*	*Mirjam*	*Debora*	*Jaël*	*Vrouw van Manoach*	*Hanna*	*Abigaïl*	*Ester*	*Maria*	*Vrouw met veel liefde*	***Totaal***	***Totaal in %***
Nominatie	44	7	8	7		22	14	54	34		**190**	**67,9%**
Relationele identificatie	15	3	2	2	12	3	4	2	13		**56**	**20,0%**
Classificatie:	3	2	2	1		2		6	4	7	**27**	**9,6%**
- Gender	3	1		1		2		2	4	7	20	7,1%
- Beroep		1	2					4			7	2,5%
Titulatie:	1							6			**7**	**2,5%**
- Honorificatie								6			6	2,1%
- Affiliatie	1										1	0,4%
Totaal	**63**	**12**	**12**	**10**	**12**	**27**	**18**	**68**	**51**	**7**	**280**	**100%**

Tabel 1. Resultaten lexicalisatieanalyse individuen BGT

In Tabel 2 is te zien hoe de Bijbelse vrouwen zijn aangeduid in groepsverband. De nominaties (40 in totaal) zijn hierbij omgezet naar een inhoudelijke categorie, zodat duidelijk wordt met wat voor soort groep de vrouwen geassocieerd worden.[28] De associatie 'Mirjam en Aäron' valt bijvoorbeeld onder relationele identificatie (want zij zijn zus en broer) en 'Barak en Debora' onder functionalisatie (omdat zij beiden leiders zijn van Israël).

De volledige weergave van de lexicalisatieanalyse – met de letterlijke lexicalisaties uitgewerkt per persoon – staat in Bijlage 3.

[26] Zie paragraaf *4.2.1.1. Lexicalisatie* voor de uitleg bij deze terminologie.

[27] In de tabellen zijn voor de overzichtelijkheid de vakjes van de categorieën die niet voorkomen bij een bepaalde persoon leeg gelaten.

[28] Zie voetnoot 16 in hoofdstuk *4. Methode* voor de reden waarom groepsnominaties worden omgezet naar inhoudelijke categorieën.

Lexicalisatie groepen	*Rebekka*	*Mirjam*	*Debora*	*Jaël*	*Vrouw van Manoach*	*Hanna*	*Abigaïl*	*Ester*	*Maria*	*Vrouw met veel liefde*	***Totaal***	***Totaal in %***
Relationele identificatie	1	4			2	12	1	3	25		**48**	**70,6%**
Classificatie:		2						12	1	1	**16**	**23,5%**
- Gender		2						6	1		9	13,2%
- Beroep								3			3	4,4%
- Etniciteit								3			3	4,4%
- Persoon										1	1	1,5%
Functionalisatie			3					1			**4**	**5,9%**
Totaal	**1**	**6**	**3**	**0**	**2**	**12**	**1**	**16**	**26**	**1**	**68**	**100%**

Tabel 2. Resultaten lexicalisatieanalyse groepen BGT

In Figuur 3 en 4 is de verhouding tussen de verschillende lexicalisaties overzichtelijk weergegeven in cirkeldiagrammen.

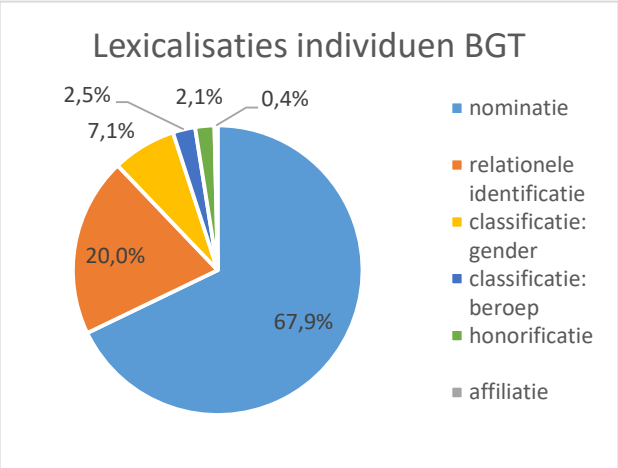

Figuur 3. Resultaten lexicalisatieanalyse individuen BGT (n=280)

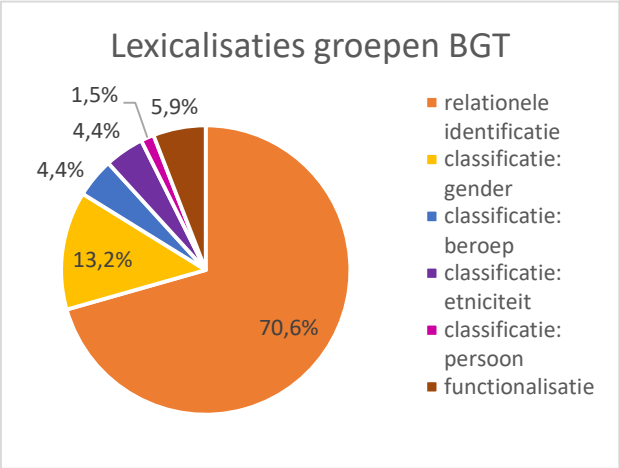

Figuur 4. Resultaten lexicalisatieanalyse groepen BGT (n=68)

5.1.1.1. Nominatie, relationele identificatie en classificatie o.b.v. gender als grootste categorieën

De BGT gebruikt vaak de eigennaam om Bijbelse vrouwen aan te duiden. In 67,9% van de individuele gevallen staat een naam, bijvoorbeeld: *Rebekka liep naar de waterput.* (Genesis 24:16) In 58,8% van de 'groepsgevallen' wordt ook een naam gebruikt, bijvoorbeeld in de zin: *Na de overwinning van Debora en Barak was er veertig jaar vrede in het land.* (Rechters 5:31) Uit de context van het verhaal blijkt dat deze personen allebei leiders zijn in Israël en om die reden samen als associatie worden aangeduid. Vanuit de verhaalcontext (waaruit blijkt welke relatie of gemene deler personen met elkaar hebben) zijn de verschillende nominaties van groepen of duo's omgezet naar inhoudelijke lexicalisatiecategorieën.[29] Een grafiek van de verdeling van 'groepsnominaties' is te vinden in Figuur 5.

Daarna volgt relationele identificatie als grootste categorie: bij de individuele representaties is dit 20%, bij de groepsrepresentaties (na omzetting van de nominaties) 70,6%. Ook komt relationele identificatie

[29] Zie voetnoot 16 in hoofdstuk *4. Methode*.

bij de meeste vrouwen voor; alleen de vrouw met veel liefde wordt als individu en in groepsverband niet in relationeel opzicht geïdentificeerd, en Debora en Jaël in groepsverband niet.

Classificatie op basis van gender vormt de derde grootste categorie, met 7,1% (individuen) en 13,2% (groepen). Alleen bij de vrouw van Manoach en Abigaïl vindt geen enkele classificatie op basis van gender plaats. Classificatie op basis van beroep, etniciteit en als persoon vormen drie kleinere groepen. Classificatie op basis van beroep komt voor bij Mirjam, Debora en Ester (in groepsverband alleen bij Ester), bijvoorbeeld in de zin: *'Misschien moest jij koningin worden om je volk te redden.'* (Ester 4:14). 'Etniciteit' en 'persoon' als classificatiecategorieën treden alleen op bij Ester, en alleen in groepsverband.

Titulatie vindt alleen plaats bij individuele representatie, waarbij de officiële titel 'koningin' (honorificatie) zes keer gebruikt wordt voor Ester en één keer een relatietitel (affiliatie) voorkomt bij Rebekka. Honorificatie treedt dus bij Ester op in combinatie met classificatie op basis van beroep en functionalisatie; de affiliatie bij Rebekka kan gekoppeld worden aan relationele identificatie die bij haar een grote rol speelt.

Functionalisatie – personen representeren door hun taken of dat wat ze doen – komt tot slot alleen voor bij de lexicalisatie van groepen en alleen bij Debora en Ester. Functionalisatie treedt dus alleen op in combinatie met de classificatiecategorie 'beroep', die Debora en Ester op individueel niveau hebben.[30]

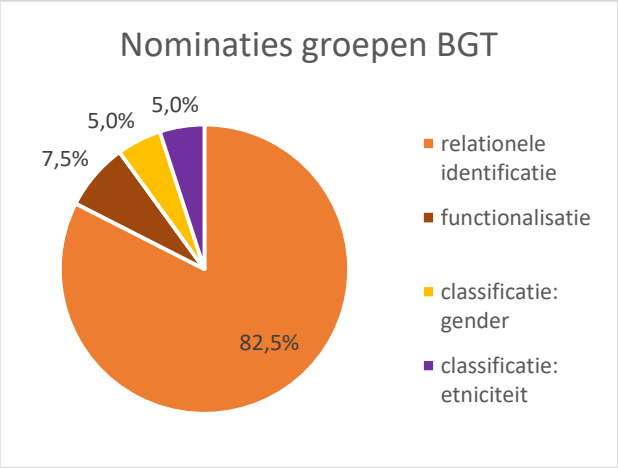

Figuur 5. Resultaten omzetting nominaties groepen BGT (n=40)

5.1.2. Predicatieanalyse

In het corpus uit de BGT (dat bestaat uit 10.623 woorden) zijn in totaal 292 fragmenten van predicatie gevonden voor de Bijbelse vrouwen Rebekka, Mirjam, Debora, Jaël, de vrouw van Manoach, Hanna, Abigaïl, Ester, Maria en 'de vrouw die veel liefde heeft'. In Bijlage 4 is de volledige weergave van de predicatieanalyse met citaten te vinden. Deze predicaten zijn in predicatiecategorieën ingedeeld, om de representatie van de vrouwen gestructureerd in beeld te kunnen krijgen.

[30] Andersom is classificatie op basis van beroep geen garantie voor functionalisatie: Mirjam wordt namelijk ook aangeduid met haar beroep, maar krijgt geen functionalisatie.

5.1.2.1.Indeling in categorieën

Uit de predicatieanalyse kwamen veel verschillende eigenschappen, namelijk 30.[31] Sommige predicaten hadden een gezamenlijk onderwerp: verbondenheid, emotie, nieuw leven (wel/niet) kunnen voortbrengen. Ook waren er eigenschappen bij die pasten bij karakters van vrouwen die in de feministische literatuurwetenschap zijn ontrafeld: zacht en afhankelijk (zoals de 'engel' van Gilbert & Gubar (1980)) of juist krachtig en onafhankelijk (zoals het 'monster' van Gilbert & Gubar (1980) en de dappere heldinnen die vrouwelijke auteurs gingen beschrijven (Eagleton, 2007)). Vanuit deze verbinding tussen verschillende eigenschappen zijn de volgende vier predicatiecategorieën geformuleerd, die gespecificeerd worden met subcategorieën: *zachte & afhankelijke eigenschappen*, *krachtige & onafhankelijke eigenschappen*, *leven & dood*, *relaties*. Hieronder volgt een beschrijving van de inhoud van deze vier categorieën, ondersteund door voorbeelden uit het corpus.

In de categorie *zachte & afhankelijke eigenschappen* zijn eigenschappen ingedeeld die wijzen op de zachtaardige kanten van een persoon, op ontvankelijkheid, afhankelijkheid van en afstemming op een ander. Deze categorie valt uiteen in de volgende 14 subcategorieën: gelovig, dienstbaar, lijdend, afhankelijk, eerbiedig, mooi, goed, geliefd, eenvoudig, maagdelijk en de emoties gepijnigd, gelukkig, bang en verbaasd. 'Gelovig' bestaat voornamelijk uit verwijzingen naar religieuze handelingen van vrouwen (zoals naar de tempel gaan, bidden en offers brengen), daarnaast uit predicaten met zelfstandig naamwoord 'geloof' en uitspraken van de vrouwen over dat zij God willen dienen of eren (bijvoorbeeld Maria die in Lucas 1:38 zegt: *'Ik wil God dienen.'*). 'Dienstbaar' bevat voornamelijk werkwoordelijke gezegdes waaruit blijkt dat de vrouwen zich behulpzaam of gedienstig opstellen (Lucas 7:38 waarin over 'de vrouw die veel liefde heeft' staat: *En met haar haren maakte ze zijn voeten weer droog*). Met 'lijdend' komen de bijvoeglijk naamwoorden, bijwoordelijke bepalingen en werkwoordelijke gezegdes aan de orde die wijzen op hoe vrouwen ellende meemaken of dingen alleen maar kunnen ondergaan (Ester 7:4: *verkocht aan een vijand*). 'Afhankelijk' bevat ook voornamelijk werkwoordelijke gezegdes waarin vrouwen naar anderen (moeten) luisteren, passief volgen of niet zelf iets kunnen beslissen (een engel die in Rechters 13:13 over de vrouw van Manoach zegt: *'Uw vrouw moet precies doen wat ik gezegd heb.'*). 'Eerbiedig' gaat over handelingen van vrouwen (uitgedrukt in werkwoordelijke gezegdes) die respect voor een ander uitdrukken (Abigaïl in 1 Samuel 25:24: *maakte een diepe buiging*). 'Mooi' geeft de kijk weer op het uiterlijk van vrouwen, door bijvoeglijk naamwoorden en een werkwoordelijk gezegde (Ester 2:7: *had een mooi figuur*). 'Goed' bestaat uit bijvoeglijk naamwoorden, bijwoordelijke bepalingen en werkwoordelijke gezegdes waaruit blijkt dat vrouwen positief worden beoordeeld, een rechtschapen en betrouwbaar karakter hebben (Rechters 5:24 over Jaël: *'Nergens woont zo'n goede vrouw als zij!'*). Uit de categorie 'geliefd' blijkt dat mannen van hun vrouw houden, door bijvoeglijk naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes (Genesis 24:67: *Isaak ging veel van Rebekka houden*). 'Eenvoudig' laat zien hoe gewoon of bescheiden vrouwen zijn, door werkwoordelijke gezegdes en een bijvoeglijk naamwoord (in Lucas 1:48 noemt Maria zichzelf *heel gewoon*). 'Maagdelijk' bevat werkwoordelijke gezegdes die uitwijzen dat de vrouw in kwestie nog maagd is (Rebekka in Genesis 24:16: *had nog nooit met een man geslapen*). Tot slot bevat 'emotioneel' de gemoedstoestanden die worden weergegeven door werkwoordelijke gezegdes en bijvoeglijk naamwoorden (de vrouw van Manoach in Rechters 13:16: *bang* en *durfde niet te vragen waar hij vandaan kwam*).

In de categorie *krachtige & onafhankelijke eigenschappen* zijn eigenschappen ingedeeld die wijzen op de sterke en eigenzinnige kanten van een persoon. Deze categorie valt uiteen in de volgende 7 subcategorieën: onafhankelijk, bevoorrecht, afkeurenswaardig, belangrijk, slim, kritisch en sterk.

[31] Voor de grammaticale uiting van deze predicaten en de woordsoorten die in dit onderzoek zijn opgevat als 'predicatie', zie paragraaf *4.2.1.2. Predicatieanalyse*.

'Onafhankelijk' bevat acties die de vrouwen op eigen initiatief uitvoeren en/of waarbij zij de leiding nemen en niet afhankelijk zijn van anderen. Alle fragmenten in deze categorie bestaan dan ook uit werkwoordelijke gezegdes (Debora in Rechters 5:8: *ging de Israëlieten leiden*). 'Bevoorrecht' geeft met werkwoordelijke gezegdes weer hoe Ester (die als enige deze predicatie heeft) begunstigd was in vergelijking met anderen, door de behandeling die ze kreeg als (toekomstig) koningin (Ester 4:13: *woont in het paleis van de koning*). 'Belangrijk' zet de speciale positie van een vrouw centraal met bijvoeglijk naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes (Rebekka in Genesis 24:44: *uitgekozen* (door God)). 'Afkeurenswaardig' bestaat uit fragmenten met een negatieve connotatie, door een zelfstandig naamwoord, werkwoordelijke gezegdes en bijvoeglijk naamwoorden ('de vrouw die veel liefde heeft' in Lucas 7:39: *slechte*). Deze eigenschap valt onder de categorie *krachtige & onafhankelijke eigenschappen* omdat de predicaten wijzen op eigen keuzes en niet-gangbaar gedrag (wat als 'onafhankelijk' kan worden betiteld). 'Slim' gaat over het rationele karakter of de wijsheid van vrouwen, wat ook weer blijkt uit een bijvoeglijk naamwoord en werkwoordelijke gezegdes (Abigaïl in 1 Samuel 25:33: *hebt wijze woorden gesproken*). 'Kritisch' geeft de passages weer waarin Mirjam een oordeel heeft, weergegeven met werkwoordelijke gezegdes (Numeri 12:1: *hadden kritiek*). 'Sterk' wijst tot slot op de kracht van vrouwen, met een zelfstandig naamwoord (Debora in Rechters 5:31: *overwinning*) en een bijvoeglijk naamwoord (Hanna in 1 Samuel 2:1: *sterk*).

In de categorie *leven & dood* zijn predicaten ingedeeld die aandacht geven aan hoe vrouwen leven kunnen geven, maar ook met de dood te maken hebben. Deze categorie valt uiteen in de volgende 5 subcategorieën: onvruchtbaar en vruchtbaar (die samen vallen onder 'nieuw leven'), overleden en dodelijk ('dood') en jong ('leeftijd'). 'Onvruchtbaar' benoemt door werkwoordelijke gezegdes dat vrouwen geen kinderen kunnen krijgen (Rebekka in Genesis 25:21: *kon geen kinderen krijgen*). 'Vruchtbaar' bevat bijvoeglijk naamwoorden, een zelfstandig naamwoord en werkwoordelijke gezegdes die wijzen op de zwangere status van de vrouw of die benoemen dat ze kinderen krijgt (Hanna in 1 Samuel 2:21: *kreeg nog drie zonen en twee dochters*). 'Overleden' verwijst naar de dood van de vrouwen zelf of het verlies van hun geliefden, door werkwoordelijke gezegdes (in Ester 7:4 zegt Ester: *'ze gaan ons allemaal doden, totdat er niets meer van ons over is'*). 'Dodelijk' doelt met werkwoordelijke gezegdes op acties waarbij de vrouw – in dit geval alleen Jaël – zelf iemand doodt (in Rechters 4:21: *sloeg de pin door het hoofd van Sisera heen de grond in*). 'Jong' bevat bijvoeglijk naamwoorden over een jeugdige leeftijd (Maria in Lucas 1:27: *jonge*).

In de categorie *relaties* zijn predicaten ingedeeld die wijzen op verbondenheid met andere mensen. Deze categorie valt uiteen in de volgende 4 subcategorieën: verbonden met Joodse volk, verbonden met familie, verbonden met echtgenoot, verbonden met anderen. 'Verbonden met Joodse volk' bevat verwijzingen naar (plaatsen in) Israël waar de vrouwen worden gesitueerd of naar het Joodse volk, waarmee de etniciteit van de vrouwen wordt benadrukt. Dit gebeurt door werkwoordelijke gezegdes en bijwoordelijke bepalingen (Maria in Matteüs 2:20: *teruggaan naar het land Israël*). 'Verbonden met familie' geeft aandacht aan familiebanden met werkwoordelijke gezegdes en bijwoordelijke bepalingen of bijzinnen (Ester 2:7: *Toen haar vader en moeder gestorven waren, had Mordechai haar in huis genomen*). 'Verbonden met echtgenoot' wijst op het (aanstaande) huwelijk van de vrouwen (Abigaïl in 1 Samuel 25:43: *met David getrouwd*). 'Verbonden met anderen' geeft tot slot met een werkwoordelijk gezegde in een zin weer hoe Maria verbonden werd aan iemand anders (Johannes 19:27: *Vanaf dat moment zorgde die leerling voor Maria*).

5.1.2.2. Resultaten

In Tabel 3 zijn de resultaten van de predicatieanalyse weergegeven. Figuur 6 toont de verdeling van de verschillende predicatiecategorieën. Na de tabel en grafiek worden de resultaten toegelicht.

Predicatie-categorie	*Rebekka*	*Mirjam*	*Debora*	*Jaël*	*Vrouw van Manoach*	*Hanna*	*Abigaïl*	*Ester*	*Maria*	*Vrouw met veel liefde*	***Totaal***	***Totaal in %***
Zachte & afhankelijke eigenschappen	**17**	**8**	**2**	**2**	**5**	**42**	**8**	**27**	**33**	**14**	**158**	**53,9%**
Emotioneel:	2	2	2		2	17		2	10	5	**42**	**14,3%**
- Gepijnigd	1					12		1	1	2	17	5,8%
- Gelukkig		2	2			5			4	3	16	5,5%
- Bang	1				2			1	3		7	2,4%
- Verbaasd									2		2	0,7%
Gelovig						16		1	11	1	**29**	**9,9%**
Dienstbaar	8	2		1		1	3	5		5	**25**	**8,5%**
Lijdend	2	4				4		2	4		**16**	**5,5%**
Afhankelijk					2			9	3		**14**	**4,8%**
Eerbiedig	1				1		4			2	**8**	**2,7%**
Mooi	2						1	4			**7**	**2,4%**
Goed				1		3		1		1	**6**	**2,0%**
Geliefd	1					1		2			**4**	**1,4%**
Eenvoudig								1	3		**4**	**1,4%**
Maagdelijk	1								2		**3**	**1,0%**
Krachtige & onafhankelijke eigenschappen	**8**	**8**	**6**	**2**		**1**	**3**	**22**	**6**	**5**	**61**	**20,8%**
Onafhankelijk	6	2	5	2			1	9		1	**26**	**8,9%**
Bevoorrecht								11			**11**	**3,8%**
Belangrijk	1	1						2	3		**7**	**2,4%**
Afkeurens-waardig	1	2								4	**7**	**2,4%**
Slim							2		3		**5**	**1,7%**
Kritisch		3									**3**	**1,0%**
Sterk			1			1					**2**	**0,7%**
Leven & dood	**7**	**3**		**2**	**8**	**6**		**7**	**14**		**47**	**16,0%**
Nieuw leven:	5				8	6			12		**31**	**10,6%**
- Vruchtbaar	4				6	3			12		25	8,5%
- Onvruchtbaar	1				2	3					6	2,0%
Dood:		3		2				7			**12**	**4,1%**
- Overleden		3						7			10	3,4%
- Dodelijk				2							2	0,7%
Leeftijd:												
- Jong	2								2		**4**	**1,4%**
Relaties	**4**		**2**				**1**	**4**	**16**		**27**	**9,2%**
Verbonden met Joodse volk	2		2					2	9		**15**	**5,1%**
Verbonden met familie	2							2	2		**6**	**2,0%**
Verbonden met echtgenoot							1		4		**5**	**1,7%**
Verbonden met anderen									1		**1**	**0,3%**
Totaal	**36**	**19**	**10**	**6**	**13**	**49**	**12**	**60**	**69**	**19**	**293**	**100%**

Tabel 3. Resultaten predicatieanalyse BGT

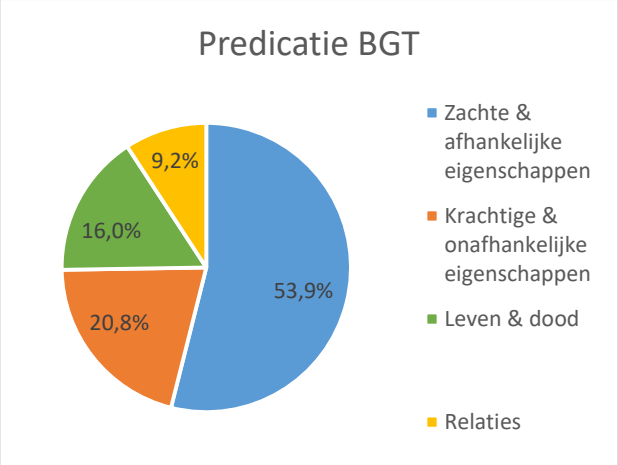

Figuur 6. Resultaten predicatieanalyse BGT (n=293)

Uit de predicatieanalyse zijn 30 eigenschappen van Bijbelse vrouwen voortgekomen, waarbij de zachte en afhankelijke eigenschappen meer dan de helft (53,9%) vormen van het totaal aan predicatie. Alle vrouwen hebben predicaten in deze categorie. Rebekka, Hanna, Ester en Maria beschikken over de meeste subcategorieën in deze categorie, respectievelijk 8, 7, 10 en 9; dit zijn tegelijk ook de vrouwen met de hoogste predicatieaantallen in totaal. De BGT blijkt hierbij veel aandacht te geven aan de emoties van de vrouwelijke personen in de verhalen; met 14,3% is dit de grootste predicatiesubcategorie. Bovendien wordt deze categorie door de meeste vrouwen gedeeld, namelijk acht van de tien. Wat verder opvalt is dat Hanna en Maria een hoog predicatieaantal van emoties hebben in combinatie met een hoog aantal 'gelovige' predicaten; veel emotie en veel geloof komen dus samen voor. De eigenschappen 'goed' (Jaël, Hanna, Ester, vrouw met veel liefde) en 'mooi' (Rebekka, Abigaïl, Ester) komen altijd voor in combinatie met 'dienstbaar'. De lijdende vrouwen voelen zich vaak ook gepijnigd, behalve Mirjam. Afhankelijkheid gaat altijd gepaard met angst (vrouw van Manoach, Ester en Maria). En degenen die als 'eenvoudig' worden bestempeld (Ester en Maria) zijn tegelijk ook 'belangrijk' (een subcategorie van de krachtige en onafhankelijke eigenschappen).

De tweede grootste categorie (20,8%) bestaat uit krachtige en onafhankelijke eigenschappen. Deze categorie bevat minder subcategorieën dan de zachte en afhankelijke eigenschappen (7 tegenover 14), en de subcategorieën worden over het algemeen gedeeld door minder vrouwen (vaak 3 of minder vrouwen, met uitzondering van 'onafhankelijk': 7 vrouwen hebben predicaten in deze subcategorie). De vrouw van Manoach heeft als enige geen verwijzingen naar kracht en onafhankelijkheid in haar predicatie. Ester springt eruit met de meeste predicaten in deze categorie (22), maar de zachte en afhankelijke eigenschappen (27) domineren haar representatie net iets meer. Mirjam en Jaël hebben evenveel krachtige en onafhankelijke predicatie als zachte en afhankelijke predicatie; Debora heeft als enige meer krachtige en onafhankelijke eigenschappen dan zachte en afhankelijke. Jaël en Debora hebben van de vrouwen de laagste predicatieaantallen, Mirjam staat met 19 predicaten in de 'middenmoot'. De vrouwen die 'afkeurenswaardig' zijn (Rebekka, Mirjam, vrouw met veel liefde) zijn ook altijd 'onafhankelijk', maar blijken ook allen 'dienstbaar' te zijn. De 'belangrijke' Rebekka, Mirjam, Ester en Maria worden daarnaast als 'lijdend' gerepresenteerd. 'Sterk' komt altijd voor in combinatie met gevoelens van geluk (Debora en Hanna).

De derde categorie (16,0%) bevat alle verwijzingen naar (nieuw) leven en dood. Deze categorie wordt door 7 vrouwen gedeeld. De grootste subcategorieën hierin zijn 'vruchtbaar' en 'onvruchtbaar'; deze predicatie komt alleen voor bij de vrouwen die in verhouding hoog scoren op de zachte en afhankelijke eigenschappen (Rebekka, vrouw van Manoach, Hanna, Maria). Bij Rebekka en Maria komt 'vruchtbaar' voor in combinatie met verwijzingen naar hun leeftijd ('jong') en hun 'maagdelijkheid' (uit de categorie 'zachte en

afhankelijke eigenschappen'). De vrouwen die geassocieerd worden met de dood (Mirjam, Jaël, Ester) hebben geen predicatie rondom nieuw leven, maar bezitten wel allemaal de eigenschappen 'onafhankelijk' en 'dienstbaar'.

De laatste categorie (9,2%) bestaat uit passages over relaties. Deze categorie wordt gedeeld door 5 vrouwen. Vooral Maria springt eruit met haar verbondenheid met veel verschillende mensen (met het Joodse volk, haar familie, man en een leerling van haar zoon Jezus). Verbondenheid met het Joodse volk en met familie komen vaak samen voor, behalve bij Debora.

Bij de vrouwen met een lager predicatieaantal (onder de 20) blijken 'leven en dood' of 'relaties' geen rol te spelen in de predicatie (bij de vrouw met veel liefde zelfs beide categorieën niet). Karaktereigenschappen (zacht/afhankelijk en krachtig/onafhankelijk) zijn dus belangrijker in de representatie van de vrouwen dan verwijzingen naar leven, dood en verbinding met anderen. Uitzondering hierop vormt de vrouw van Manoach, waarbij (on)vruchtbaarheid een grotere rol speelt dan zachte en afhankelijke eigenschappen (8 respectievelijk 5 predicaten).

5.2. Resultaten *Belle Bijbel*

5.2.1. Lexicalisatieanalyse

In de geselecteerde fragmenten uit de BB (die 3.208 woorden bevatten) zijn in totaal 105 aanduidingen gevonden voor de Bijbelse vrouwen Rebekka, Mirjam, Debora, Jaël, de vrouw van Manoach, Hanna, Abigaïl, Ester, Maria en 'de vrouw die veel liefde heeft'. 95 van deze lexicalisaties wijzen op een individuele aanduiding, 10 op de vrouw als onderdeel van een duo of groep (door middel van een associatie of assimilatie). De manieren van individuele representatie zijn terug te vinden in Tabel 4.

Lexicalisatie individuen	*Rebekka*	*Mirjam*	*Debora*	*Jaël*	*Vrouw van Manoach*	*Hanna*	*Abigaïl*	*Ester*	*Maria*	*Vrouw met veel liefde*	***Totaal***	***Totaal in %***
Nominatie	8	13	6	2		4	2	12	8		**55**	**57,9%**
Classificatie:	5	2	4	3	2	1		6	2	3	**28**	**29,5%**
- Gender	5			3	2	1		2	2	3	18	18,9%
- Beroep		2	3					4			9	9,5%
- Persoon			1								1	1,1%
Relationele identificatie	3				3				4		**10**	**10,5%**
Functionalisatie		2									**2**	**2,1%**
Totaal	**16**	**17**	**10**	**5**	**5**	**5**	**2**	**18**	**14**	**3**	**95**	**100%**

Tabel 4. Resultaten lexicalisatieanalyse individuen BB

In Tabel 5 is te zien hoe de Bijbelse vrouwen zijn aangeduid in groepsverband. De nominatie (1 in totaal) is hierbij omgezet naar een inhoudelijke categorie, zodat duidelijk wordt met wat voor soort groep er geassocieerd wordt. De associatie 'Saraï, Maria en 'de vrouw van Manoach'' valt nu onder classificatie op basis van gender, omdat hun geslacht de gemene deler is tussen deze personen. De volledige weergave van de lexicalisatieanalyse staat in Bijlage 5.

Lexicalisatie groepen	*Rebekka*	*Mirjam*	*Debora*	*Jaël*	*Vrouw van Manoach*	*Hanna*	*Abigaïl*	*Ester*	*Maria*	*Vrouw met veel liefde*	***Totaal***	***Totaal in %***
Classificatie:		1			2			1			**4**	**40,0%**
- Gender		1			2						3	30,0%
- Etniciteit								1			1	10,0%
Functionalisatie		1	1						1		**3**	**30,0%**
Relationele identificatie	1				1	1					**3**	**30,0%**
Totaal	**1**	**2**	**1**	**0**	**3**	**1**	**0**	**1**	**1**	**0**	**10**	**100%**

Tabel 5. Resultaten lexicalisatieanalyse groepen BB

In Figuur 7 en 8 is de verhouding tussen de verschillende lexicalisaties overzichtelijk weergegeven in cirkeldiagrammen.

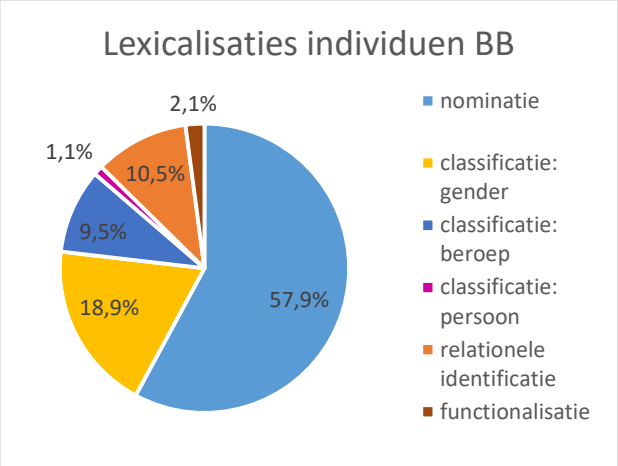

Figuur 7. Resultaten lexicalisatieanalyse individuen BB (n=95)

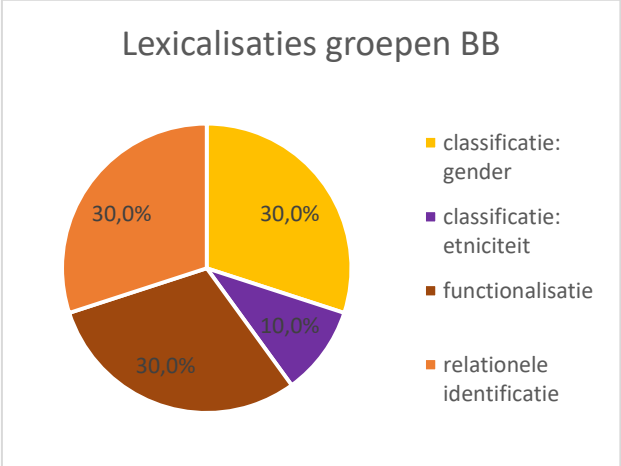

Figuur 8. Resultaten lexicalisatieanalyse groepen BB (n=10)

5.2.1.1. Nominatie, classificatie o.b.v. gender en relationele identificatie als grootste categorieën

Opvallend aan de lexicalisatie in de BB is dat de vrouwen uit de fragmenten overwegend als individu worden bekeken: maar 10 van de 105 lexicalisaties zijn in groepsverband. De BB maakt in meer dan de helft van de gevallen gebruik van de eigennaam om een persoon aan te duiden (57,9% bij de individuele representaties en één keer in een associatie). Daarna volgt classificatie op basis van gender als grootste categorie; 18,9% bij de individuele aanduidingen en bij zeven van de tien vrouwen, en 30% als groep. Relationele identificatie komt ook veelvuldig voor, waarbij de vrouwen als moeder en/of echtgenote worden aangeduid, bijvoorbeeld in de zin: *Ze is als vrouw van Isaak de schakel tussen de eerste aartsvader (Abraham), de tweede aartsvader (Isaak) en de laatste aartsvader (Jakob)*. (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 40) Ook classificatie op basis van beroep is in de individuele representatie een belangrijke categorie: Mirjam, Debora en Ester worden aangeduid als ‘profetes’, ‘legeraanvoerder’, ‘rechter’ en ‘koningin’. Dit sluit aan bij de functionalisaties ‘leiders’, ‘leidersfiguur’ en ‘cheerleader’ bij Debora en Mirjam. Bij Mirjam en Debora staat hun rol en functie meer in de schijnwerpers dan gender en relaties (zoals bijvoorbeeld bij Rebekka, de vrouw van Manoach en Maria het geval is). Tot slot wordt Debora nog één keer met de neutrale term ‘persoon’ aangeduid, en krijgt Ester één keer een assimilatie met haar etnische achtergrond.

5.2.2. Predicatieanalyse

In het corpus uit de BB (dat bestaat uit 3.208 woorden) zijn in totaal 195 fragmenten van predicatie gevonden voor de Bijbelse vrouwen Rebekka, Mirjam, Debora, Jaël, de vrouw van Manoach, Hanna, Abigaïl, Ester, Maria en 'de vrouw die veel liefde heeft'. In Bijlage 6 is de volledige weergave van de predicatieanalyse met citaten te vinden. Deze predicaten zijn in predicatiecategorieën ingedeeld, om de representatie van de vrouwen gestructureerd in beeld te kunnen krijgen.

5.2.2.1. Indeling in categorieën

Uit de predicatieanalyse kwamen veel verschillende eigenschappen, namelijk 29.[32] Veel predicaten bleken hetzelfde als predicaten die in de BGT ook voorkwamen. Daarom kon de predicatie van de BB ook ingedeeld worden in dezelfde vier categorieën: *zachte & afhankelijke eigenschappen*, *krachtige & onafhankelijke eigenschappen*, *leven & dood*, *relaties*. Hieronder volgt een beschrijving van deze vier categorieën[33], ondersteund door voorbeelden uit het corpus.

In de categorie *zachte & afhankelijke eigenschappen* zijn eigenschappen ingedeeld die wijzen op de zachtaardige kanten van een persoon, op ontvankelijkheid, afhankelijkheid van en afstemming op een ander. Deze categorie valt uiteen in de volgende 13 subcategorieën: gelovig, lijdend, dienstbaar, afhankelijk, goed, mooi, anoniem, eerbiedig, eenvoudig, maagdelijk en de emoties gepijnigd, gelukkig en verbaasd. 'Gelovig' bestaat uit zelfstandig naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes in (bij)zinnen (bijvoorbeeld in de overdenking over Maria: *vanuit het diepst van haar hart wil ze gebruikt worden door God*). 'Lijdend' bevat bijwoordelijke bepalingen, zelfstandig naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes (overdenking Ester: *ontkomt echt niet aan dit noodlot*). 'Dienstbaar' heeft zelfstandig naamwoorden, een bijvoeglijk naamwoord en werkwoordelijke gezegdes (overdenking 'de vrouw die veel liefde heeft': *geeft alles wat ze heeft*). 'Afhankelijk' bevat werkwoordelijke gezegdes (soms in een bijzin) (overdenking Rebekka: *zij is diegene die hij wil meenemen*). 'Goed' bestaat uit een werkwoordelijk gezegde in een zin, maar verder uit bijvoeglijk naamwoorden (overdenking Debora: *het beste voor zijn volk*). 'Mooi' heeft bijvoeglijk naamwoorden, zelfstandig naamwoorden en een werkwoordelijk gezegde (portret Ester: *schoonheid*). 'Anoniem' bevat verwijzingen naar de onbekende identiteit van vrouwen, die blijkt uit een werkwoordelijk gezegde in een zin en bijvoeglijk naamwoorden (overdenking vrouw van Manoach: *geheel anoniem*). Dit predicaat valt onder de zachte en afhankelijke eigenschappen, omdat anonimiteit wijst op een positie op de achtergrond en omdat de vrouwen in kwestie afhankelijk zijn van de auteurs van de Bijbelboeken of zij wel of niet bij naam genoemd worden. 'Eerbiedig' is uitgedrukt in een werkwoordelijke gezegde (portret Abigaïl: *buigt voor hem neer*). 'Eenvoudig' bevat dit bijvoeglijke naamwoord (overdenking Ester: *eenvoudig*). 'Maagdelijk' bevat een bijwoordelijke bepaling (overdenking Maria: *zonder seks te hebben*). Tot slot bevat 'emotioneel' werkwoordelijke gezegdes, bijvoeglijk naamwoorden en zelfstandig naamwoorden (overdenking Hanna: *veel verdriet*).

In de categorie *krachtige & onafhankelijke eigenschappen* zijn eigenschappen ingedeeld die wijzen op de sterke en eigenzinnige kanten van een persoon. Deze categorie valt uiteen in de volgende 8 subcategorieën: onafhankelijk, dapper, sterk, afkeurenswaardig, slim, belangrijk, bevoorrecht en kritisch.

[32] Voor de grammaticale uiting van deze predicaten en de woordsoorten die in dit onderzoek zijn opgevat als 'predicatie', zie paragraaf *4.2.1.2. Predicatieanalyse*.

[33] Om herhaling te voorkomen worden de subcategorieën die ook in de BGT voorkwamen en dezelfde inhoudelijke betekenis hebben hier niet opnieuw gedefinieerd. Deze subcategorieën worden alleen toegelicht met de woordsoorten die gebruikt worden voor de predicatie en een voorbeeld uit het corpus. De subcategorieën die niet in de BGT voorkwamen ('anoniem' en 'dapper') krijgen wel een definiëring.

'Onafhankelijk' bevat een zelfstandig naamwoord en werkwoordelijke gezegdes (soms in een (bij)zin) (overdenking Debora: *neemt het heft in eigen handen*). 'Dapper' zet de moed van vrouwen centraal, met bijvoeglijk naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes (portret Mirjam: *durft een prinses aan te spreken*). 'Sterk' bestaat uit werkwoordelijke gezegdes, een bijvoeglijk naamwoord en zelfstandig naamwoorden (overdenking Hanna: *kracht*). 'Afkeurenswaardig' heeft bijvoeglijk naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes (overdenking 'de vrouw die veel liefde heeft': *een slecht leven heeft geleid*). 'Slim' bestaat uit bijvoeglijk naamwoorden, zelfstandig naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes (portret Abigaïl: *slim*). 'Belangrijk' bevat bijvoeglijk naamwoorden, werkwoordelijke gezegdes in (bij)zinnen en een bijwoordelijke bepaling (overdenking Ester: *van betekenis*). 'Bevoorrecht' bevat werkwoordelijke gezegdes, maar ook zelfstandig naamwoorden (overdenking Ester: *een prachtleven*). 'Kritisch' is weergegeven met werkwoordelijke gezegdes (overdenking Mirjam: *kritiek heeft op Mozes*).

In de categorie *relaties* zijn predicaten ingedeeld die wijzen op verbondenheid met andere mensen. Deze categorie valt uiteen in de volgende 4 subcategorieën: verbonden met Joodse volk, verbonden met echtgenoot, verbonden met familie, verbonden met anderen. 'Verbonden met Joodse volk' bevat werkwoordelijke gezegdes, bijwoordelijke bepalingen, een bijvoeglijk naamwoord en een zelfstandig naamwoord (portret Ester: *Joods*). 'Verbonden met echtgenoot' bestaat uit werkwoordelijke gezegdes (overdenking Hanna: *getrouwd met een fijne man*). 'Verbonden met familie' heeft werkwoordelijke gezegdes en bijwoordelijke bepalingen (overdenking Rebekka: *[een goede vrouw te zoeken] voor zijn zoon*). 'Verbonden met anderen' komt tot uitdrukking met bijwoordelijke bepalingen (overdenking 'de vrouw die veel liefde heeft': *bij een man die ze waarschijnlijk niet eens persoonlijk kent*).

In de categorie *leven & dood* zijn predicaten ingedeeld die aandacht geven aan hoe vrouwen leven kunnen geven, maar ook met de dood te maken hebben. Deze categorie valt uiteen in de volgende 4 subcategorieën: vruchtbaar en onvruchtbaar (die samen vallen onder 'nieuw leven'), dodelijk en jong. 'Vruchtbaar' bevat bijvoeglijk naamwoorden en werkwoordelijke gezegdes (portret Maria: *een bijzonder kind krijgt*). 'Onvruchtbaar' komt tot uiting door een bijvoeglijk naamwoord en werkwoordelijke gezegdes (overdenking vrouw van Manoach: *kan geen kinderen krijgen*). 'Dodelijk' heeft werkwoordelijke gezegdes (overdenking Jaël: *je vijand dood maken*). 'Jong' bevat bijvoeglijk naamwoorden (portret Maria: *jong*).

5.2.2.2. Resultaten

In Tabel 6 zijn de resultaten van de predicatieanalyse weergegeven. Figuur 9 toont de verdeling van de verschillende predicatiecategorieën. Na de tabel en grafiek worden de resultaten toegelicht.

Predicatie-categorie	*Rebekka*	*Mirjam*	*Debora*	*Jaël*	*Vrouw van Manoach*	*Hanna*	*Abigaïl*	*Ester*	*Maria*	*Vrouw met veel liefde*	***Totaal***	***Totaal in %***
Zachte & afhankelijke eigenschappen	**10**	**6**	**4**	**2**	**3**	**11**	**3**	**17**	**10**	**13**	**79**	**40,5%**
Gelovig	1	1	2			7	1	1	5	4	**22**	**11,3%**
Lijdend		2	1					3	4	2	**12**	**6,2%**
Dienstbaar	4			2				1		3	**10**	**5,1%**
Emotioneel:		2			1	3				3	**9**	**4,6%**
- Gepijnigd						3				3	6	3,1%
- Gelukkig		2									2	1,0%
- Verbaasd					1						1	0,5%
Afhankelijk	2	1						5			**8**	**4,1%**
Goed	2		1			1		2			**6**	**3,1%**
Mooi	1						1	4			**6**	**3,1%**
Anoniem					2					1	**3**	**1,5%**
Eerbiedig							1				**1**	**0,5%**
Eenvoudig								1			**1**	**0,5%**
Maagdelijk									1		**1**	**0,5%**
Krachtige & onafhankelijke eigenschappen	**12**	**23**	**11**			**1**	**5**	**16**	**3**	**3**	**74**	**37,9%**
Onafhankelijk	3	10	6					3			**22**	**11,3%**
Dapper	2	5					3	3			**13**	**6,7%**
Sterk	2	2	3			1		1	1		**10**	**5,1%**
Afkeurens-waardig	4	2								3	**9**	**4,6%**
Slim		2					2	1	1		**6**	**3,1%**
Belangrijk	1		2					2	1		**6**	**3,1%**
Bevoorrecht								6			**6**	**3,1%**
Kritisch		2									**2**	**1,0%**
Relaties	**5**	**1**	**1**			**1**	**2**	**7**	**5**	**3**	**25**	**12,8%**
Verbonden met Joodse volk	1	1	1					4	1		**8**	**4,1%**
Verbonden met echtgenoot	1					1	2		3		**7**	**3,6%**
Verbonden met familie	3							2			**5**	**2,6%**
Verbonden met anderen								1	1	3	**5**	**2,6%**
Leven & dood	**2**			**5**	**2**	**4**		**1**	**3**		**17**	**8,7%**
Nieuw leven:	2				2	4			2		**10**	**5,1%**
- Vruchtbaar	1				1	2			2		6	3,1%
- Onvruchtbaar	1				1	2					4	2,1%
Dood:												
- Dodelijk				5							**5**	**2,6%**
Leeftijd:												
- Jong								1	1		**2**	**1,0%**
Totaal	**29**	**30**	**16**	**7**	**5**	**17**	**10**	**41**	**21**	**19**	**195**	**100%**

Tabel 6. Resultaten predicatieanalyse BB

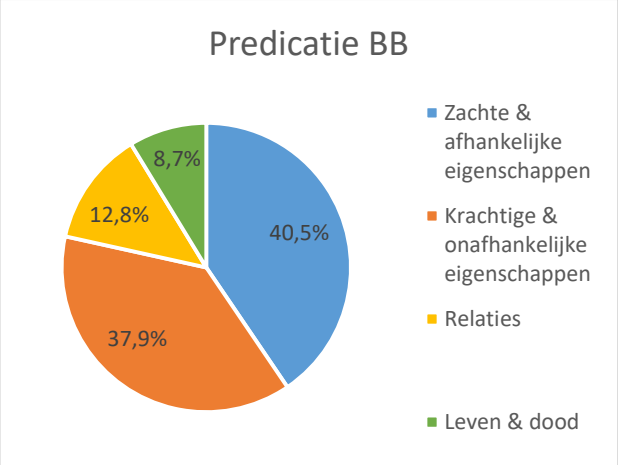

Figuur 9. Resultaten predicatieanalyse BB (n=195)

Uit de predicatieanalyse zijn in totaal 29 eigenschappen van Bijbelse vrouwen voortgekomen, waarbij zachte en afhankelijke eigenschappen de grootste categorie vormt met 40,5%. De grootste subcategorie hierin is 'gelovig'; 8 vrouwen krijgen deze predicatie. Veel eigenschappen komen dan ook voor in combinatie met deze geloofseigenschap: afhankelijk, goed, mooi, onafhankelijk, dapper, sterk, afkeurenswaardig, slim belangrijk en relaties. Afhankelijkheid sluit onafhankelijkheid niet uit: Rebekka, Mirjam en Ester bezitten deze beide eigenschappen, en zijn tegelijk ook dapper, sterk en verbonden met het Joodse volk. De 'goede' vrouwen Rebekka, Debora, Hanna en Ester zijn ook allemaal sterk, en het mooie uiterlijk van Rebekka, Hanna en Ester gaat gepaard met dapperheid. Bepaalde zachte eigenschappen komen dus vaker voor in een vaste combinatie met krachtige eigenschappen dan met andere zachte eigenschappen (waarbij 'gelovig' dus wel een uitzondering vormt).

Krachtige en onafhankelijke eigenschappen staan op de tweede plek qua predicatieaantal, en is met 37,9% maar een paar procentpunten kleiner dan de zachte en afhankelijke eigenschappen. Acht van de tien vrouwen bezitten eigenschappen uit deze categorie; Jaël en de vrouw van Manoach niet, en Hanna heeft slechts één predicaat op dit vlak. Vooral Mirjam, Ester, Rebekka en Debora springen eruit met een hoog predicatieaantal; dit zijn ook de vier vrouwen met de grootste BB-corpussen. Bij Mirjam, Rebekka, Debora en Abigaïl zijn de krachtige en onafhankelijke eigenschappen zelfs meer vertegenwoordigd dan de zachte en afhankelijke eigenschappen, bij Ester zijn beide categorieën bijna even groot. De vrouwen die als onafhankelijk worden neergezet krijgen allen verwijzingen naar hun Joodse identiteit, net als de 'belangrijke' vrouwen. Belangrijk komt ook altijd voor in combinatie met sterk.

De derde categorie (12,8%) bestaat uit predicaten rondom relaties. Ook deze categorie wordt gedeeld door 8 vrouwen. Jaël en de vrouw van Manoach, die allebei geen krachtige en onafhankelijke eigenschappen krijgen toegewezen, kennen ook geen predicatie op het gebied van relaties. Rebekka, Ester en Maria hebben de meeste verschillende subcategorieën, namelijk 3. Rebekka en Ester zijn verbonden met familie en hebben tegelijk de eigenschap 'dienstbaar'. De vrouwen die verbonden zijn met anderen blijken allen het predicaat 'lijdend' te hebben.

De kleinste categorie (8,7%) bevat predicaten rondom leven en dood, welke wordt gedeeld door zes vrouwen. Hier springt Jaël eruit, omdat zij de meeste predicatie heeft in deze categorie en bij haar als enige de dood een plek krijgt in de representatie. 'Dodelijk' slaat hierbij op een moord door Jaël; een (dreigend) overlijden van vrouwen zelf speelt geen rol in de predicatie van de BB. De predicaten op het gebied van nieuw leven vormen samen de grootste subcategorie. Deze subcategorie laat geen duidelijke verbanden zien met andere predicaten.

5.3. Resultaten interviews

Om de receptie van de doelgroep van de *Belle Bijbel* te onderzoeken hebben er twaalf interviews plaatsgevonden met christelijke meisjes van 12 tot 17 jaar. De ene helft van de respondenten las een fragment uit de BGT, de andere helft uit de BB. De interviews zijn gezamenlijk gecodeerd, op basis van de principes van Grounded Theory (Dörnyei, 2007, pp. 257-262). In Bijlage 10 is de codeboom weergegeven die ontstaan is na de eerste fase van open coderen en de tweede fase van axiale codering, waarbij connecties tussen codes hebben gezorgd voor een hiërarchie (Dörnyei, 2007, pp. 260-261). Vanuit de laatste stap van selectieve codering en met ondersteuning van citaten worden de uitkomsten van de BGT-interviews en de BB-interviews hieronder gepresenteerd.

5.3.1. Uitkomsten BGT-interviews

5.3.1.1. Mirjam: afkeurenswaardig en afhankelijk

Uit de twee interviews over Mirjam komt naar voren dat beide respondenten Mirjams gedrag afkeuren. De respondenten zien Mirjams manier van kritiek geven als iets verkeerds:

> Respondent 2:
> *Nou, ze had alleen maar kritiek. Over iemand die zeg maar eh, wel een grote fout maar wel een fout en, nou ja zij maakt ook zelf vast wel fouten. Nou ja, ik vind het nou niet echt nodig.*

Mirjam blijkt ook afhankelijk te zijn. Haar afhankelijkheid komt voort uit de straf die volgt op haar kritiek: beide respondenten benoemen dat ze een andere houding aanneemt als ze aangesproken wordt, waarbij ze verandert in een ‘poeslief’ persoon (respondent 2) of ‘wel luistert naar mensen’ (respondent 7). Mirjam stelt zich hiermee afhankelijk op van de straf en van God.

> Respondent 7:
> *Nou, omdat er ook staat: ‘ga naar de heilige tent’, en dat deden ze ook, dus dan weet ze wel van: nou, de heilige tent is misschien wel iets van God. Dus dan heeft ze zoiets van: God, wat is dat dan?, en eh, dus ik denk ook wel dat ze goed kan luisteren.*

Verder benoemt de ene respondent dat Mirjam bang wordt als God boos is op haar. De andere respondent heeft meer aandacht voor Mirjams ellende en overlevering aan de situatie:

> Respondent 7:
> *Er zegt iemand ook tegen haar van: ‘Kijk eens naar Mirjam, dat kan toch niet zo blijven’, dus dan lijkt het ook wel dat iemand het ook opneemt voor Mirjam, dat ze ‘t dan best wel zwaar heeft.*

Deze respondent legt sowieso meer accenten: ze benoemt ook Mirjams onafhankelijke houding (waarmee ze ‘uit wat in haar opkomt’) en dat ze ‘best wel hard tegen mensen’ is. Ook is er aandacht voor haar uiterlijk:

Respondent 7:
Hier staat: 'Ze ziet eruit als iemand die doodgeboren is', nou ja, dat eh ja. Dan is ze, dan ziet ze er misschien wel, dan vinden mensen dat ze er dan wel niet heel goed uit ziet of zo. Maar eh ja, ik kijk niet altijd gelijk naar uiterlijk.

Beide respondenten blijken empathie voor Mirjam te voelen; ze leven zich in in haar situatie en benoemen hoe zij daar tegenover staan:

Respondent 2:
Ik vond het een erge straf eigenlijk.

Respondent 7:
Mozes zei van: 'Vergeef ons dat we zo dom waren', maar, nou, ik weet niet of Mirjam dat zeg maar ook zo bedoelde van: nou, ik heb wel spijt.

Deze empathische reacties komen in de BGT-interviews alleen voor bij Mirjam, niet bij Ester en Maria.

Verder duidt respondent 7 Mirjam één keer aan met haar naam (in het letterlijk herhalen van de vraag van de onderzoeker) en respondent 2 gebruikt één keer de neutrale term 'persoon':

Respondent 2:
Ja, maar ik denk dat het daarna vast wel zou gebeuren dat ze, als ze die straf heeft, ineens een ander persoon wordt.

5.3.1.2. Ester: dapper en dienstbaar

Ester komt in beide interviews over als een dapper mens. Haar dapperheid wordt gekoppeld aan haar acties vol daadkracht en zelfopoffering:

Respondent 3:
Ik denk dat ze wel gewoon een dapper persoon is, als je zo eh als ze meteen in actie wil komen zeg maar, om het volk te redden.

Ester komt dienstbaar over, niet alleen door haar zelfopoffering voor het volk, maar ook door haar omzien naar Mordechai, doordat ze hem kleren stuurt, waaruit respondent 9 concludeert dat Ester 'zorgzaam' is.

Verder benadrukt respondent 3 dat Ester afhankelijk is van Mordechai in haar keuze en dat ze bang is, terwijl respondent 9 meer kijkt naar haar volharding (terwijl de rol van Mordechai niet aan bod komt):

Respondent 3:
Ja, dat vind ik wel gewoon goed van haar, ja. Dat ze wel eerst denkt van: oh, dat wil ik misschien niet doen, maar dat ze daarna wel denkt van: maar het is wel heel belangrijk. Dat ze wel door eh… hoe heet die ook alweer? Dat ze door Mordechai ook het wel ging doen.

Respondent 9:
Ehm, ze geeft niet snel op. (…) Nou, dat ze eerst niet naar de koning wou, maar daarna ging ze toch wel

Respondent 3 gebruikt één keer de neutrale aanduiding 'persoon' voor Ester (zie eerste citaat van deze paragraaf); respondent 9 één keer een term die verwijst naar haar vrouwelijke gender:

> Respondent 9:
> *Het is zeg maar een mevrouw die heel veel over heeft voor het volk*

5.3.1.3. Maria: jong, verbaasd en verbonden met familie

Uit de twee interviews over Maria komt haar jonge leeftijd naar voren, en haar verbazing over wat haar overkomt. Respondent 6 koppelt deze verbazing vooral aan het feit dat Maria zo'n gewone vrouw is, respondent 11 aan de schrik dat er een engel voor haar staat:

> Respondent 6:
> *Ik denk dat ze heel erg verbaasd is waarom zij is gekozen. En niet iemand anders. Want er waren natuurlijk heel veel mensen, dus waarom is zij gekozen?*

> Respondent 11:
> *Ik denk dat ze wel geschrokken is, want ze, het kan zomaar… die ziet zomaar ineens een engel voor d'r staan. Ja, dat eh gebeurt niet zo vaak.*

Ook is er aandacht voor haar verbondenheid met anderen; de ene respondent benoemt dat ze 'veel met familie' en een 'familiepersoon' is, de andere dat ze 'nog geen verkering heeft' en dat ze nog niet wist dat haar nicht op hoge leeftijd zwanger is. Verder stelt respondent 11 dat Maria door haar verbondenheid met haar zoon een belangrijke positie heeft:

> Respondent 11:
> *Verder wel leuk want je weet eh de Zoon van God, die mag jij grootmaken als jouw zoon, zeg maar. Je hebt een belangrijke rol.*

Respondent 6 benadrukt verder vooral de reactie van Maria op het verhaal van de engel – van onzekerheid naar volharding. Respondent 11 is gericht op Maria's dienstbaarheid, die voor haar blijkt uit andere verhalen en een film die de respondent over haar kent, en juist uit haar lijdende (passieve) reactie in dit fragment.

> Respondent 6:
> *Ja. Verward. Verbaasd. Niet goed wetend wat er gaat gebeuren. Omdat ze elke keer de vraag stelt van: 'Wat gebeurt er? Hoe gaan we dit doen?' (…) Ja, ze is wel heel trouw. Want ze zegt ook: 'Ik wil God dienen.' Dus dan ook nu wat er ineens op haar afkomt, ze wil het wel…*

> Respondent 11:
> *Nou, ze helpt in een eh ge… ze helpt in een pleeghuis daar… en met kinderen en dat heb ik in een film gezien over haar. (…) Ja. En ze stribbelde niet tegen of zo, van: 'Ik wil het niet'.*

Maria krijgt in de BGT-interviews – net als Mirjam en Ester – één keer de aanduiding 'persoon', daarnaast verbindt respondent 6 haar met een relationele identificatie aan haar voorouder koning David:

Respondent 6:
En David komt er wel een paar keer in voor, dat hij ook koning was. Zij is ook achterachterfamilie van hem.

5.3.2. Uitkomsten BB-interviews

5.3.2.1. Mirjam: geen afkeuring

In de twee BB-interviews bekijken beide respondenten Mirjam positief, of in ieder geval niet negatief of afkeurend. Zo concludeert respondent 5 uit Mirjams kritiek dat zij 'wel weet wat ze wil en vindt' en dus onafhankelijk is:

Respondent 5:
Ja, als een vrouw wat wel sterk in haar schoenen staat, wel weet wat ze wil en vindt. (…) Nou, ze durft ook kritiek te geven op haar broer, want soms – ja, hoe gek dat ook klinkt – soms kan dat ook gewoon moeten.

Verder vindt respondent 5 Mirjam enthousiast en vrolijk overkomen, doordat ze danst. Hiermee verwijst de respondent naar de annotatie van de BB, want in het verhaalfragment van de BGT staat hier niets over.

Respondent 8 typeert Mirjam als een dienstbare vrouw die haar broertje en moeder helpt. Uit deze hulp blijkt volgens de respondent dat Mirjam dapper en slim is:

Respondent 8:
Eigenlijk dat ze heel goed is voor haar broertje, want ze zoekt toch hulp voor hem. (…) Eh, ja ze is slim, want ze weet hoe ze 't moet aanpakken.

Opvallend bij respondent 8 is dat zij alleen op deze actie van Mirjam ingaat, die in de BB-annotaties beschreven wordt. Eén keer benoemt ze letterlijk dat ze een eigenschap van Mirjam (slim) uit de annotatie haalt: 'het staat daar'. Het verhaal van Numeri 12:1-16 dat als BGT-fragment erbij staat, over Mirjams kritiek en straf, komt in haar beeldvorming nergens aan de orde.

Verder duidt respondent 5 Mirjam eenmaal aan met haar gender ('vrouw') en respondent 8 gebruikt een keer het neutrale 'persoon':

Respondent 8:
Ik denk een rustig, slim persoon.

De respondenten doen geen uitspraken waaruit empathie voor Mirjam blijkt.

5.3.2.2. Ester: dapper, bedeesd, vertrouwend in en verbonden met anderen

Beide respondenten benadrukken dat Ester dapper is en beginnen het interview met deze eigenschap. Ze koppelen deze moed aan het feit dat Ester naar de koning gaat, ondanks het doodsgevaar:

Respondent 4:
Ja, ik vind het knap dat ze uiteindelijk wel naar de koning gaat. (…) Ik denk omdat ze toch naar de koning gaat en uiteindelijk toch denkt van: weet je, ik kan nu doodgemaakt worden eigenlijk. Maar toch doe ik het om mijn volk te redden en dat vind ik wel moedig, dat ze dat doet.

> Respondent 10:
> *Ik vind het wel knap en moedig wat ze heeft gedaan. (…) Nou, ja, ja, ze kan gedood worden, want ze gaat gewoon tegen de wet in, maar toch doet ze het.*

Tegelijk zetten de respondenten Ester neer als een bedeesde vrouw, want ze durft niet gelijk naar de koning te gaan:

> Respondent 10:
> *Ik denk dat ze wel verlegen was, en ja, wat je ook leest, dat ze soms niet durft maar dat ze gewoon van iemand anders zo'n zetje nodig heeft.*

Uit dit laatste citaat blijkt ook dat respondent letterlijk een eigenschap uit de annotatie haalt, namelijk dat Ester een 'zetje nodig heeft' van iemand anders.

Ook speelt bij de twee respondenten de relatie met anderen een rol in de beeldvorming van Ester. Respondent 4 geeft aan dat Ester vertrouwen heeft in het volk Israël (dat het voor haar zal vasten en bidden, waardoor haar actie goed zal gaan) en respondent 10 dat ze doordat ze haar ouders is verloren misschien verlegen is geworden en steun nodig heeft om de stap te wagen. Door te vertrouwen op anderen kan ze dus moed tonen.

> Respondent 10:
> *dat iemand zegt van: je kan het wel, en dat ze het dan ook gaat doen. Dat ze daar in vertrouwt, dat ze dat kan.*

Verder wordt het contact met Mordechai opgemerkt, waaruit respondent 4 concludeert dat hij en Ester een belangrijke band hebben en respondent 10 stelt dat Ester behulpzaam is:

> Respondent 4:
> *Ze is op zich ook wel benieuwd waarom Mordechai dan in rouwkleren loopt en zo, en ze wil dat ook wel echt weten, dus ik denk dat dat ook wel, dat valt ook wel op bij mij. (…) omdat hij toch wel heel belangrijk voor haar is en dat ze dus daarom wil weten waarom hij dat doet en of daar een goede reden voor is.*

> Respondent 10:
> *Nou, dat ze mensen wil helpen of zoiets, ja. (…) als ze haar oom in die rouwkleren ziet, dat ze gewoon kleren naar die stuurt en zo.*

Respondent 4 laat één keer zien zich te verplaatsen in Esters situatie:

> Respondent 4:
> *Ik zou het zelf eigenlijk niet heel erg gedurfd hebben denk ik, dus ik vind het knap dat ze het uiteindelijk toch doet.*

De respondenten gebruiken geen aanduidingen voor Ester, ze verwijzen alleen naar haar met persoonlijke voornaamwoorden.

5.3.2.3. Maria: vertrouwend op God en jong

Uit beide interviews komt Maria naar voren als iemand die op God vertrouwt. Respondent 1 koppelt hier de term 'goedgelovig' aan, waarbij ze Maria bewondert voor hoe ze reageert op Gods boodschap, en respondent 12 spreekt net zo haar goedkeurende verbazing erover uit dat Maria zonder protest gelooft:

> Respondent 1:
> *Ik vind het eigenlijk wel bijzonder zeg maar dat ze meteen als ze hoort dat haar familielid Elisabet een zoon krijgt, dat ze dan zegt van: 'Ja, ik wil God dienen. Laat mij met u gebeuren wat u gezegd hebt.' En dat vind ik eigenlijk wel heel bijzonder ja, want ik zou niet weten of ik dat zou zeggen. (…) Nou, de meeste mensen zouden zeggen van: 'Nou, eh, ik geloof het niet hoor, hoe kan je dat nou bewijzen?' En ja, dat doet ze dus niet.*

> Respondent 12:
> *Maar dan vind ik het wel mooi om te zien dat ze dan toch op God vertrouwt en dan toch wel alles doet wat God gevraagd heeft. (…) Ja, dat vind ik best wel bijzonder. Ik, of ik had het wel gedaan, of ik had gezegd: 'Ja, nee, ik durf dit niet zo', of zo. Ik vind het heel dapper van haar.*

Ook benoemen beide respondenten dat Maria jong is.

> Respondent 12:
> *Ze is ook niet heel oud of zo.*

Verder vindt respondent 1 Maria trouw is, en wijs in haar reactie op de engel, waaruit blijkt dat ze zich niet van de wijs laat brengen:

> Respondent 1:
> *Nou, ik denk dat zij gewoon een jonge vrouw was die voor zichzelf op kon staan. (…) gewoon ook hoe ze reageert en zo, niet zo van: 'Oh nee, wat eh nu dan?' en zo. En ja, ze reageert wel wijs.*

Respondent 12 legt meer de nadruk op de gevoelens die Maria ondervindt in haar situatie. Ze benoemt dat Maria onzeker, bang en wantrouwend is, veel te verstouwen krijgt, maar dat ze ondanks de situatie sterk en zelfverzekerd is. Verder ziet deze respondent Maria als een heel normale vrouw:

> Respondent 12:
> *Ik denk wel een gewoon doorsnee vrouw en sowieso mochten vrouwen in die tijd niet veel. Dus ik denk gewoon een beetje in het huis en zo en ze was, hoe heet dat ook al weer, niet getrouwd, maar eh… Ja, verloofd. Ze was verloofd en dan zit je in de fase van: ja, we moeten alles klaarmaken, dus gaan we een baby krijgen, gaan we geen baby krijgen, hoe zit het met werk, moet ik nog iets doen of zo, familie inlichten? En dan ineens komt die engel en die zegt van: 'Ja, Maria je krijgt een kind', en dan is ze zo van: ja, ze weet dat ze eigenlijk niet veel keus heeft. En dat vind ik heel bijzonder, want God zal, denk ik, is een Man van genade en zo, en dan is het best wel bijzonder dat Hij zoiets doet eigenlijk.*

Deze respondent laat veel empathie zien voor Maria; ze verplaatst zich in haar situatie en vindt dat de BB goed helpt om het verhaal te begrijpen en de gevoelens van Maria te leren kennen.

> Respondent 12:

> *En als ik zelf in haar schoenen zou staan, dan zou ik heel erg geschrokken zijn, want het is best wel een dingetje: zwanger worden zonder dat je met een man geslapen hebt. En dan tuurlijk moet je dat aan je vriend gaan vertellen. Dat is heel heftig als je dat meemaakt. (…) het is een meer begrijpelijke taal dan de normale bijbel. En het zit ook heel erg in het perspectief van Maria. Alles is echt gericht op hoe Maria zich voelt. Dat vind ik wel heel mooi dat een meisje van mijn leeftijd, dat ze ook wel weten hoe zoiets voelt en zo.*

Ook respondent 1 laat één keer blijken dat ze zich verplaatst in Maria's situatie, door zich hardop af te vragen of zijzelf hetzelfde zou reageren.

De respondenten duiden Maria aan met verschillende lexicalisaties. Haar gender komt vaak (zes keer) aan de orde met 'vrouw' en 'meisje', en een keer in groepsverband ('vrouwen').

Verder noemt respondent 12 vier keer haar naam (nominatie) en gebruikt ze een keer de term 'kind'. Daarnaast koppelt ze met een relationele identificatie op groepsniveau Maria aan 'tienermoeders':

> Respondent 12:
> *En dat ze uiteindelijk ook het lef heeft om het Jozef te vertellen en later in het verhaal lees je, dan gelooft Jozef haar niet en gaat Jozef bij haar weg. Dat lijkt me heel erg hartverscheurend. Wel echt iets dat bij de tienermoeders wel aan de hand is.*

In dit laatste citaat is te zien dat de respondent zich ook beroept op het verdere vervolg van het verhaal in de Bijbel. Daarnaast legt zij een directe verbinding met de annotatie, door een opmerking te maken over de tekening:

> Respondent 12:
> *Ja, de neus is best een beetje groot in deze tekening. Dat is niet goed hoor, ze heeft een grote neus [lachend].*

6. Analyse resultaten

In dit hoofdstuk krijgen de deelvragen van het onderzoek een antwoord. Deze beantwoording vindt plaats door een interpretatie en duiding van de resultaten uit het vorige hoofdstuk, vanuit de drie dimensies van het discoursanalysemodel van Fairclough (1992, p. 73).

6.1. Tekstuele dimensie

In de tekstuele dimensie is onderzocht hoe de BGT en de paratekst van de BB Bijbelse vrouwen representeren door middel van lexicalisatie en predicatie.

6.1.1. Representatie *Bijbel in Gewone Taal*

In de volgende paragrafen wordt de eerste deelvraag beantwoord, die luidt als volgt:

> *Op welke manier worden Bijbelse vrouwen gerepresenteerd in Bijbelfragmenten van de* Bijbel in Gewone Taal*?*

6.1.1.1. Namen, relaties, gender, functie

Uit de lexicalisatieanalyse blijkt dat vrouwen in de BGT-verhalen veel vaker als individu worden aangeduid (80,5%) dan als onderdeel van een groep(je), wat in westerse samenlevingen als positief wordt gezien: een persoon wordt zo meer belicht dan wanneer hij/zij onderdeel is van een collectief en een lezer kan zich hiermee beter identificeren dan met een groep (Van Leeuwen, 1996). Ook worden zij vaak bij naam genoemd (in totaal in 66,1%[34] van de gevallen), wat volgens Van Leeuwen (1996) ook zorgt voor meer identificatie met een personage bij de lezer dan naamloze personages.

De vrouwen worden verder bijna allemaal en ook vaak aangeduid in relatie tot anderen ('moeder van', 'dochter van', 'vrouw van'): relationele identificatie komt in 20,0% van de individuele lexicalisaties voor en in 70,6%[35] van de collectieve gevallen. Dit past in het beeld dat Niditch (1979) schetst van Bijbelse vrouwen die zonder de mannen om hen heen geen positie hadden in hun patriarchale samenleving, en van de gewenste images van maagdelijke dochter of vruchtbare echtgenote.

Gender blijkt bij veel vrouwen ook expliciet gebruikt te worden als lexicalisatie; deze classificatie komt alleen bij Debora, de vrouw[36] van Manoach en Abigaïl niet voor.

Mirjam, Debora en Ester worden als enigen aangeduid met hun 'beroepen' en functies (door classificatie op basis van beroep en/of door functionalisatie). Bij Ester wordt haar rol nog extra benadrukt door de honorificatie 'koningin'. Bij deze vrouwen staat wat zij doen en bijdragen dus meer centraal dan bij de andere vrouwen. Opvallend is echter dat deze meer functionele kijk op deze drie vrouwen niet zorgt voor een vermindering van of ontbreken aan bijvoorbeeld relationele identificatie of classificatie op basis van gender; hun rol of beroep lijkt meer een aanvulling te zijn op hun representatie dan dat zij andere lexicalisaties vervangen. Ook dit is in lijn met een bewering van Niditch (1979), dat een eventuele rol en

[34] Hierbij zijn de individuele nominaties en de nominaties in associaties bij elkaar opgeteld.

[35] Hierbij (en bij de volgende percentages in deze paragraaf) zijn de nominaties in associaties omgezet naar inhoudelijke lexicalisatiecategorieën. Zie voetnoot 16 in hoofdstuk *4. Methode*.

[36] 'Vrouw' is hier immers een relationele identificatie, synoniem voor 'echtgenote'.

acties van Bijbelse vrouwen draaiden om de sociale structuur waarin zij zich bevonden en om het herstel van deze structuur. De functie van een vrouw was nooit belangrijker dan haar familiebanden.

6.1.1.2. Zachte en krachtige eigenschappen

Uit de predicatieanalyse is gebleken dat in de beeldvorming van de BGT de karaktereigenschappen van vrouwen de meeste aandacht krijgen: 74,7% van de predicatie heeft te maken met karaktereigenschappen. Vrouwen krijgen zowel zachte en afhankelijke eigenschappen toegeschreven als krachtige en onafhankelijke eigenschappen. Deze beide karaktercategorieën kunnen we verbinden aan de eigenschappen die Gilbert & Gubar (1980) onderscheidden in vrouwen als 'engelen' en 'monsters'.

De zachte en afhankelijke eigenschappen overheersen bij de Bijbelse vrouwen met 53,9%. Bovendien beschikken alle vrouwen over eigenschappen in deze categorie. De grootste subcategorie hierin is 'emotioneel'; deze eigenschap beslaat 26,6% van de zachte en afhankelijke eigenschappen. De krachtige en onafhankelijke komen ook voor bij bijna alle vrouwen (behalve de vrouw van Manoach), maar beslaan 'slechts' 20,8% en daarbij is de verdeling over alle vrouwen ook veel minder gelijk: Ester neemt bijvoorbeeld meer dan een derde van de predicaten in deze categorie voor haar rekening.

Geconcludeerd kan worden dat volgens de BGT in één en dezelfde vrouw zowel zachte en afhankelijke eigenschappen als krachtige en onafhankelijke eigenschappen voorkomen (net zoals Gilbert & Gubar (1980) stelden dat één vrouw in de negentiende-eeuwse literatuur zowel engel als monster kon zijn), waarbij de zachte en afhankelijke kanten wel het meest overheersen in de beeldvorming; alleen Debora krijgt meer krachtige predicaten dan zachte en Mirjam heeft van beide categorieën evenveel.

Een verschil met Gilbert & Gubar is echter dat de BGT krachtige en onafhankelijke eigenschappen van vrouwen niet per se neerzet als monsterlijk of 'demonisch'. Alleen bij Mirjam blijkt haar kritische houding negatief te worden bekeken doordat zij straf van God krijgt hiervoor, Rebekka's onafhankelijkheid en bedrog worden gekoppeld aan een mogelijke vervloeking, en de vrouw met veel liefde wordt 'slecht' genoemd (door eerdere daden, maar niet door haar onafhankelijke daad in het verhaal zelf). Mirjam is daarentegen net als haar twee broers ook leider van Israël, dus haar kracht wordt daarin wel gewaardeerd. En bij de andere vrouwen zorgen hun krachtige eigenschappen voor redding van Israël (Debora, Jaël, Ester), voor een wijs besluit van koning David (Abigaïl) of voor de voortzetting van de bloedlijn van het volk (Hanna en Maria). Hierin kunnen we zien dat Bijbelse vrouwen als 'spiegel' voor mannen kunnen dienen, maar ook een belangrijke schakel vormen in de chronologie en voortzetting van het Joodse volk (Bal, 1987).

6.1.1.3. Leven & dood

Naast karaktereigenschappen van vrouwen wijst de BGT ook op existentiële thema's, of concreter: op de relatie van de vrouwen met leven en dood. Uit de verhalen over vier vrouwen komt het belang van het baren van kinderen voor de identiteit van de Bijbelse vrouwen naar voren: 'The identity of these women, their sociological existence in a sense, depends upon their bearing their husband's children.' (Niditch, 1979, p. 144). Twee vrouwen (Rebekka en Maria) worden daarbij ook geassocieerd met hun jonge leeftijd.

Daarnaast zijn er drie vrouwen waarvoor de dood een belangrijk aspect vormt in hun verhaal. In tegenstelling tot de Bijbelverhalen die Bal (1987) heeft onderzocht, spelen deze verhalen niet in een liefdessetting. Wel is te zien dat Jaël met haar dodelijke actie een spiegel is voor de bange aanvoerder Balak en een belangrijke speler is in de overwinning van Israël. Zo blijkt een groot thema als de dood inderdaad ingezet te worden om te laten zien hoe belangrijk vrouwen kunnen zijn in de geschiedenis (Bal, 1987). In de verhalen van Mirjam en Ester gaan de predicaten met 'dood' echter niet over de dood van een man, maar over hun eigen dood. Zo wordt de straf van melaatsheid van Mirjam vergeleken met het uiterlijk van een

doodgeboren kind, en wordt aan het eind haar overlijden beschreven. Dit lijkt in lijn met wat Gilbert & Gubar (1980) beschrijven als de dodelijke uitwerking die de 'monsterlijke' vrouw heeft: haar verlangen naar macht en regie monden uiteindelijk uit in de dood. Bij Ester is juist sprake van het tegenovergestelde: als zij zelf geen actie onderneemt en zich niet uitspreekt, zal zij met haar hele familie en volk omkomen.

Zo blijkt de dood in de representatie van de vrouwen een verschillende functie te hebben: van een bewijs van heldhaftigheid en de overwinning van Israël, tot een resultaat van ongewenste eigengereidheid, tot een stimulans om zelf in actie te komen.

6.1.1.4. Relaties

Tot slot blijkt de BGT de relatie van vrouwen met het volk of land Israël, familie, echtgenoten en anderen ook in te zetten in de beeldvorming. Hieruit kunnen we dus ook weer concluderen hoe belangrijk het was voor vrouwen in die tijd om niet alleen te staan, omdat zij zonder mannen en familie om zich heen geen positie hadden in de maatschappij (Niditch, 1979). Door hun relaties meermaals te benoemen wordt dit belang van verbondenheid onderstreept.

6.1.1.5. Conclusie: zachte vrouwen met een functie in de sociale structuur

De BGT benoemt vrouwen vaak als verwante of echtgenote van een ander en representeert hen zo als onderdeel van een sociale structuur. Bij de vrouwen die het vaakst als moeder of echtgenote worden neergezet (Rebekka, de vrouw van Manoach, Hanna, Maria) ligt er ook veel nadruk op het baren van kinderen. Bovendien overheersen bij bijna alle vrouwen de zachte en afhankelijke eigenschappen: de geanalyseerde vrouwen zijn overwegend emotioneel, gelovig, dienstbaar, lijdend, afhankelijk.

Tegelijk komen er ook krachtige en onafhankelijke eigenschappen naar voren bij dezelfde vrouwen, waaruit blijkt dat tegengestelde eigenschappen kunnen voorkomen in dezelfde persoon. Een aantal vrouwen die in verhouding veel krachtige eigenschappen krijgen toegeschreven (Mirjam, Debora, Ester) worden ook benoemd met hun 'beroepen' en rollen. Hieruit blijkt dat de BGT de vrouwen veelal representeert met hun functie voor de samenleving in die tijd, hetzij als moeder van (belangrijke) kinderen, hetzij als vrouw met een leiderschapsfunctie of belangrijke taak.

6.1.2. Representatie *Belle Bijbel*

In de volgende paragrafen wordt de tweede deelvraag beantwoord, die luidt als volgt:

Op welke manier worden Bijbelse vrouwen gerepresenteerd in paratekst van de Belle Bijbel*?*

6.1.2.1. Namen, gender, relaties, functie

Uit de lexicalisatieanalyse blijkt dat vrouwen in de BB-fragmenten veel vaker als individu worden aangeduid (90,5%) dan als onderdeel van een groep(je). De BB zet de vrouwen dus vooral als individu centraal, wat zorgt voor meer identificatie bij de lezer dan een collectieve aanduiding, aldus Van Leeuwen (1996). Verder gebruikt de BB vrij vaak de eigennaam van de vrouwen (in totaal in 53,3%[37] van de gevallen), wat ook identificatie bij de lezer stimuleert (Van Leeuwen, 1996).

[37] Hierbij zijn de individuele nominaties en de nominatie in een associatie bij elkaar opgeteld.

De vrouwen krijgen ook vaak een classificatie op basis van hun gender (in 18,9% van de individuele gevallen en 30,0% van de collectieve gevallen), waarmee het vrouwelijke geslacht van deze personen belangrijk wordt gemaakt. Alleen Debora en Abigaïl krijgen deze lexicalisatie niet in de BB.

Verder benoemt de BB sommige vrouwen als echtgenote en moeder; relationele identificatie vormt voor vier vrouwen een factor in hun lexicalisatie. Hierin wordt het belang zichtbaar van de sociale structuur waarin de vrouwen zich bevinden (Niditch, 1979), maar opvallend genoeg komt dit dus bij de andere zes vrouwen niet terug.

Rollen en activiteiten blijken in de BB ook belangrijk in de beeldvorming van vier vrouwen (Mirjam, Debora, Ester, Maria). Drie vrouwen krijgen aandacht voor hun functie door classificatie op basis van hun 'beroep' (profetes, legeraanvoerder), en drie door een functionalisatie (leiders, cheerleader). Deze vrouwen krijgen geen relationele identificaties (behalve Maria), waardoor zij onafhankelijker overkomen en hun beelden meer bepaald lijken te worden door hun acties dan hun familiebanden.

6.1.2.2. Zachte en krachtige eigenschappen

Uit de predicatieanalyse is gebleken dat in de beeldvorming van de BB de karaktereigenschappen van vrouwen erg belangrijk zijn: 78,4% van de predicatie gaat over karaktereigenschappen. De BB schrijft de vrouwen enerzijds zachte en afhankelijke eigenschappen toe en anderzijds krachtige en onafhankelijke eigenschappen. Deze beide karaktercategorieën kunnen we verbinden aan de eigenschappen die Gilbert & Gubar (1980) onderscheidden in vrouwen als 'engelen' en 'monsters'.

Zachte en afhankelijke eigenschappen vormen de grootste categorie met 40,5% en komen voor bij alle vrouwen. De grootste subcategorie hierin is 'gelovig'; deze eigenschap beslaat 27,8% van de zachte en afhankelijke eigenschappen. Krachtige en onafhankelijke eigenschappen komen echter bijna net zoveel voor (37,9%), bij acht van de tien vrouwen. Bij veel van de vrouwen komen dus zowel zachte als krachtige eigenschappen voor, waaruit blijkt dat de BB deze tegenstellingen kan verenigen in één en dezelfde persoon, of in termen van Gilbert & Gubar (1980): de engel en het monster kunnen in dezelfde persoon aanwezig zijn. Hoewel de zachte en afhankelijke eigenschappen net iets meer overheersen in de totale beeldvorming, zijn de krachtige en onafhankelijke eigenschappen bij vier vrouwen (Rebekka, Mirjam, Debora, Abigaïl) meer aanwezig dan de zachte en afhankelijke, en bij Ester verschillen beide categorieën met maar één predicatie (17 zachte en 16 krachtige eigenschappen). Er zijn in de BB dus evenveel vrouwen die veel krachtige eigenschappen hebben als vrouwen die meer zachte eigenschappen hebben.

De BB ziet de onafhankelijke kant van vrouwen echter niet als 'monsterlijk', zoals Gilbert & Gubar (1980) terugzagen in de negentiende-eeuwse literatuur. Rebekka, Mirjam en de vrouw met veel liefde krijgen het predicaat 'afkeurenswaardig', waarbij Rebekka en Mirjam wel hoog scoren op de krachtige en onafhankelijke eigenschappen, maar de vrouw met veel liefde niet. De acties van Rebekka en Mirjam worden niet goedgepraat (er wordt gesproken over bedrog en Gods boosheid), maar tegelijk krijgen zij wel waardering voor hun onafhankelijkheid doordat ze ook veel predicaten krijgen over hun dapperheid, kracht en wijsheid. En de vrouw met veel liefde wordt neergezet als een zeer gelovige vrouw, wat als positief kan worden beschouwd voor een christelijke doelgroep. De BB legt dus meer nadruk op de positieve kant van de onafhankelijke vrouwen.

6.1.2.3. Relaties

Naast karaktereigenschappen besteedt de BB ook aandacht aan de verbondenheid van vrouwen met het volk of land Israël, echtgenoten, familie en anderen. Volgens de BB staan de vrouwen dus niet op zichzelf, maar wordt hun beeld ook gevormd door de mensen om hen heen, waarbij volk, echtgenoot en familie

vooral eruit springen. Hieraan is te zien dat de BB vrouwen presenteert als een 'ander' en niet alleen als autonoom wezen, zoals De Beauvoir (1949) beschreef.

6.1.2.4. Leven & dood

Tot slot wijst de BB ook op de relatie van vrouwen met leven en dood. In de verhalen over vier vrouwen speelt het thema van nieuw leven kunnen voortbrengen een rol, waarmee hun belangrijke rol en krachtige reactie op hun situatie worden onderstreept. Daarnaast worden Ester en Maria 'jong' genoemd; een predicaat waarmee de jonge lezersdoelgroep zich wellicht kan identificeren.

Bij slechts één vrouw (Jaël) komt het predicaat 'dodelijk' voor, waarmee wordt gedoeld op de moord die zij pleegt. Zij wordt zo neergezet als een belangrijke schakel in de overwinning van Israël, die extra impact heeft doordat zij een vrouw is (Wetter, 2015). Door de beschrijving van haar dodelijke actie komt er dus een krachtig beeld van haar naar voren.

6.1.2.5. Conclusie: krachtige en relationele vrouwen

De BB benoemt vrouwen vaak als 'vrouwen' en 'meisjes', waarmee hun gender als belangrijk uitgangspunt wordt genomen voor de representatie. Deze vrouwen krijgen zachte en afhankelijke eigenschappen (waarbij 'gelovig' het vaakst en meest voorkomt), maar krachtige en onafhankelijke eigenschappen komen bijna net zoveel voor en bij de helft van de vrouwen bepalen deze de beeldvorming zelfs meer. Zo ontstaat het beeld van sterke en actieve vrouwen, die een rol van betekenis hebben.

Verder plaatst de BB veel vrouwen in een relationeel raamwerk, doordat de verbondenheid met Israël, echtgenoot en/of familie veel wordt benoemd. Het krijgen van kinderen speelt ook bij sommigen een rol, maar bij anderen is een 'beroep' of functie belangrijker dan de familie- en huwelijksbanden (wat te zien is aan een ontbreken van relationele identificatie). De BB laat in ieder geval de functie van elke vrouw zien, wat bij de één meer concentreert op haar actie (Mirjam, Debora, Jaël, Abigaïl, Ester, de vrouw met veel liefde), en bij de ander meer op haar belangrijke rol als moeder (Rebekka, de vrouw van Manoach, Hanna, Maria).

6.2. Discursieve dimensie

In de discursieve dimensie is onderzocht hoe de representaties van Bijbelse vrouwen in de BGT en in paratekst van de BB van elkaar verschillen in vertogen, genres en intertekstualiteit, en hoe de tekstconsumptie verloopt bij de doelgroep van de BB.

6.2.1. Interpretatie tekstproductie: Discursieve verschillen

In de volgende paragrafen wordt de derde deelvraag beantwoord, die luidt als volgt:

> *Welke discursieve verschillen zijn er tussen de representaties van de* Belle Bijbel *en de* Bijbel in Gewone Taal*?*

6.2.1.1. Vertogen

Vertogen kunnen we zien als verschillende perspectieven op de werkelijkheid binnen een bepaalde discourspraktijk (Fairclough, 1995b). De representatiecategorieën uit de tekstuele analyses kunnen we ook zien als basis van de vertogen over vrouwen, die samen het discours van de BGT vormen. Daarmee

onderscheiden we drie perspectieven op vrouwen: het karaktereigenschappenvertoog, het existentiële vertoog en het relationele vertoog.

Het karaktereigenschappenvertoog is veruit het grootst; alle vrouwen krijgen karaktereigenschappen toegekend, waarbij ook vaak tegengestelde eigenschappen (zacht/krachtig, afhankelijk/onafhankelijk) voorkomen bij één en dezelfde vrouw. Het existentiële vertoog geeft aandacht aan de rol van (nieuw) leven en dood in de verhalen over de vrouwen, en legt daarmee de nadruk op hun rol voor het nageslacht en de voortzetting van Israël. Het relationele vertoog concentreert zich op de verbondenheid die de vrouwen hebben met het Joodse volk, familie, echtgenoten en anderen, waaruit blijkt dat zij onderdeel zijn van een groter geheel. De vertogen zijn niet helder afgebakend, maar lopen door elkaar heen; elementen uit verschillende vertogen komen soms zelfs terug in één fragment, bijvoorbeeld in Lucas 1:30-31:

> *Toen zei de engel tegen Maria: 'Je hoeft niet bang te zijn, Maria. God heeft je uitgekozen voor iets moois. Je zult zwanger worden en een zoon krijgen. Je moet hem Jezus noemen.'*[38]

De BB maakt gebruik van dezelfde drie vertogen in haar discoursorde. Ook in de BB lopen deze vertogen sterk door elkaar heen, bijvoorbeeld in de volgende zin uit het portret van Ester:

> *Als Gods volk bijna uitgemoord wordt, zet Ester haar schoonheid (en haar* roots*!) in om dit te voorkomen.*[39]

Een verschil is echter dat de BB andere vertogen meer aandacht geeft die de BGT juist minder laat terugkomen. Krachtige en onafhankelijke eigenschappen spelen in de BB een veel grotere rol dan in de BGT. Hierdoor staat de kracht van vrouwen in de BB meer centraal dan in de BGT. En het relationele vertoog is meer aanwezig in de BB, terwijl de BGT het existentiële vertoog juist meer naar voren laat komen. De BB legt zo in haar discourspraktijk meer focus op relaties in het algemeen, terwijl de BGT met haar aandacht voor het baren van kinderen en de ernst van de dood meer de vinger legt op de rol die vrouwen hadden in de toenmalige patriarchale samenleving (Niditch, 1979).

6.2.1.2. Genres

Zoals beschreven in hoofdstuk *2. Introductie Belle Bijbel* hebben de BGT en de paratekst van de BB verschillende genres. De BGT heeft oorspronkelijk als doelgroep laaggeletterde volwassenen en het BGT-corpus in dit onderzoek bestaat uit geschiedschrijvende verhalen. De BB daarentegen heeft tienermeiden als doelgroep en het BB-corpus in dit onderzoek bestaat uit informerende teksten, waarin soms een beschouwend of verhalend element zit.

De verschillen in genre werpen licht op het verschillende gebruik van vertogen en representaties in de BGT en BB. Zo heeft de specifieke vrouwelijke doelgroep van de BB het veelvuldige gebruik van

---

[38] 'Bang' kunnen we hier scharen onder het karaktereigenschappenvertoog (specifiek onder de zachte en afhankelijke eigenschappen), 'uitgekozen voor iets moois' onder het karaktereigenschappenvertoog (specifiek onder de krachtige en onafhankelijke eigenschappen, want Maria is belangrijk), 'zwanger worden' en 'een zoon krijgen' onder het existentiële vertoog, en 'moet hem Jezus noemen' weer onder het karaktereigenschappenvertoog (want Maria moet hierin afhankelijk volgen, wat past bij de zachte eigenschappen).

[39] 'Schoonheid' kunnen we hier scharen onder het karaktereigenschappenvertoog (specifiek onder de zachte en afhankelijke eigenschappen), '*roots*' onder het relationele vertoog en 'om dit te voorkomen' weer onder het karaktereigenschappenvertoog (maar dan specifiek onder de krachtige en onafhankelijke eigenschappen, want Esters actie wijst op dapperheid).

classificaties op basis van gender waarschijnlijk gestimuleerd. Door de nadruk te leggen op het vrouwelijke geslacht van de personages kunnen de tienermeiden zich hiermee wellicht gemakkelijker identificeren. Aangezien de BGT niet deze focus heeft op vrouwelijke lezers, wordt het gender van de geanalyseerde vrouwen ook minder benoemd.

Ook de grotere aandacht voor krachtige eigenschappen van vrouwen in de BB kan verklaard worden door de vrouwelijke, jonge doelgroep van de BB. Aangezien Flerx, Fidler, & Rogers (1976) hebben bewezen dat verhalen het zelfbeeld van jonge lezers en hun kijk op stereotypen kunnen beïnvloeden, zou de nadruk op sterke eigenschappen het stereotype van afhankelijke en machteloze vrouwen kunnen ontkrachten. Dit is in lijn met het doel van Huis van Belle, namelijk het 'empoweren' van tienermeisjes. De BGT heeft dit doel niet.

Doordat het BGT-corpus alleen verhalen betreft is het verklaarbaar dat hierin meer lexicalisatie plaatsvindt, omdat er meer benamingen in voorkomen voor een personage dan in een informatief tekstje over één persoon (zoals in de BB). Dat de BGT dus meer gebruikmaakt van relationele identificatie en de BB juist meer van predicatie op het gebied van relaties, zou met dit verschil in tekstdoelen en -vormen te maken kunnen hebben.

6.2.1.3. Intertekstualiteit

De paratekst van de BB bouwt voort op de verhalen uit de BGT. Daardoor neemt de BB ook elementen uit deze verhalen over en is er dus sprake van intertekstualiteit (Fairclough, 1995b). Opvallend is dat de BB bijvoorbeeld gebruikmaakt van dezelfde vertogen over karaktereigenschappen, relaties en existentie om vrouwen te schetsen, terwijl het genre van de BB-teksten sterk verschilt van de BGT-verhalen. Ook neemt de BB inhoudelijk veel over uit de BGT; de portretten en overdenkingen vertellen veelal kort verhaalfragmenten na, waaruit dan soms conclusies worden getrokken over het karakter van een vrouw of wat de lezer ervan kan leren. Hierdoor komen veel predicaten overeen, alleen worden er net andere woorden aan gegeven. De paratekst van de BB bevat dus duidelijke echo's van de BGT, vaak zelfs letterlijk doordat er naar BGT-fragmenten wordt verwezen.

De BB gaat echter verder dan de BGT in de karakterisering van de vrouwen, doordat zij meer interpretaties geeft. Veel meer vrouwen krijgen bijvoorbeeld het predicaat 'gelovig', waarbij handelingen van de vrouwen worden uitgelegd als persoonlijke verbondenheid met God. De BGT geeft dit predicaat aan maar vier vrouwen, waarbij vooral rituele handelingen worden beschreven. En de BB bestempelt meer vrouwen als 'dapper', wat een conclusie is uit de verhalen, maar nergens expliciet wordt benoemd in de BGT. Zo klinkt er veel van de BGT door in de BB, waarbij de BB vertelde gebeurtenissen herhaalt en verder inkleurt.

6.2.1.4. Conclusie: meer nadruk op kracht, gender en interpretatie, minder op existentie

Omdat de BB voortbouwt op teksten uit de BGT zijn er veel gelijkenissen in de thema's en eigenschappen die naar voren komen. Beide geven aandacht aan de functie van vrouwen door hun taken of moederschap. De BB en BGT maken ook gebruik van dezelfde vertogen over karaktereigenschappen, relaties en existentie. De BB legt echter meer nadruk op de krachtige kant van vrouwen en zet hun gender meer centraal, wat te maken heeft met haar lezersdoelgroep. De BGT concentreert meer op de existentiële thema's van (nieuw) leven en dood, wat de vrouwen positioneert in de sociale structuur van de toenmalige patriarchale samenleving, waarin Israëls lijn moest worden voortgezet. Verder kleurt de BB het gedrag van vrouwen meer in door interpretaties te geven, wat goed past bij de toelichtende aard van het BB-genre.

6.2.2. Tekstconsumptie: Beeldvorming van Mirjam, Ester en Maria in BGT-interviews

In de volgende paragraaf wordt de vierde deelvraag beantwoord, die luidt als volgt:

> *Welke beelden hebben lezers van een fragment uit de* Bijbel in Gewone Taal *van de Bijbelse vrouwen Mirjam, Ester en Maria?*

6.2.2.1. Conclusie: karaktereigenschappen, emoties, empathie en familie

Uit de BGT-interviews blijkt dat karaktereigenschappen bij alle zes de respondenten een grote rol spelen in de beeldvorming. Zo komt uit beide interviews over Mirjam naar voren dat ze kritisch is en zich afhankelijk opstelt, uit de gesprekken over Ester dat zij dapper en dienstbaar is en uit de interviews over Maria dat ze trouw en dienstbaar is. Daarentegen vindt één respondent Mirjam ook onafhankelijk en Ester is volgens de één afhankelijk van haar neef en volgens de ander juist een doorzetter. De respondenten verenigen dus tegenovergestelde eigenschappen in één persoon: zachte/afhankelijke en krachtige/onafhankelijke eigenschappen komen naast elkaar voor.

Verder benoemen de respondenten emoties van de vrouwen: Mirjam is bang voor Gods boosheid en heeft het zwaar, Ester is ook bang (voor de dood) en Maria is verbaasd, verward en onzeker (als zij hoort dat ze een kind zal krijgen).

Opvallend is ook dat de respondenten alleen bij Mirjam empathie tonen; ze keuren haar te kritische houding af, maar vinden het erg wat haar overkomt en één respondent betwijfelt of Aäron (de broer van Mirjam) haar wel goed begrijpt. Bij de andere vrouwen blijven dergelijke empathische reacties uit.

Vooral bij Maria is er veel aandacht voor haar familiebanden (de relatie met haar zoon, nicht, aanstaande man en verdere familie) en zij wordt letterlijk een 'familiepersoon' genoemd; bij Mirjam en Ester komt familie alleen ter sprake ter illustratie van hun eigen karaktereigenschappen. Maria wordt verder als enige geassocieerd met haar jonge leeftijd.

Tot slot noemt één respondent Mirjam een keer bij haar naam, Ester wordt een keer 'mevrouw' genoemd en Maria is 'familie van David'. De aanduiding 'persoon' komt echter bij alle drie de vrouwen terug, wat wijst op een overheersend neutrale kijk op deze vrouwen.

6.2.3. Tekstconsumptie: Beeldvorming van Mirjam, Ester en Maria in BB-interviews

In de volgende paragraaf wordt de vijfde deelvraag beantwoord, die luidt als volgt:

> *Welke beelden hebben lezers van een fragment uit de* Belle Bijbel *van de Bijbelse vrouwen Mirjam, Ester en Maria?*

6.2.3.1. Conclusie: karaktereigenschappen, emoties, empathie en familie

Uit de BB-interviews blijkt dat karaktereigenschappen bij alle zes de respondenten een grote rol spelen in de beeldvorming. Zo komt uit de interviews over Mirjam dat zij enthousiast, dienstbaar, slim, rustig en dapper is, Ester blijkt dapper en bedeesd te zijn en Maria is diepgelovig, dapper, trouw, wijs, onzeker, wantrouwend, sterk en zelfverzekerd. Vooral bij Maria staan er dus veel contrasterende eigenschappen tegenover elkaar.

Emoties komen ook veelvuldig aan de orde. Mirjam is vrolijk volgens een respondent, Ester toont haar angst voor de dood en een andere respondent ziet Maria ook als bang. Vooral bij Maria roepen de veronderstelde gevoelens en emoties veel empathie op, waarbij de respondenten zich afvragen hoe zijzelf hadden gereageerd als zij in Maria's situatie waren beland. Ook Esters verhaal roept een dergelijke vraag op bij een respondent. Bij Mirjam komen zulke reacties niet voor.

Verder plaatsen de respondenten de vrouwen in een relationele context. Mirjam is gericht op het helpen van haar kleine broertje, Ester heeft haar volk en familie nodig om moed te kunnen tonen en bij Maria spelen haar verloving en de bijzondere zoon die zij zal krijgen een rol.

Tot slot komen er verschillende aanduidingen voor de vrouwen voor in de interviews: Mirjam is een 'vrouw' en 'persoon' en Maria wordt een paar keer bij haar naam genoemd, maar wordt ook vaak aangeduid met haar gender en een keer als 'kind' en als 'tienermoeder'. Haar jonge leeftijd is sowieso een aspect dat terugkomt in de beeldvorming van de respondenten.

6.3. Sociale dimensie

In de sociale dimensie is onderzocht hoe respondenten in gesprekken voortborduren op de geschreven discourspraktijk van de BB.

6.3.1. Duiding: Reproductie of herstructurering van beelden

In de volgende paragrafen wordt de zesde deelvraag beantwoord, die luidt als volgt:

In hoeverre reproduceren of herstructureren lezers de discourspraktijk van de Belle Bijbel*?*

6.3.1.1. Reproductie: meer krachtige eigenschappen, gender, relaties en positiever over Mirjam

De discourspraktijk van de BB wordt op veel vlakken gereproduceerd door de respondenten. Zowel in de BGT- als de BB-interviews is er namelijk veel aandacht voor karaktereigenschappen, maar in de BB-interviews worden er meer genoemd dan in de BGT-interviews. Dit past goed bij de interpreterende insteek van de BB, welke dus door de respondenten wordt overgenomen. Daarnaast zetten de BGT-respondenten vooral bij Maria de discourspraktijk van BGT voort, door alleen zachte eigenschappen te noemen.

De BB-respondenten noemen ook vaker de eigenschap 'dapper', voor zowel Mirjam, Ester als Maria. Zij zetten deze vrouwen zo krachtiger neer. Existentiële thema's komen in de BGT- en BB-interviews terug bij Ester (dood) en Maria (nieuw leven), met dezelfde functie als in de BB: het onderstrepen van de kracht en belangrijke rol van deze vrouwen. Ook leggen zij net als de BB meer nadruk op gender, terwijl de BGT-respondenten meer praten over 'personen'. Daarnaast praten de BB-respondenten meer dan de BGT-respondenten over de relaties van de vrouwen, wat in de BB ook een grotere predicatiecategorie is.

Opvallend is verder dat Mirjam in de BGT-interviews afkeuring en empathie oproept, en niet in de BB-interviews. Enerzijds is dit niet vreemd; de BGT presenteert Mirjam namelijk alleen door een verhaal en verhalen beïnvloeden empathie meer dan informatieve teksten (Johnson, Jasper, Griffin, & Huffman, 2013). Anderzijds verminderen verhalen kritiek op het gedrag van een hoofdpersonage (Graumann, 1992), waardoor de afkeuring van de BGT-lezers minder logisch is. De BB-lezers laten geen empathie voor Mirjam blijken, maar bekijken haar wel positiever, wat wel weer past bij de discourspraktijk van de BB, die meer positieve eigenschappen plaatst tegenover de afkeurenswaardige.

6.3.1.2. Herstructurering: krachtige en veelzijdige Maria

De respondenten zorgen echter ook voor herstructurering van de discourspraktijk, specifiek in hun interpretatie van Maria. De BB-respondenten hebben veel aandacht voor Maria's emoties, terwijl de BB deze juist niet echt belicht. Ook zetten zij Maria veel krachtiger neer door haar dapper, wijs, wantrouwend, sterk en zelfverzekerd te noemen, en komen er zo meer tegengestelde eigenschappen in haar beeldvorming naar voren. Ook krijgen Maria en Mirjam meer eigenschappen toegedicht dan Ester, terwijl Ester in de BB juist de meeste karaktereigenschappen en predicaten krijgt.

6.3.1.3. Conclusie: grotendeels reproductie van de BB-discourspraktijk

De respondenten zetten de discourspraktijk van de BB grotendeels voort, wat te zien is aan de intertekstualiteit (Fairclough, 1995b): de manier waarop de lezers elementen uit het BB-discours overnemen. De BB-respondenten noemen meer karaktereigenschappen dan de BGT-respondenten, en dan vooral meer krachtige eigenschappen. Mirjam, Ester en Maria zijn moediger in hun ogen, worden meer benoemd als 'vrouwen' en worden meer geschetst in hun relationele context. Tegelijk bekijken de BB-respondenten Mirjam minder negatief door veel positieve eigenschappen te noemen, net als de BB.

Alleen Maria geven de BB-respondenten een veelzijdiger en krachtiger karakter dan de BB doet. Zo bekijken zij Maria ook vanuit het overheersende frame dat de BB bij veel andere vrouwen gebruikt, waarin kracht en veelzijdigheid centraal staan.

7. Conclusie

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek:

> *Welke beeldvorming van Bijbelse vrouwen treedt er op in de* Belle Bijbel *en hoe verhouden lezers zich tot deze beeldvorming?*

7.1. Beeldvorming van vrouwen in de *Belle Bijbel*

In de BB worden vrouwen gerepresenteerd als zachte, krachtige, functionele en relationele vrouwen.

Net zoals Gilbert & Gubar (1980) in de negentiende-eeuwse literatuur afhankelijke ('engelachtige') en onafhankelijke ('monsterlijke') eigenschappen zagen terugkomen bij vrouwen, komt deze tegenstelling ook terug bij vrouwen in de BB. Rebekka, Mirjam, Debora, Jaël, de vrouw van Manoach, Hanna, Abigaïl, Ester, Maria en 'de vrouw die veel liefde heeft' krijgen veel zachte en afhankelijke eigenschappen toegeschreven, maar ook krachtige en onafhankelijke eigenschappen. De paratekst van de BB accentueert de krachtige eigenschappen echter meer, waardoor vooral Rebekka, Mirjam, Debora, Abigaïl en Ester onafhankelijker overkomen dan in de BGT-verhalen. Het verschil met Gilbert & Gubar (1980) is echter dat de onafhankelijke kant van vrouwen bijna nooit als negatief wordt beschouwd, vooral niet in de BB-paratekst.

Verder komen de vrouwen functioneel over. De traditionele 'gebruikswaarde' (Irigaray, 1985) van het moederschap komt vaak terug, maar ook hun belangrijke taken of leiderschap krijgen aandacht. De BGT laat daarbij de positie van de vrouwen in de sociale structuur van de toenmalige patriarchale samenleving (Niditch, 1979) bestaan naast hun eventuele andere rollen, terwijl de paratekst van de BB vrouwen met een specifieke taak minder als moeders en echtgenotes presenteert.

De BB plaatst de vrouwen veelal in een relationele context, waaruit blijkt dat de verbondenheid met anderen essentieel is in de definiëring van de vrouwen. De vrouwen zijn dus geen autonome wezens (De Beauvoir, 1949), maar staan in hun doen en laten altijd in relatie tot hun volk, familie, man of anderen.

Omdat de paratekst van de BB de kracht van de vrouwen meer centraal stelt, zouden we kunnen stellen dat hieruit het beeld van dappere heldinnen ontstaat. Dit lijkt in lijn met de gepassioneerde en heroïsche vrouwen die vrouwelijke auteurs gingen omschrijven vanaf het einde van de negentiende eeuw, om identificatie van vrouwelijke lezers op te wekken (Showalter, 1979). De BB houdt echter ook aandacht voor de zachtere eigenschappen van vrouwen, en schetst zo een veelzijdiger beeld van de vrouwen. Hiermee sluit zij aan bij de discours-kritische insteek van het poststructuralisme (Derrida, 1988), waarin tegenstrijdige elementen naast elkaar kunnen bestaan en men buiten vaststaande constructies om denkt (Humm, 2013). De paratekst van de BB legt echter wel de nadruk op het vrouw-zijn van de geanalyseerde personages. Dit kader wordt dus wel aangehouden, waarmee de BB niet helemaal meegaat in het deconstructivistische gedachtengoed.

7.2. Verhouding lezers tot de beeldvorming in de *Belle Bijbel*

Lezers van BGT- en BB-fragmenten reproduceren op veel punten de beeldvorming van de BB, maar leggen ook eigen accenten, voornamelijk bij Maria.

Uit de interviews met tienermeiden is gebleken dat zij de sterke focus op karaktereigenschappen in de beeldvorming van de BB overnemen. Daarbij benoemen zij vaak tegengestelde eigenschappen (afhankelijk/onafhankelijk, dapper/bang, onzeker/zelfverzekerd), waarmee zij ook buiten de kaders van binaire opposities denken en aansluiten bij het poststructuralisme (Derrida, 1988).

De respondenten die een fragment met paratekst van de BB hebben gelezen, zetten de vrouwen krachtiger neer dan de BGT-respondenten. Bovendien geven zij meer aandacht aan de verschillende relaties van de vrouwen met hun families, volk en/of echtgenoot, en benoemen zij de vrouwen vaker met hun gender. Hierin volgen zij de elementen die de paratekst van de BB extra benadrukt ten opzichte van de BGT.

Emoties van de vrouwen komen ook veel aan de orde in de interviews. Verder bekijken de BB-respondenten Mirjam positiever, vinden zij alle drie de vrouwen 'dapper' en verwoorden zij hun empathie voor Ester en Maria. De BGT-lezers praten negatiever over Mirjam (al voelen zij wel empathie voor haar), maar tonen geen empathie voor Ester en Maria. De extra belichting van deze personen door de paratekst van de BB heeft dus inderdaad de uitwerking dat er een positiever beeld en meer identificatie ontstaan bij lezers, wat aansluit bij het onderzoek van Graumann (1992).

Maria krijgt echter van de BB-respondenten een krachtiger en veelzijdiger karakter toegeschreven dan van de paratekst van de BB. Door veel emoties te benoemen laten de respondenten zien dat zij zich met Maria kunnen identificeren, ook al beschrijft de BB deze emoties niet. De respondenten leggen bij Maria dus ook hun eigen accenten, waarmee zij weer meer aansluiten bij het discours van heroïsche en gepassioneerde vrouwen (Showalter, 1979).

Net als de BB zijn alle respondenten in ieder geval discours-kritisch met het oog op de traditionele stereotypen van stille en willoze vrouwen, doordat zij tegengestelde kanten van vrouwen benoemen en met elkaar verenigen, waardoor de vrouwen veelzijdig overkomen.

8. Discussie

Dit hoofdstuk bespreekt de beperkingen van het onderzoek, waarna suggesties voor vervolgonderzoek worden gegeven.

8.1. Beperkingen

Imagologisch onderzoek kan vele vormen aannemen. In dit onderzoek diende het driedimensionale discoursanalytische model van Fairclough (1992) als uitgangspunt om de beeldvorming van de BB en van de lezersdoelgroep te onderzoeken. Door het tijdsbestek van dit onderzoek en de omvang van het corpus moesten er keuzes gemaakt worden, waardoor ik een lexicalisatie- en predicatieanalyse heb uitgevoerd, maar bijvoorbeeld geen perspectiefanalyse of inhoudsanalyse. Een perspectiefanalyse had de machtsverhoudingen in de teksten meer naar voren kunnen brengen: wie presenteert een bepaald beeld van vrouwen en welke stem wordt niet gehoord? Een inhoudsanalyse had de representaties meer diepte kunnen geven en de onderliggende motieven meer kunnen belichten. Onderzoek doen en keuzes maken horen echter onlosmakelijk bij elkaar, en naar mijn mening zijn de gekozen analyses en het model bruikbaar en betrouwbaar gebleken om de representatie van Bijbelse vrouwen boven tafel te krijgen. De lexicalisatie- en predicatieanalyses hebben namelijk een concreet beeld gegeven van de benamingen, eigenschappen en thema's die de beeldvorming van vrouwen kleuren. En het model van Fairclough bood de mogelijkheid om verschillende genres naast elkaar te onderzoeken en om inzicht te krijgen in zowel de tekstproductie van de BB als de tekstconsumptie van en uitwerking op lezers. Dit gaf een brede blik op het proces van beeldvorming door en rondom de BB.

Subjectiviteit van de onderzoeker kan een rol hebben gespeeld in de selectie van predicatiefragmenten en de indeling van representatiecategorieën. Om dit risico te verkleinen heeft de onderzoeker de te selecteren fragmenten van tevoren zo veel mogelijk linguïstisch afgebakend[40], is er een meelezer ingeschakeld die de categorisatie heeft beoordeeld en bevraagd, zijn er toelichtingen gegeven bij fragmenten die onduidelijk waren[41] en zijn de predicaten gekoppeld aan wetenschappelijke literatuur uit het theoretisch kader. Toch blijft het mogelijk dat een andere onderzoeker andere fragmenten zou selecteren of bepaalde fragmenten anders zou interpreteren.

Verder bleek het achterhalen van de beeldvorming bij tienermeiden door middel van interviews ingewikkelder dan van tevoren gedacht. Veel respondenten vonden het moeilijk om de vrouwen te typeren en beschrijven, wat resulteerde in korte gesprekjes. De semigestructureerde opzet van het interview was bedoeld om de respondenten de ruimte te geven om zelf aan te kunnen geven wat zij uit de tekst haalden, maar misschien hadden zij meer ideeën gekregen bij een gestructureerd interview met duidelijker afgebakende vragen (Dörnyei, 2007, p. 135). Dit had echter de beeldvorming wel meer kunnen sturen. Een andere optie was geweest om groepsinterviews te houden in plaats van individuele interviews. Ook al is uit onderzoek van Fisher (1965) gebleken dat een dergelijke werkwijze beter werkt bij jongens dan bij meisjes om de receptie goed in kaart te kunnen brengen, toch had deze vorm de respondenten misschien meer geprikkeld om hun beeldvorming goed te kunnen verwoorden. Desondanks zijn er wel degelijk resultaten uit de interviews gekomen, waardoor de hoofd- en deelvragen van dit onderzoek zonder problemen beantwoord konden worden.

[40] Zie de grammaticale functies in paragraaf *4.2.1.2. Predicatieanalyse*.

[41] Zie voetnoten in Bijlage 4 en 6.

Tot slot zijn in dit onderzoek niet alle Bijbelse vrouwen onderzocht. Wellicht krijgen Sara, Ruth, Maria uit Magdala, et cetera weer andere representaties, waarmee de gehele beeldvorming van de BB enigszins verandert. Voor een compleet beeld van het discours van vrouwen in de BB zouden dus alle Bijbelse vrouwen aan een analyse onderworpen moeten worden. Dit uitgevoerde onderzoek naar tien vrouwen geeft echter wel een concrete en betrouwbare indicatie van het heersende discours, vooral omdat hierin bijna alle portretten en overdenkingen van de BB over vrouwen zijn meegenomen.

8.2. Vervolgonderzoek

Het huidige onderzoek spitste zich toe op de beeldvorming van Bijbelse vrouwen in de BB en bij de lezersdoelgroep, maar andere onderdelen van de BB zijn daarmee buiten beeld gebleven. De andere hoofdstukken zijn echter ook erg interessant voor onderzoek, omdat deze gaan over thema's die waarschijnlijk raken aan onderwerpen waarmee tienermeiden zich bezighouden (bijvoorbeeld 'identiteit' en 'schoonheid'). Vervolgonderzoek naar de inhoud van deze themahoofdstukken en de uitwerking daarvan op de doelgroep wordt daarom sterk aanbevolen.

Verder zou de relatie tussen de beeldvorming van Bijbelse vrouwen in de BB en het zelfbeeld van tienermeiden nader kunnen worden onderzocht. Uit dit onderzoek is gebleken dat de BB empathie en identificatie oproept bij lezers, en dat zij bovendien vaak aan de personages refereren als 'vrouwen' en 'meisjes'. In hoeverre koppelen deze meiden de beelden die ze krijgen van vrouwen uit de Bijbel ook aan hun eigen zelfbeeld als vrouw? Door deze sociaalemotionele kant te belichten in vervolgonderzoek kan de persoonlijke betekenis van de BB voor tienermeiden meer worden uitgediept. Bovendien wordt er zo een lacune in het onderzoek naar de effecten van verhalen opgevuld die Hakemulder (2000) heeft ontdekt, en kan er meer duidelijkheid komen over of verhalen het zelfvertrouwen van deze lezeressen ook kunnen vergroten, als er positieve beeldvorming van vrouwen in voorkomt.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Hoogenboom, E., & Schol-Wetter, A.-M. (Reds.). (2018). *Belle Bijbel.* Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap.

Huis van Belle. (z.d.). *Overdenking en challenge bij 9 kleurrijke vrouwen.* Geraadpleegd op 11 maart 2019, van https://www.huisvanbelle.nl/wp-content/uploads/2018/05/Hier-vind-je-de-overdenkingen-van-negen-bijzondere-vrouwen-met-de-bij-behorende-challenge..pdf

Nederlands Bijbelgenootschap. (2014). *Bijbel in Gewone Taal.* Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap.

Secundaire bronnen

Bal, M. (1987). *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories.* Bloomington: Indiana University Press.

Bar-Tal, D. (1997). Formation and Change of Stereotypes: An Integrative Model. *International Journal of Intercultural Relations, 21*(4), 491-523.

Beller, M. (2007). Perception, image, imagology. In M. Beller, & J. Leerssen, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* (pp. 4-14). Amsterdam: Rodopi.

Camp, C. V. (1993). Metaphor in Feminist Biblical Interpretation: Theoretical Perspectives. *Semeia* (61), 3-35.

Clark, K. (1992). The Linguistics of Blame: Representations of Women in The Sun's Reporting of Crimes of Sexual Violence. In M. Toolan (Red.), *Language, Text and Context: Essays in Contextualised Stylistics* (pp. 208-224). Londen: Routledge.

Cutforth, N. B. (1980). *The Effect of Group Bibliotherapy in Reducing the Anxieties of Children in Grades One, Two, and Three.* De Kalb: Northern Illinois University.

De Beauvoir, S. (1949). *Le Deuxième Sexe.* Parijs: Gallimard.

De Beauvoir, S. (1988). *The Second Sex.* Londen: Pan Books.

De Waal, V. (2016). *Artistieke initiatieven voor vluchtelingen: Discoursanalyse over de communicatie binnen drie websites van artistieke initiatieven voor vluchtelingen* (Masterscriptie). Nijmegen: Radboud Universiteit.

Derrida, J. (1988). Signature Event Context. In J. Derrida, *Limited Inc.* (pp. 1-12). Evanston: Northwestern University Press.

Dörnyei, Z. (2007). *Research Methods in Applied Linguistics: Quantitative, Qualitative, and Mixed Methodologies.* Oxford: Oxford University Press.

Dovidio, J. F., Eller, A., & Hewstone, M. (2011). Improving Intergroup Relations Through Direct, Extended and Other Forms of Indirect Contact. *Group Processes and Intergroup Relations* (14), 147-160.

Eagleton, M. (2007). Literary representations of women. In G. Plain, & S. Sellers (Eds.), *A History of Feminist Literary Criticism* (pp. 105-119). Cambridge: Cambridge University Press.

Ebeling, C. L. (2006). *Semiotaxis: Over theoretische en Nederlandse syntaxis.* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Efthimiadis-Keith, H. (2010). Judith, Feminist Ethics and Feminist Biblical/Old Testament Interpretation. *Journal of Theology for Southern Africa* (138), 91-111.

EO / Nederlands Bijbelgenootschap. (z.d.). *Indeling van de Bijbel*. Geraadpleegd op 1 juli 2019, van https://bijbel.eo.nl/kennismaken/indeling-van-de-bijbel

Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change.* Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. (1995a). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language.* Londen/New York: Longman.

Fairclough, N. (1995b). *Media Discourse.* Londen: Edward Arnold.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power: Second edition.* Londen: Longman.

Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research.* Londen/New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Fisher, F. L. (1965). *The Influences of Reading and Discussion on Attitudes of Fifth Graders Toward American Indians.* Berkeley: University of California.

Flerx, V. C., Fidler, D. S., & Rogers, R. W. (1976). Sex Role Stereotypes: Developmental Aspects and Early Intervention. *Child Development* (47), 998-1007.

Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Gilbert, S. M., & Gubar, S. (1980). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination.* New Haven: Yale University Press.

Graumann, C. F. (1992). Speaking and Understanding from Viewpoint: Studies in Perspectivity. In G. R. Semin, & K. Fiedler, *Interaction and Social Cognition* (pp. 237-255). Londen: Sage.

Green, M. C., Garst, J., Brock, T. C., & Chung, S. (2006). Fact Versus Fiction Labeling: Persuasion Parity Despite Heightened Scrutiny of Fact. *Media Psychology, 8*(3), 267-285.

Hakemulder, F. (2000). *Moral Laboratory: Experiments Examining the Effects of Reading Literature on Social Perception and Moral Self-concept.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Hall, S. (1997). *Introduction: Representation: Cultural Representations and Signifying Practices.* Londen: Sage/The Open University.

Haraway, D. (1992). Ecce Homo, Ain't (Ar'n't) I a Woman, and Inappropriate/d Others: The Human in a Posthumanist Landscape. In J. Butler, & J. W. Scott, *Feminists Theorize the Political* (pp. 86-100). New York: Routledge.

Hayes, M. T. (1969). *An Investigation of the Impact of Reading on Attitudes of Racial Prejudice.* Boston: Boston University.

Huis van Belle. (z.d.). *Over Huis van Belle*. Geraadpleegd op 1 juli 2019, van https://www.huisvanbelle.nl/over-ons/

Huisman, I. (2016). *Vluchtelingen: van massa naar mens: Een kritisch discours-analytisch onderzoek naar de representatie van vluchtelingen in Nederlandse kranten in september 2015* (Masterscriptie). Utrecht: Universiteit Utrecht.

Humm, M. (2013). *A Reader's Guide to Contemporary Feminist Literary Criticism.* Londen/New York: Routledge.

Irigaray, L. (1985). *This Sex Which is Not One.* (C. Porter, & C. Burke, Vert.) Ithaca: Cornell University Press.

Johnson, D. R., Jasper, D. M., Griffin, S., & Huffman, B. L. (2013). Reading Narrative Fiction Reduces Arab-Muslim Prejudice and Offers a Safe Haven From Intergroup Anxiety. *Social Cognition, 31*(5), 578-598.

Jordaan, P. J. (2009). Reading Judith as Therapeutic Narrative. In J. Cook (Ed.), *Septuagint and Reception: Essays Prepared for the Study of the Septuagint in South Africa* (pp. 335-346). Leiden/Boston: Brill.

Jørgensen, M., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method.* Londen: Sage.

Kleinjan, G.-J. (2016, november 22). Een bijbel voor hem en een bijbel voor haar. *Trouw* (bijlage Religie en Filosofie), pp. 10-11.

Kolman, K. (2017, april 21). Wat heb je aan een mannenbijbel? *Trouw* (bijlage Religie en Filosofie), pp. 8-9.

Leerssen, J. (2007). Image. In M. Beller, & J. Leerssen, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* (pp. 342-344). Amsterdam/New York: Rodopi.

Millett, K. (1970). *Sexual Politics.* New York: Doubleday.

Millett, K. (2016). *Sexual Politics.* New York: Columbia University Press.

Narito, Z. C. (1992). The Book of Judith. In O. C. Lee, M. J. Choi, S. A. Lee-Park, E. Kim, M. Rodriguez, & D. Goodsir (Eds.), *Women of Courage: Asian Women Reading the Bible* (pp. 53-62). Seoul: SaDang Publishing House.

Nederlands Bijbelgenootschap. (2009). *Vertaalafspraken Bijbel in Gewone Taal.* Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap.

Nederlands Bijbelgenootschap. (2018, mei 7). *NIEUWS NBG en Huis van Belle maken Bijbel voor tienermeiden*. Geraadpleegd op 1 juli 2019, van https://www.bijbelgenootschap.nl/belle-bijbel/

Nederlands Bijbelgenootschap. (z.d.). *De vertaling: Wat is gewone taal?* Geraadpleegd op 1 juli 2019, van https://www.debijbel.nl/BGT/de-vertaling

Nederlands Bijbelgenootschap. (z.d.). *Missie*. Geraadpleegd op 4 maart 2019, van https://www.bijbelgenootschap.nl/missie/

Nederlands Bijbelgenootschap; Blauw; Centrum voor Contextuele Bijbelinterpretatie. (2017). *NBG-onderzoek Bijbelgebruik Nederland.* Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap.

Niditch, S. (1979). The Wronged Woman Righted: An Analysis of Genesis 38. *Harvard Theological Review, 72*(1/2), 143-149.

Prins, B. (2002). Het lef om taboes te doorbreken: Nieuw realisme in het Nederlandse discours over multiculturalisme. *Migrantenstudies, 18*(4), 241-254.

Prins, E. (2011). *Media hyping en morele paniek: Een onderzoek naar de relatie tussen paniek en debatvorming in de media rondom de Amsterdamse zedenzaak Robert M* (Masterscriptie). Utrecht: Universiteit Utrecht.

Reisigl, M., & Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism.* Londen: Routledge.

Saïd, E. W. (1978). *Orientalism.* Londen: Penguin.

Schüller, J. E. (2017). *Flüchtlinge = vluchtelingen? Een onderzoek naar de representatie van vluchtelingen in twee Duitse en twee Nederlandse kranten voor en na de foto van Aylan Kurdi* (Masterscriptie). Utrecht: Universiteit Utrecht.

Showalter, E. (1979). Towards a Feminist Poetics. In M. Jacobus (Ed.), *Women Writing and Writing about Women.* Londen/Sydney: Croom Helm.

Steen, G. (1999). Genres of Discourse and the Definition of Literature. *Discourse Processes, 28*(2), 109-120.

Strange, J. J., & Leung, C. C. (1999). How Anecdotal Accounts in News and in Fiction Can Influence Judgments of a Social Problem's Urgency, Causes, and Cures. *Personal and Social Psychology Bulletin, 25*(4), 436-449.

Tarrant, M., Calitri, R., & Weston, D. (2012). Social Identification Structures the Effects of Perspective-taking. *Psychological Science*(23), 973-978.

Ten Thije, J. D., & Deen, J. (2009). Interculturele Communicatie: Contrast, Interactie en Transfer. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen, 82*(1), 31-43.

Ter Horst, G., & Kuijper, E. (2018, september 8). Bijbellezen in je eigen bubbel. *Nederlands Dagblad*, pp. 8-9.

Van Dale. (z.d.). *Predicaat*. Geraadpleegd op 29 juni 2019, van Van Dale: https://uu-vandale-nl.proxy.library.uu.nl/zoeken/zoeken.do

Van Leeuwen, T. (1996). The representation of social actors. In C. R. Caldas-Coulthard, & M. Coulthard (Eds.), *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis* (pp. 32-70). Londen: Routledge.

Van Leeuwen, T. (2005). *Introducing Social Semiotics.* New York: Routledge.

Wetter, A.-M. (2015). *On Her Account: Reconfiguring Israel in Ruth, Esther and Judith.* Londen/New York: Bloomsbury.

Bijlage 1: Corpus

Corpus *Bijbel in Gewone Taal*

Persoon	**Bijbelgedeelten**	**Totaal woorden**
Rebekka	▪ Genesis 24:15-30, 42-67 ▪ Genesis 25:20-28 ▪ Genesis 26:7-11 ▪ Genesis 27:6-17, 42-46	*1.683*
Mirjam	▪ Exodus 2:3-10 ▪ Exodus 15:20-21 ▪ Numeri 12:1-16 ▪ Numeri 20:1 ▪ Micha 6:4	*732*
Debora	▪ Rechters 4:4-10, 14 ▪ Rechters 5:1-31	*946*
Jaël	▪ Rechters 4:17-22 ▪ Rechters 5:24-27	*286*
'de vrouw van Manoach'	▪ Rechters 13:2-24	*698*
Hanna	▪ 1 Samuel 1:2-28 ▪ 1 Samuel 2:1-11, 19-21	*1.175*
Abigaïl	▪ 1 Samuel 25:2-3, 14-43	*943*
Ester	▪ Ester 2:7-22 ▪ Ester 4:4-17 ▪ Ester 5:1-8 ▪ Ester 7:1-8 ▪ Ester 8:1-9 ▪ Ester 9:12-13, 25, 29-32	*2.054*
Maria	▪ Matteüs 1:16, 18-25 ▪ Matteüs 2:11, 13-14, 19-23 ▪ Lucas 1:26-56 ▪ Lucas 2:4-7, 16-24, 33-35, 39, 41-51 ▪ Johannes 2:1-5, 12 ▪ Johannes 19:25-27 ▪ Handelingen 1:14	*1.818*
'de vrouw die veel liefde heeft'	▪ Lucas 7:37-39, 44-50	*288*
		10.623

Corpus *Belle Bijbel*

Portretten (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, pp. 40, 46, 50, 55, 58, 60)	**Overdenkingen** (Huis van Belle, z.d.)	**Totaal woorden**
Rebekka	Rebekka	*414*
Mirjam	Mirjam	*437*
-	Debora	*425*
-	Jaël	*215*
-	'de vrouw van Manoach'	*212*
-	Hanna	*199*
Abigaïl	-	*123*
Ester	Ester	*526*
Maria	Maria	*387*
-	'de vrouw die veel liefde heeft'	*270*
		3.208

Corpus interviews

Persoon	BGT-interview	BB-interview
Mirjam	Numeri 12:1-16 (*Bijbel in Gewone Taal*)	▪ Numeri 12:1-16 (BGT) ▪ Portret van Mirjam (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 58) ▪ Overdenking over Mirjam (Huis van Belle, z.d., pp. 2-3)
Ester	Ester 4:1-17 (*Bijbel in Gewone Taal*)	▪ Ester 4:1-17 (BGT) ▪ Portret van Ester (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 50) ▪ Overdenking over Ester (Huis van Belle, z.d., pp. 1-2)
Maria	Lucas 1:26-38 (*Bijbel in Gewone Taal*)	▪ Lucas 1:26-38 (BGT) ▪ Portret van Maria (Hoogenboom & Schol-Wetter, 2018, p. 46) ▪ Overdenking over Maria (Huis van Belle, z.d., p. 4)

Bijlage 2: Samenvatting Bijbelverhalen

Hieronder staat per Bijbelse vrouw een korte samenvatting van de verhalen in de BGT.

Rebekka

Abraham stuurt een knecht naar zijn vaderland om een vrouw te zoeken voor zijn zoon Isaak. Nadat de knecht heeft gebeden om een teken bij een waterput, komt Rebekka aan lopen; ze geeft hem te drinken en de knecht weet dat zij de vrouw is voor Isaak. Rebekka reist met hem mee terug naar zijn land en wordt Isaaks vrouw. Ze is eerst onvruchtbaar, maar later krijgt ze toch een tweeling: Esau en Jakob. Rebekka houdt meer van Jakob en daarom wil ze dat hij de zegen voor de eerstgeboren zoon krijgt van Isaak. Met een list krijgt ze dit voor elkaar.

Mirjam

Mirjam woont met het volk Israël in Egypte, waar de Joden worden onderdrukt en pasgeboren jongetjes worden vermoord. Ze verstopt haar eigen broertje Mozes in een mandje en als de dochter van de farao hem vindt, zorgt ze ervoor dat haar moeder Mozes mag blijven voeden, terwijl de prinses hem opvoedt aan het hof. Jaren later mag het volk uit Egypte vertrekken om naar Israël terug te keren. De Egyptenaren komen echter toch achter de Israëlieten aan, waarop God de zee in tweeën splitst. De Israëlieten kunnen er zo doorheen lopen, maar als de Egyptenaren hen volgen, stort het water over hen heen. Mirjam zet daarop een lied in waarmee ze de redding van Israël viert en de andere vrouwen zingen en dansen mee. Mozes, Mirjam en hun broer Aäron leiden het volk op reis naar huis, maar op den duur zijn Mirjam en Aäron het niet eens met de keuze van Mozes voor zijn huwelijkspartner. God bestraft hun kritiek door Mirjam melaats te maken. Na een aantal dagen buiten het tentenkamp is zij weer genezen en mag ze terugkeren. Uiteindelijk sterft Mirjam op reis, in de plaats Kades.

Debora

Debora is een profetes en bestuurder in Israël, wanneer Israël wordt aangevallen door de Kanaänieten. Legeraanvoerder Barak durft niet zonder haar het gevecht aan te gaan, daarom gaat zij mee. Maar ze waarschuwt hem dat hij niet de eer zal krijgen voor de overwinning, maar een vrouw (zie Jaël). Uiteindelijk verslaat Israël de Kanaänieten en Debora en Barak zingen samen een overwinningslied.

Jaël

Tijdens het gevecht tussen Israël en Kanaän (zie Debora) slaat de Kanaänitische legeraanvoerder Sisera op de vlucht. Hij verschuilt zich in de tent van Jaël, in de veronderstelling dat haar man hem goedgezind zal zijn. Jaël geeft hem te drinken en verstopt hem onder een deken, waarop Sisera in slaap valt. In zijn slaap vermoordt ze hem door een tentpin door zijn hoofd te slaan. Hiervoor wordt ze geprezen in het overwinningslied van Debora en Barak.

De vrouw van Manoach

Manoach en zijn vrouw kunnen geen kinderen krijgen. Maar dan verschijnt er een engel aan de vrouw van Manoach die haar vertelt dat ze een bijzondere zoon zal krijgen, die zich aan God zal wijden. Ze vertelt het aan haar man, die God vraagt om de 'man' opnieuw te sturen om te vertellen wat ze moeten doen als hun

zoon er eenmaal is. De engel verschijnt opnieuw, geeft instructies en verdwijnt uiteindelijk in de vlammen van het offer dat Manoach brengt. Later krijgt de vrouw van Manoach inderdaad een zoon: Simson.

Hanna

Hanna is getrouwd met Elkana, maar kan geen kinderen krijgen, in tegenstelling tot Elkana's andere vrouw Peninna. Peninna vernedert Hanna hierom, wat haar veel verdriet bezorgt. Bij hun jaarlijkse bezoek aan de tempel bidt Hanna huilend tot God of Hij haar een zoon wil geven, waarbij ze belooft hem aan God terug te geven om Hem te dienen in de tempel. De hogepriester Eli denkt dat Hanna dronken is en wil haar wegsturen, maar Hanna legt hem uit dat ze heeft gebeden. Even later raakt Hanna zwanger en krijgt ze een zoon: Samuel. Na een paar jaar brengt ze hem naar Eli in de tempel, waar ze samen bidden en Hanna een danklied zingt. Samuel blijft in de tempel, waar zijn ouders hem jaarlijks opzoeken.

Abigaïl

Abigaïl is getrouwd met de gemene Nabal. Wanneer de toekomstige koning David Nabal om eten vraagt om zijn leger te kunnen voeden en Nabal dit weigert, wordt David woedend en gaat hij met zijn soldaten op weg om Nabal te vermoorden. Abigaïl hoort dit en reist hem tegemoet met geschenken. Ze weerhoudt David ervan om een moord te plegen, door hem erop te wijzen dat God hem koning zal maken en hij geen dingen moet doen waar hij spijt van zal krijgen. David bedankt haar voor haar wijze woorden en trekt zich terug. Een dag later krijgt Nabal een hartstilstand, waar hij uiteindelijk aan bezwijkt. Wanneer David dit hoort vraagt hij Abigaïl om met hem te trouwen, waar ze mee instemt.

Ester

Ester is een Joods meisje dat woont bij haar familielid Mordechai, omdat haar ouders zijn overleden. Het Joodse volk woont dan in ballingschap in Babylonië, waarvan de koning een nieuwe vrouw zoekt. Ester wordt onderdeel van zijn harem en uiteindelijk tot koningin gekroond. Ze vertelt de koning niet dat ze Joods is. Mordechai komt erachter dat de hoogste dienaar van de koning (Haman) het Joodse volk wil vermoorden. Haman heeft de koning namelijk een wet laten maken die aan alle mensen in het Babylonische rijk de opdracht geeft om de Joden te vermoorden op een bepaalde dag, omdat zij de koning niet trouw zouden zijn. Mordechai licht Ester in, waarop zij naar de koning gaat – met gevaar voor eigen leven, want volgens de wet mag zij niet naar de koning toe zonder ontboden te worden. Ze nodigt de koning en Haman uit voor een maaltijd, en de avond erop nog een keer. Bij deze tweede maaltijd vertelt ze de koning dat haar volk en familie worden gedood, waarop de koning in woede ontsteekt om Hamans plannen. Omdat de wet niet veranderd kan worden, smeekt Ester de koning om bescherming van haar volk. Ze schrijft met Mordechai een brief waarmee de Joden toestemming krijgen om zich te verdedigen. Daarna schrijven ze nog een brief, waarin ze haar steun betuigt aan de Joden en deze gebeurtenis verbindt aan een nieuw feest: het Poeriemfeest.

Maria

Maria is verloofd met Jozef als een engel aan haar verschijnt, die haar vertelt dat ze zwanger zal worden en haar zoon Jezus moet noemen. Maria vraagt zich af hoe dat kan, want ze is nog maagd, maar de engel legt haar uit dat ze zwanger zal worden door de heilige Geest. Maria antwoordt dat ze God wil dienen. Na deze aankondiging vertrekt ze naar haar nicht Elisabet, die ook op een wonderlijke manier in verwachting is geraakt van een bijzonder kind. Elisabet benoemt hoe gezegend Maria is, waarop Maria een danklied

uitspreekt. Na een paar maanden vertrekt de zwangere Maria met Jozef naar Betlehem voor een volkstelling. Daar bevalt ze van haar zoon. Er komen herders op bezoek, die van engelen hebben gehoord over de bijzondere Jezus, en Maria blijft nadenken over wat zij vertellen. Na acht dagen brengen ze Jezus naar de tempel, waar een profetische meneer hen aanspreekt en aankondigt dat Maria verdriet zal hebben om haar zoon. Op den duur moeten Maria, Jozef en Jezus vluchten voor het gevaar van koning Herodes, waardoor ze een paar jaar in Egypte wonen. Als ze weer in Israël wonen gaan ze jaarlijks naar de tempel, waar Jezus een keer zoek raakt. Hij blijkt in gesprek te zijn met de Schriftgeleerden, maar Maria en Jozef zijn erg ongerust. Als Jezus volwassen is en hij en zijn moeder op een bruiloft zijn, wijst Maria hem erop dat de wijn op raakt. Uiteindelijk verricht Jezus daar zijn eerste wonder, door water in wijn te veranderen.

‘De vrouw die veel liefde heeft’

Jezus eet bij een farizeeër, wanneer een vrouw binnenkomt die geen goede reputatie heeft in de stad. Huilend gaat ze naast Jezus staan, waardoor zijn voeten nat worden van haar tranen. Ze droogt zijn voeten met haar haren, kust ze en zalft ze in met dure olie. De farizeeër is verbijsterd over wat er gebeurt, waarop Jezus een verhaal vertelt en de farizeeër een spiegel voorhoudt. Hij benoemt dat de vrouw slechte dingen heeft gedaan, maar dat alles haar vergeven is, omdat ze veel liefde heeft laten zien. Jezus zegt haar uiteindelijk dat haar geloof haar heeft gered.

Bijlage 3: Lexicalisatieanalyse BGT

Rebekka

Categorie	Lexicalisatie BGT
Assimilatie - Relationele identificatie	familie van Abraham *('Hij zei: 'Ik dank u, Heer, God van mijn meester Abraham. U hebt aan Abraham gedacht en u bent goed voor hem geweest. Want u hebt mij naar de familie van Abraham gebracht.'')*
Nominatie	Rebekka (44x)
Affiliatie	zusje
Classificatie - Gender	· meisje · vrouw (2x)
Relationele identificatie	· dochter van Betuel · vrouw voor de zoon van mijn meester (2x) · vrouw voor de zoon van uw meester · vrouw (5x) · zus van Laban · dochter van Betuel uit Paddan-Aram · zus (2x) · moeder (2x)

Mirjam

Categorie	Lexicalisatie BGT
Associatie - Nominatie/Relationele identificatie	· Mirjam en Aäron (3x) *('Mirjam en Aäron hadden kritiek op Mozes omdat hij met een Ethiopische vrouw getrouwd was.'; 'Toen de Heer hoorde wat Mirjam en Aäron zeiden, zei hij meteen tegen hen en tegen Mozes: 'Ga alle drie naar de heilige tent.''; 'De Heer ging bij de ingang van de tent staan en riep Mirjam en Aäron.')* · Mozes, Aäron en Mirjam *(''Toen jullie slaven waren in Egypte, heb ik jullie bevrijd. En ik heb Mozes, Aäron en Mirjam gestuurd om jullie leiding te geven.'')*
- Nominatie/Classificatie: gender	· Mirjam en alle vrouwen (2x) *('Toen pakte Mirjam, de zus van Aäron, een trommel. En alle vrouwen deden met haar mee.'; 'Samen met de andere vrouwen zong ze dit lied')*
Nominatie	Mirjam (7x)
Classificatie - Gender - Beroep	meisje profetes
Relationele identificatie	· zus van het jongetje (2x) · zus van Aäron

Debora

Categorie	Lexicalisatie BGT
Associatie - Nominatie/ functionalisatie (leiders)	Barak en Debora (2x) *('Tienduizend mannen gingen met Barak en Debora mee.'; 'Na de overwinning van Debora en Barak was er veertig jaar vrede in het land.')*
Assimilatie - Functionalisatie	leiders *(''En het volk had geen leiders meer. Maar toen ging ik de Israëlieten leiden, zoals een moeder haar kinderen leidt.'')*

Nominatie	Debora (8x)
Classificatie - Beroep	· profetes · rechter
Relationele identificatie	· vrouw van Lappidot · moeder

Jaël

Categorie	**Lexicalisatie BGT**
Nominatie	Jaël (7x)
Classificatie - Gender	vrouw
Relationele identificatie	· vrouw van de Keniet Cheber · vrouw van Cheber

'De vrouw van Manoach'

Categorie	**Lexicalisatie BGT**
Associatie - Relationele identificatie	Manoach en zijn vrouw (2x) *('Manoach en zijn vrouw zagen het vuur van het offer steeds hoger worden.'; 'Toen maakten Manoach en zijn vrouw een diepe buiging.')*
Relationele identificatie	· vrouw van Manoach (5x) · vrouw (7x)

Hanna

Categorie	**Lexicalisatie BGT**
Associatie - Nominatie/Relationele identificatie	· Hanna en Peninna *('Elkana had twee vrouwen. De ene vrouw heette Hanna en de andere heette Peninna.')* · Hanna en Elkana (5x) *('En hij wilde Samuel naar de tempel brengen, want dat hadden Hanna en hij aan God beloofd.'; 'Toen namen Elkana en Hanna hem mee naar de stad Silo.'; 'Zijn vader en moeder kwamen elk jaar om hun offer te brengen.'; 'Eli zegende Elkana en Hanna elk jaar.'; 'Toen gingen Elkana en Hanna naar huis terug.')*
Assimilatie - Relationele identificatie	· familie (4x) *('Zo ging het elk jaar weer als de familie naar de stad Silo reisde.'; 'De volgende ochtend stonden Elkana en zijn familie al vroeg op om naar de tempel te gaan.'; 'Het volgende jaar ging Elkana weer met zijn familie naar de stad Silo.'; 'Elkana en zijn familie gingen terug naar hun huis in Rama.')* · vrouwen [echtgenotes] (2x) *('Elkana had twee vrouwen.'; 'Elk jaar maakte Elkana met zijn twee vrouwen en zijn kinderen een reis.')*
Nominatie	Hanna (22x)
Classificatie - Gender	vrouw (2x)
Relationele identificatie	· vrouw · moeder (2x)

Abigaïl

Categorie	**Lexicalisatie BGT**
Associatie - Nominatie/Relationele identificatie	Abigaïl en Achinoam *('David had ook al een andere vrouw. Dat was Achinoam uit de stad Jizreël. Nu waren Abigaïl en Achinoam allebei met David getrouwd.')*

Nominatie	Abigaïl (14x)
Relationele identificatie	▪ vrouw (2x) ▪ vrouw van Nabal ▪ vrouw van David

Ester

Categorie	Lexicalisatie BGT
Associatie	
- Nominatie/Relationele identificatie	▪ Ester en haar familie *(''De Joden zullen dan gered worden, maar jij en je familie zullen sterven.'')* ▪ Ester en Mordechai (2x) *('De koning zei tegen Ester en Mordechai'; 'Meteen daarna lieten Ester en Mordechai de schrijvers van de koning komen.')*
- Nominatie/ Functionalisatie	▪ Ester en haar dienaressen *(''Mijn dienaressen en ik zullen ook niet meer eten en drinken.'')*
- Nominatie/Classificatie: etniciteit	▪ Ester en haar volk (2x) *('Ester antwoordde: 'Als u van mij houdt en als u het goedvindt, laat mij en mijn volk dan in leven.''; ''Want mijn volk en ik zijn verkocht aan een vijand die ons wil doden.'')*
- Classificatie: beroep	▪ koning en koningin *('Hij was heel bang geworden voor de koning en de koningin.')*
Assimilatie	
- Classificatie: gender	▪ meisje(s) (4x) *('Er werden veel meisjes naar het vrouwenhuis gebracht.'; 'Eén van die meisjes was Ester.'; 'De meisjes kregen een jaar lang een verplichte schoonheidsbehandeling.'; 'Pas daarna was een meisje klaar om naar de koning te gaan.')* ▪ vrouwen *('De koning vond Ester de liefste van alle vrouwen.')* ▪ alle mannen en alle vrouwen *(''Die wet geldt voor iedereen, voor alle mannen en alle vrouwen. Ik kan dus niet zomaar naar de koning toe gaan.'')*
- Classificatie: etniciteit	▪ Joden *(''Maar je moet niet denken dat jij daarom als enige van alle Joden gered zult worden.'')*
- Classificatie: 'beroep'	▪ slaven/slaaf (2x) *(''Als ze ons alleen maar als slaven hadden willen verkopen, dan had ik u niets gevraagd. Want het is niet zo erg om slaaf te zijn.'')*
Nominatie	▪ Hadassa ▪ Ester (53x)
Honorificatie	koningin (6x)
Classificatie	
- Gender	meisje (2x)
- Beroep	koningin (4x)
Relationele identificatie	▪ nichtje ▪ dochter van Abichaïl

Maria

Categorie	Lexicalisatie BGT
Associatie	
- (Nominatie/)Relationele identificatie	▪ Jozef, Maria en het kind (4x) *(''Je moet met Maria en het kind naar Egypte vluchten.''; 'Midden in de nacht vertrok hij met Maria en het kind naar Egypte.'; ''Je moet teruggaan naar het land Israël, met Maria en het kind.''; 'Hij ging met Maria en het kind terug naar Israël.')*

	· Jozef, Maria en Jezus *('Daar ging Jozef met Maria en Jezus wonen, in de stad Nazaret.')* · Jozef en Maria (13x) *('Toen Jozef en Maria in Betlehem waren, werd het kind geboren.'; 'Daar vonden ze Maria en Jozef, en in een voerbak lag het kind.'; 'Maria en Jozef noemden hem Jezus.'; 'Jozef en Maria namen Jezus mee naar de tempel in Jeruzalem.'; 'Jozef en Maria brachten Jezus naar de tempel om hem aan God te laten zien.'; 'Op hetzelfde moment kwamen ook Jozef en Maria naar de tempel.'; 'Jozef en Maria waren erg verbaasd.'; 'Jozef en Maria deden alles wat verplicht was volgens de wet van God.'; 'Elk jaar gingen Jozef en Maria naar Jeruzalem om het Joodse Paasfeest te vieren.'; 'Na het feest gingen Jozef en Maria naar huis.'; 'Toen gingen Jozef en Maria terug naar Jeruzalem, om Jezus daar te zoeken.'; 'Jozef en Maria vonden Jezus na drie dagen.'; 'Maar Jozef en Maria begrepen niet wat hij bedoelde.')* · vader en ik *(''Je vader en ik waren ongerust.'')* · Jezus, zijn moeder, zijn broers en zijn leerlingen *('Daarna ging Jezus naar de stad Kafarnaüm, samen met zijn moeder, zijn broers en zijn leerlingen.')* · Maria en zijn broers *('En ook Maria, de moeder van Jezus, en zijn broers waren er.')*
Assimilatie - Relationele identificatie ‘ - Classificatie: gender	· ouders (4x) *('Op een keer ging Jezus met zijn ouders mee.'; 'Maar Jezus bleef in Jeruzalem, zonder dat zijn ouders dat wisten.'; 'Toen zijn ouders Jezus vonden, waren ze onder de indruk.'; 'Toen ging Jezus met zijn ouders mee terug naar Nazaret, en hij was hun gehoorzaam.')* · vier vrouwen *('Bij het kruis van Jezus stonden vier vrouwen.')*
Nominatie	Maria (34x)
Classificatie - Gender	· vrouw (2x) · maagd · meisje
Relationele identificatie	· moeder van Jezus (5x) · moeder (7x) · moeder van de Heer

‘De vrouw die veel liefde heeft’

Categorie	**Lexicalisatie BGT**
Assimilatie - Classificatie: persoon	mensen *('De mensen in het huis van Simon zeiden tegen elkaar: 'Wie is die Jezus toch? Hij vergeeft zelfs de zonden van mensen.'')*
Classificatie - Gender	vrouw (7x)

Bijlage 4: Predicatieanalyse BGT

Grijs = Rebekka, blauw = Mirjam, oranje = Debora, lichtgrijs = Jaël, groen = vrouw van Manoach, roze = Hanna, donkerblauw = Abigaïl, paars = Ester, rood = Maria, donkergroen = vrouw met veel liefde

Predicatiecategorie	BGT	Aantal
Zachte & afhankelijke eigenschappen:		**158**
- Gelovig	te bidden en offers te brengen aan de machtige Heer; naar de tempel; in de tempel te gaan bidden; begon te bidden; maar bleef bidden; in zichzelf aan het bidden; al die tijd tot God gebeden; om naar de tempel te gaan; brachten hem toch al naar de tempel; namen ook meel, wijn en een jonge stier mee voor een offer; die hier bij u gebeden heeft tot de Heer; geef Samuel aan de Heer; knielden samen voor het altaar van de Heer; begon te bidden; kwamen elk jaar om hun offer te brengen; heeft hem ook weer teruggegeven aan de Heer; zullen ook niet meer eten en drinken[42]; 'Ik wil God dienen.'; geloofde dat God zou doen wat de engel je vertelde; 'Ik geef alle eer aan God.'; namen Jezus mee naar de tempel in Jeruzalem; brachten Jezus naar de tempel om hem aan God te laten zien; brachten een offer aan God; kwamen naar de tempel; doen wat verplicht was volgens de wet; deden alles wat verplicht was volgens de wet van God; om het Joodse Paasfeest te vieren; waren voortdurend aan het bidden; gered dankzij je geloof;	29
- Dienstbaar	gaf de knecht te drinken; 'Ik zal ook water halen voor uw kamelen.'; 'Ik zal zorgen dat ze genoeg te drinken hebben.'; goot het water uit haar kruik in de drinkbak voor de dieren; water te halen voor alle kamelen; mij water geeft en ook mijn kamelen; 'Dan maak ik een lekkere maaltijd voor je vader klaar.'; maakte ze klaar zoals Isaak het lekker vond; bleef in de buurt[43]; wilde zien wat er verder met hem zou gebeuren[44]; gaf hem te drinken; bracht en maakte een nieuwe jas voor Samuel; verzamelde tweehonderd broden, twee zakken wijn en het vlees van vijf schapen; nam vijf zakken geroosterd graan, honderd rozijnenkoeken en tweehonderd vijgenkoeken; 'Ik wil zelfs wel Davids slavin worden en de voeten van zijn dienaren wassen.'; heb een maaltijd klaargemaakt; die een maaltijd voor hen had klaargemaakt; heeft vandaag een maaltijd klaargemaakt voor de koning en mij alleen; de maaltijd klaargemaakt had; haar volk altijd zou blijven steunen; maakte zijn voeten weer droog met haar haren; goot de olie eroverheen; heeft mijn voeten gewassen met haar tranen; daarna met haar haren afgedroogd; goot dure olie over mijn voeten;	25
- Lijdend	'Er had wel iemand van mijn volk met uw vrouw kunnen slapen!'; verlies; Zodra de wolk van de Heer was weggegaan van de heilige tent, zat Mirjams huid vol met uitslag.; Haar hele huid was zo wit als sneeuw.[45]; Aäron draaide zich om naar Mirjam, en hij zag dat haar huid helemaal wit was.[46]; voor zeven dagen het kamp uit gestuurd; Peninna had er plezier in om Hanna te vernederen; Daarom dacht Eli dat ze dronken was.[47]; Eli zei tegen haar: 'Ga je	16

[42] Toelichting: Vasten is een religieuze handeling.
[43] Toelichting: Door in de buurt van haar achtergelaten broertje te blijven laat Mirjam haar betrokkenheid bij hem zien.
[44] Toelichting: Door in de buurt van haar achtergelaten broertje te blijven laat Mirjam haar betrokkenheid bij hem zien.
[45] Toelichting: Mirjams witte huid wordt veroorzaakt door melaatsheid.
[46] Toelichting: Mirjams witte huid wordt veroorzaakt door melaatsheid.
[47] Toelichting: Hanna wordt ten onrechte beschuldigd van dronkenschap.

	hier nog lang mee door? Je bent dronken.'[48]; 'Ga weg en zorg dat je weer nuchter wordt!'[49]; verkocht aan een vijand; 'Nu ook nog de koningin aanranden!'; Maar dat zal ik in het geheim doen, anders zullen de mensen haar behandelen als een slechte vrouw.; naar Egypte vluchten; Midden in de nacht vertrok hij met Maria en het kind naar Egypte; nergens plaats om te slapen;	
- Afhankelijk	De engel van de Heer antwoordde: 'Uw vrouw moet precies doen wat ik gezegd heb.'; 'Ze moet precies doen wat ik tegen haar gezegd heb.'; pas daarna klaar om naar de koning te gaan[50]; werd dan naar een ander vrouwenhuis gebracht[51]; mocht niet zelf nog een keer naar de koning gaan; werd bij de koning in zijn paleis gebracht[52]; luisterde goed naar hem; kan dus niet zomaar naar de koning toe gaan; raakte de staf aan[53]; smeekte; raakte de staf aan[54]; 'Je moet hem Jezus noemen.'; noemden hem Jezus; Jezus zei tegen haar: 'Bemoei u niet met wat ik moet doen.';	14
- Eerbiedig	deed haar sluier voor haar gezicht; maakten een diepe buiging; knielde voor David; maakte een diepe buiging; heb geschenken meegenomen; maakte een diepe buiging; kuste zijn voeten; heeft steeds mijn voeten gekust;	8
- Mooi	heel mooi; zo mooi; mooi; heel knap; had een mooi figuur; prachtig; mooier dan alle andere meisjes;	7
- Goed	zo'n goede als zij; niet dronken; niet slechte; 'Nu is het mijn beurt om te doen wat ik beloofd heb.'; aardig; 'Dat weet ik omdat ze mij veel liefde heeft laten zien.';	6
- Geliefd	Isaak ging veel van Rebekka houden; van haar hield hij het meest; de liefste van alle vrouwen; liever dan alle andere meisjes;	4
- Eenvoudig	nam uit het vrouwenhuis niet veel mee; heel gewoon; wikkelde hem in een doek; legde hem in een voerbak voor de dieren;	4
- Maagdelijk	had nog nooit met een man geslapen; sliepen niet met elkaar voordat haar zoon geboren werd; slaap nog niet met een man;	3
Emotioneel		
- Gepijnigd	Rebekka dacht: Waarom heb ik zo veel pijn?; niets waard; alleen maar kon huilen; niet kon eten; huil; eet niets; zo verdrietig; huilde; verdrietig; het moeilijk heb; erg ongelukkig; zorgen; ongelukkig; huilde; veel verdriet en pijn om je zoon; begon te huilen; maakte de voeten van Jezus nat met haar tranen;	17
- Gelukkig	speelden op trommels en dansten; zong dit lied; zong een lied; 'zing een lied'; weer vrolijk; kon weer eten; blij met wat de Heer voor mij doet; 'Mijn	16

[48] Toelichting: Hanna wordt ten onrechte beschuldigd van dronkenschap.
[49] Toelichting: Hanna wordt ten onrechte beschuldigd van dronkenschap.
[50] Toelichting: Ester is afhankelijk van een succesvolle behandeling en mag daardoor niet zelf beslissen wanneer ze naar de koning gaat.
[51] Toelichting: Ester heeft zelf geen keuze in waar zij naartoe gaat.
[52] Toelichting: Ester heeft zelf geen keuze in waar zij naartoe gaat.
[53] Toelichting: Door de gouden staf van de koning aan te raken krijgt Ester toestemming om te spreken.
[54] Toelichting: Door de gouden staf van de koning aan te raken krijgt Ester toestemming om te spreken.

	vijanden lach ik uit.'; gelukkig; gezegend, meer dan alle andere vrouwen; gezegend; juich; gezegend; vergeven; vergeven; gerust;	
- Bang	bang; bang; durfde niet te vragen waar hij vandaan kwam; schrok heel erg; schrok van de woorden van de engel; bang; ongerust;	7
- Verbaasd	erg verbaasd; onder de indruk;	2
Krachtige & onafhankelijke eigenschappen:		**61**
- Onafhankelijk	'Je moet precies doen wat ik zeg.'[55]; 'Doe nu maar wat ik gezegd heb en ga die bokjes halen.'[56]; Die liet ze Jakob aantrekken[57]; deed het vel van de bokjes om Jakobs handen en om zijn gladde hals[58]; liet Jakob bij zich komen[59]; 'Dan laat ik je halen.'[60]; Toen pakte Mirjam, de zus van Aäron, een trommel. En alle vrouwen deden met haar mee.; om jullie leiding te geven; recht te spreken; Als de Israëlieten ruzie hadden, gingen ze naar haar toe voor een oplossing; ging de Israëlieten leiden; haar kinderen leidt; 'leid ons'; verstopte hem onder een deken[61]; greep met haar linkerhand een tentpin, en met haar rechterhand een hamer[62]; hebt me tegengehouden[63]; stuurde hem andere kleren[64]; riep Hatach bij zich[65]; stuurde hem weer naar Mordechai[66]; stuurde Hatach naar Mordechai[67]; 'Daarna zal ik naar de koning gaan, ook al is dat tegen de wet.'; liet zich voor de voeten van de koning vallen[68]; lieten de schrijvers van de koning komen[69]; schreef samen met Mordechai een tweede brief[70]; bepaalde wat er op het Poeriemfeest moest gebeuren[71]; Toen die vrouw hoorde dat Jezus bij de farizeeër thuis was, ging ze erheen. Ze nam een flesje olie mee.[72];	26
- Bevoorrecht	meteen kon beginnen met de schoonheidsbehandeling; extra goed te eten; kreeg de zeven beste dienaressen van het paleis; woonde in de mooiste kamers van het vrouwenhuis; kregen een jaar lang een verplichte schoonheidsbehandeling; het eerste halfjaar ingesmeerd met geurige olie; het tweede halfjaar ingesmeerd met dure crème en andere schoonheidsmiddelen; mocht uit het vrouwenhuis alles meenemen wat ze wilde; koninklijke kroon op haar hoofd; woont in het paleis van de koning; trok haar koninklijke mantel aan;	11

[55] Toelichting: Rebekka neemt de leiding en beslist wat Jakob moet doen.
[56] Toelichting: Rebekka neemt de leiding en beslist wat Jakob moet doen.
[57] Toelichting: Rebekka neemt de leiding en beslist wat Jakob moet doen.
[58] Toelichting: Rebekka neemt de leiding en beslist wat Jakob moet doen.
[59] Toelichting: Rebekka neemt de leiding en beslist wat Jakob moet doen.
[60] Toelichting: Rebekka neemt de leiding en beslist wat Jakob moet doen.
[61] Toelichting: Jaël besluit in haar eentje dat ze deze man gaat vermoorden.
[62] Toelichting: Jaël besluit in haar eentje dat ze deze man gaat vermoorden.
[63] Toelichting: Abigaïl kiest er zelf voor om David op te zoeken om hem op zijn besluit te laten terugkomen.
[64] Toelichting: Ester kan zelf mensen aansturen, waaruit haar onafhankelijkheid blijkt.
[65] Toelichting: Ester kan zelf mensen aansturen, waaruit haar onafhankelijkheid blijkt.
[66] Toelichting: Ester kan zelf mensen aansturen, waaruit haar onafhankelijkheid blijkt.
[67] Toelichting: Ester kan zelf mensen aansturen, waaruit haar onafhankelijkheid blijkt.
[68] Toelichting: Ook al mag Ester niet zelf naar de koning gaan volgens de wet, toch werpt zij zich voor hem neer.
[69] Toelichting: Ester kan zelf mensen aansturen, waaruit haar onafhankelijkheid blijkt.
[70] Toelichting: Ester kan zelf decreten uitvaardigen, waaruit haar onafhankelijkheid blijkt.
[71] Toelichting: Ester kan zelf decreten uitvaardigen, waaruit haar onafhankelijkheid blijkt.
[72] Toelichting: Deze vrouw gaat zonder toestemming het huis binnen.

- Belangrijk	uitgekozen; gestuurd; bijzonder; 'Misschien moest jij koningin worden om je volk te redden.'; uitgekozen; uitgekozen voor iets moois; 'Hij koos mij uit';	7
- Afkeurenswaardig	vervloeking; zo dom; 'Dan zou ze zich schamen, en zeven dagen bij iedereen uit de buurt blijven.'; die volgens de mensen een slecht leven leidde; slechte; heeft veel dingen verkeerd gedaan; verkeerd hebt gedaan;	7
- Slim	slim; hebt wijze woorden gesproken; probeerde te begrijpen wat het betekende; bleef nadenken over wat de herders gezegd hadden; bleef nadenken over alles wat er gebeurd was;	5
- Kritisch	hadden kritiek; hadden nog meer kritiek; 'Hoe durven jullie kritiek op hem te hebben!';	3
- Sterk	overwinning; sterk;	2
Leven & dood:		**47**
Nieuw leven		
- Vruchtbaar	'Zusje, we hopen dat je kinderen krijgt en ontelbaar veel nakomelingen.'; zwanger; bevalling; kreeg een tweeling; zwanger; een kind krijgen; een zoon krijgen; zwanger; een zoon krijgen; kreeg een zoon; zwanger; kreeg een zoon; kreeg nog drie zonen en twee dochters; zwanger, door de heilige Geest; zwanger van een ander; kind verwacht van de heilige Geest; zal een zoon krijgen; zwanger; zal een zoon krijgen; zwanger; een zoon krijgen; zwanger; door de kracht van de allerhoogste God zwanger; zwanger; zwanger;	25
- Onvruchtbaar	kon geen kinderen krijgen; kon geen kinderen krijgen; kon geen kinderen krijgen; Peninna had kinderen, maar Hanna niet; had geen kinderen; geen kinderen had;	6
Dood		
- Overleden	'Ze ziet eruit als iemand die dood geboren is!'; stierf; in Kades begraven; 'De Joden zullen dan gered worden, maar jij en je familie zullen sterven.'; 'Als ik moet sterven, dan moet dat maar.'; 'Als u van mij houdt en als u het goedvindt, laat mij en mijn volk dan in leven.'; die ons wil doden; ze gaan ons allemaal doden, totdat er niets meer van ons over is; kan mijn volk niet laten vermoorden; wil mijn familie niet zien sterven;	10
- Dodelijk	sloeg de pin door het hoofd van Sisera heen de grond in; sloeg hem dwars door zijn hoofd;	2
Leeftijd		
- Jong	jong; jonge; jonge; jonge;	4
Relaties:		**27**
- Verbonden met Joodse volk	vonden het heel erg dat Esau trouwde met vrouwen van een ander volk; vind het vreselijk dat Esau met Hethitische vrouwen getrouwd is; in Israël; tussen Rama en Betel, in het bergland van Efraïm; vertelde aan niemand uit welk volk en uit welke familie ze kwam; had nog steeds niet gezegd uit welk volk en uit welke familie ze kwam; naar het land Israël; naar Israël; in de stad Nazaret; naar Betlehem; in Betlehem; naar Nazaret in Galilea; naar Jeruzalem; naar Jeruzalem; naar de stad Kafarnaüm;	15

- Verbonden met familie	'Mijn vader is Betuel,' zei Rebekka.; Rebekka hield meer van Jakob[73]; Toen haar vader en moeder gestorven waren, had Mordechai haar in huis genomen; dat eerst bij Mordechai woonde[74]; bleef drie maanden bij Elisabet[75]; dachten dat hun zoon met familie of vrienden meeliep;	6
- Verbonden met echtgenoot	met David getrouwd; zou trouwen met Jozef; nog voordat ze getrouwd waren; die zou gaan trouwen met Jozef; zou met Jozef gaan trouwen;	5
- Verbonden met anderen	Vanaf dat moment zorgde die leerling voor Maria;	1

[73] Toelichting: Jakob is Rebekka's zoon.
[74] Toelichting: Mordechai is Esters neef.
[75] Toelichting: Elisabet is Maria's nicht.

Bijlage 5: Lexicalisatieanalyse BB

Rebekka

Categorie	Lexicalisatie portret	Lexicalisatie overdenking
Assimilatie - Relationele identificatie		voorouders *('Toch gebruikt God haar in Zijn plan, en wordt ze één van de belangrijkste voorouders.')*
Nominatie	Rebekka (5x)	Rebekka (3x)
Classificatie - Gender	meid	vrouw (4x)
Relationele identificatie	· vrouw van Isaak · de schakel tussen de eerste aartsvader (Abraham), de tweede aartsvader (Isaak) en de laatste aartsvader (Jakob) · moeder van de tweeling Jakob en Esau	

Mirjam

Categorie	Lexicalisatie portret	Lexicalisatie overdenking
Assimilatie - Classificatie: gender - Functionalisatie	Vrouwen *('Vrouwen en leidinggeven gaan dus prima samen!')*	Leiders van het volk *('Ze waren met z'n drieën benoemd tot leiders van het volk.')*
Nominatie	Mirjam (5x)	Mirjam (8x)
Functionalisatie	· Leidersfiguur · Cheerleader	
Classificatie - Beroep	Profetes	Profetes

Debora

Categorie	Lexicalisatie overdenking
Assimilatie - Functionalisatie	leiders *('Dan geeft God leiders die het volk wél goed kunnen besturen, Hij kiest ze persoonlijk uit en ze zijn gevuld met Gods Geest. De vierde in dat rijtje is Debora.')*
Nominatie	Debora (6x)
Classificatie - Persoon - Beroep	persoon · profetes · legeraanvoerder · rechter

Jaël

Categorie	Lexicalisatie overdenking
Nominatie	Jaël (2x)
Classificatie - Gender	vrouw (3x)

'De vrouw van Manoach'

Categorie	Lexicalisatie overdenking
Associatie - Nominatie/ classificatie: gender	Saraï, Maria en 'de vrouw van Manoach' *('Dit overkwam ook Sarai, en Maria, en dus ook deze onbekende vrouw.')*
Assimilatie - Classificatie: gender - Relationele identificatie	vrouwen *('Deze vrouw blijft geheel anoniem, we komen haar naam niet te weten, maar haar verhaal toont wel wat gelijkenissen met andere vrouwen die onverwachts moeder werden.')* moeder *('Deze vrouw blijft geheel anoniem, we komen haar naam niet te weten, maar haar verhaal toont wel wat gelijkenissen met andere vrouwen die onverwachts moeder werden.')*
Classificatie - Gender	vrouw (2x)
Relationele identificatie	vrouw van Manoach (3x)

Hanna

Categorie	Lexicalisatie overdenking
Assimilatie - Relationele identificatie	gezin *('Elk jaar gaat het hele gezin naar de tempel om daar te bidden en God te eren.')*
Nominatie	Hanna (4x)
Classificatie - Gender	vrouw

Abigaïl

Categorie	Lexicalisatie portret
Nominatie	Abigaïl (2x)

Ester

Categorie	Lexicalisatie portret	Lexicalisatie overdenking
Assimilatie - Classificatie: etniciteit		de Joden *('Als het verhaal verder gaat lezen we dat Ester erachter komt dat haar volk, de Joden, door Haman uitgemoord gaat worden.')*
Nominatie	· Ester (4x)	Ester (7x)

	· Hadassa	
Classificatie - Gender - Beroep	meisje koningin	meisje koningin (3x)

Maria

Categorie	Lexicalisatie portret	Lexicalisatie overdenking
Assimilatie - Functionalisatie		volgelingen van Jezus *('Wat we wel weten is dat zij in ieder geval ook onder volgelingen van Jezus was')*
Nominatie	Maria (4x)	Maria (4x)
Classificatie - Gender	maagd	meisje
Relationele identificatie	· tienermoeder · moeder van Jezus (2x) · moeder	

'De vrouw die veel liefde heeft'

Categorie	Lexicalisatie overdenking
Classificatie - Gender	vrouw (3x)

Bijlage 6: Predicatieanalyse BB

Grijs = Rebekka, blauw = Mirjam, oranje = Debora, lichtgrijs = Jaël, groen = vrouw van Manoach, roze = Hanna, donkerblauw = Abigaïl, paars = Ester, rood = Maria, donkergroen = vrouw met veel liefde

Predicatiecategorie	BB	Aantal
Zachte & afhankelijke eigenschappen:		**79**
- Gelovig	heeft een intens gebedsleven met God; dromen van God ontvangt; gevuld met Gods Geest; waar God tegen spreekt door middel van dromen en visioenen; gaat naar de tempel; om te bidden en God te eren; bidt; belooft God; haar kind aan Hem teruggeven[76]; geeft haar eerstgeborene aan de Heer terug[77]; dankt God uitgebreid voor wat Hij haar gegeven heeft; erkent dat David een bijzondere rol heeft in Gods nieuwe wereld; vraagt haar volk om te bidden en te vasten voor haar plan; aanvaarding; wil God dienen; vanuit het diepst van haar hart wil ze gebruikt worden door God; dankt Hem voor wat Hij gedaan heeft; wacht op de uitstorting van de Heilige Geest; Jezus zalven; ze heeft door dat Jezus met God te maken heeft en Zijn plan moet uitvoeren; liefde voor Jezus; gered dankzij je geloof;	22
- Lijdend	Hij maakt haar huid wit[78]; 7 dagen buiten het kamp te verblijven[79]; Vaak wordt dit uitgelegd op een manier die haar alsnog onderwaardeert; gevangene in het paleis; Ze kan er niks aan doen, het staat al in de wet; ontkomt echt niet aan dit noodlot; haar leven totaal op zijn kop; aan de rand van de samenleving; Niets had ze gedaan om in dit schuitje te belanden; die er lelijk op werd aangekeken; de paar – negatieve – dingen die anderen over haar gezegd hebben; kwetsbaarheid;	12
- Dienstbaar	bereid om mensen te helpen; samenbinding; om ook zijn dieren van water te voorzien; die hem en zijn dieren water aanbiedt; de gastvrijheid zelve; U wilt nog wat water, hier heeft u melk[80]; nodigt Ahasveros en Haman twee keer uit om bij haar te komen eten; met haar haren maakt ze zijn voeten weer droog; kust zijn voeten en giet er dure olie overheen; geeft alles wat ze heeft;	10
- Afhankelijk	de vrouw die hem en zijn dieren water aanbiedt is de vrouw die hij zoekt; zij is diegene die hij wil meenemen[81]; die haar ook weer vergeeft en terug laat komen[82]; tot de beschikking staat van de koning; moet eigenlijk gewoon komen opdraven; legt zich erbij neer; even dat zetje van buitenaf nodig heeft; een andere blik nodig heeft om van perspectief te veranderen;	8
- Goed	vriendelijk; goede; het beste voor zijn volk; Na de geboorte van Samuel laat ze God niet in de steek; aardig; lief;	6

[76] Toelichting: Hanna belooft haar zoon aan God te geven, door hem in de tempel te laten dienen.
[77] Toelichting: Hanna belooft haar zoon aan God te geven, door hem in de tempel te laten dienen.
[78] Toelichting: Mirjams witte huid wordt veroorzaakt door melaatsheid.
[79] Toelichting: Mirjam wordt als straf 7 dagen buiten de gemeenschap gezet.
[80] Toelichting: Jaël biedt Sisera drinken aan.
[81] Toelichting: Rebekka heeft geen stem in het kiezen van haar partner.
[82] Toelichting: Mirjam is afhankelijk van Gods vergeving om weer bij het volk te kunnen horen.

- Mooi	knappe; mooi; schoonheid; geroemd om haar schoonheid; prachtige figuur; mooier dan alle andere meisjes;	6
- Anoniem	geheel anoniem; onbekende; We weten eigenlijk helemaal niks van haar;	3
- Eerbiedig	buigt voor hem neer;	1
- Eenvoudig	eenvoudig;	1
- Maagdelijk	zonder seks te hebben;	1
Emotioneel		
- Gepijnigd	verdriet; boosheid; veel verdriet; begint te huilen; met haar tranen huilt ze Jezus' voeten nat; tranen;	6
- Gelukkig	danst; genezen;	2
- Verbaasd	verbijsterd;	1
Krachtige & onafhankelijke eigenschappen:		**74**
- Onafhankelijk	eigenzinnigheid; weet heel goed wat ze wel en wat ze niet wil; neemt graag zelf de touwtjes in handen; verstopt haar broertje in het riet[83]; blijft op de uitkijk staan[84]; begint ze te dansen, te zingen en te profeteren[85]; moest leidinggeven aan het volk van Israël; leidinggeven; in de buurt om een vrouw te zoeken die het kind kan voeden[86]; het volk leidde; altijd initiatief neemt; starten van de aanbiddingsdans voor God; staat voorop; die het volk wél goed kunnen besturen; leidt en bestuurt het volk; zorgt voor oplossingen bij ruzies; om een ruzie op te lossen; neemt het heft in eigen handen; En dan roept ze hem op het matje: doe dit en dit, en dan zal God je de overwinning geven; durft verantwoordelijkheid te nemen; haar doel bereikt; gaat aan de slag;	22
- Dapper	maakt een verre reis; klaar voor het avontuur; dapper; laat geen angst zien; durft een prinses aan te spreken; redt het leven van haar broertje; beschermen van haar broertje; moedig; durft hem zelfs een advies te geven; durft tegen hem in te gaan; Ook al weet ze dat ze daarvoor misschien de doodstraf krijgt; om dit te voorkomen[87]; En ze maakt een strijdplan, en ze brengt het ten uitvoer;	13
- Sterk	harde werk; geeft 10 kamelen te drinken; kan goed dansen; talenten; krachtig; kwaliteiten; verslaan; kracht; met de hulp van anderen door die denkpatronen heen breken; kracht;	10
- Afkeurenswaardig	verre van perfect; bedriegt; moedigt haar jongste zoon aan om te liegen tegen zijn vader; steekt haar oudste zoon in zijn rug; krijgt van God op	9

[83] Toelichting: Mirjam besluit zelf haar broertje te beschermen.
[84] Toelichting: Mirjam besluit zelf haar broertje te beschermen.
[85] Toelichting: Mirjam neemt het voortouw voor de andere vrouwen.
[86] Toelichting: Mirjam besluit zelf haar broertje te beschermen.
[87] Toelichting: Ester voorkomt de moord op haar volk en zet daarvoor haar eigen leven op het spel.

	haar kop; wordt God boos op haar; een slecht leven heeft geleid; zo zondig; zo slecht;	
- Slim	slim; doet een slim voorstel; slim; wijze woorden; zegt en doet precies de juiste dingen; denkt heel goed na over wat ze ziet en hoort;	6
- Belangrijk	een van de belangrijkste; Hij kiest ze persoonlijk uit[88]; In een tijd waar leidinggevende posities vooral voor mannen waren, kiest God ervoor om Debora als rechter aan te stellen; bijzonder; van betekenis; bekendste;	6
- Bevoorrecht	luxe; een prachtleven; hebt het privilege; het voorrecht om in de nabijheid van de koning te komen; misschien is er een reden dat jij nu op die pluchen troon zit; vastzit in eigen denkpatronen en privilege;	6
- Kritisch	heeft kritiek; kritiek heeft op Mozes;	2
Relaties:		**25**
- Verbonden met Joodse volk	staat aan het begin van twee volken; in het land dat God beloofde aan Abraham; bij een palmboom tussen Rama en Betel; woont niet in Israël; voor haar volk; Joods; haar *roots*; in Jeruzalem;	8
- Verbonden met echtgenoot	om met een man te trouwen die ze nog nooit gezien heeft; getrouwd met een fijne man; getrouwd met een gemene, slechte man; trouwt met David; verloofd; ging trouwen; ongetrouwd;	7
- Verbonden met familie	verlaat haar familie voor Isaak; voor zijn zoon; uit zijn familie; heeft geen ouders meer; woonde bij haar neef;	5
- Verbonden met anderen	in een harem; samen met zijn volgelingen; in het huis van Simon de Farizeeër; in iemand anders huis; bij een man die ze waarschijnlijk niet eens persoonlijk kent;	5
Leven & dood:		**17**
Nieuw leven		
- Vruchtbaar	krijgt dan een tweeling; zwanger; zwanger; krijgt een zoon; zwanger raakt; een bijzonder kind krijgt;	6
- Onvruchtbaar	twintig jaar onvruchtbaar; kan geen kinderen krijgen; kan geen kinderen krijgen; haar man geen kind kan geven;	4
Dood		
- Dodelijk	En in die tijd was dat de hoogste schande: gedood worden door een vrouw; dood maakt; een tentharing door zijn hoofd slaat; je vijand dood maken; hem te doden;	5
Leeftijd		
- Jong	jong; jong;	2

[88] Toelichting: Dat God Debora uitkiest, geeft haar een belangrijke positie.

Bijlage 7: Informed consent voor interviews

Universiteit Utrecht

TOESTEMMINGSVERKLARING

voor deelname aan wetenschappelijk onderzoek

Ik doe vrijwillig mee aan dit onderzoek. Ik heb uitleg gekregen over het onderzoek. Ik heb mijn eventuele vragen over het onderzoek gesteld. Ik begrijp dat mijn deelname aan het onderzoek een interview betreft. Ik vind het goed dat het interview opgenomen wordt. Ik begrijp dat het interview alleen wordt gebruikt voor onderzoeks- en opleidingsdoeleinden. Ik heb begrepen dat de informatie uit het interview vertrouwelijk wordt behandeld en dat mijn identiteit anoniem wordt gehouden in het onderzoeksrapport. Ik mag op ieder moment stoppen met het interview als ik dat wil. Ik hoef niet uit te leggen waarom ik wil stoppen. Ik kan tot twee weken na het interview mijn toestemming intrekken om het interview te gebruiken voor dit onderzoek. Ik kan contact opnemen met de onderzoeker als ik nog meer uitleg of informatie wil hebben.

☐ Ik doe wel mee aan het onderzoek

☐ Ik doe niet mee aan het onderzoek

Zet hiernaast een kruisje in het vakje dat voor jou van toepassing is

Deelnemer:

Naam: …… Datum: ……

Handtekening:

Onderzoeker:

Ik onderschrijf de toestemming van de deelnemer aan dit onderzoek.

Naam: …… Datum: ……

Handtekening:

Onderzoeker: Marieke C. Veening
Opleiding: MA Neerlandistiek, Universiteit Utrecht
Contactgegevens: [redacted], [redacted]

Bijlage 8: Leesfragmenten BGT-interviews

Mirjam

Numeri 12:1-16: Kritiek op Mozes

Is Mozes wel een goede leider?

[1]Mirjam en Aäron hadden kritiek op Mozes omdat hij met een Ethiopische vrouw getrouwd was. [2-3]Ze hadden nog meer kritiek. Ze zeiden: 'Je doet alsof de Heer alleen met jou gesproken heeft. Maar hij heeft ook met ons gesproken!'
Maar Mozes was juist een heel bescheiden man. Hij vond zichzelf niet belangrijk. Toen de Heer hoorde wat Mirjam en Aäron zeiden, [4]zei hij meteen tegen hen en tegen Mozes: 'Ga alle drie naar de heilige tent.' Dat deden ze.

De Heer wordt kwaad

[5]Toen kwam de Heer in de wolk die boven de heilige tent hing. De Heer ging bij de ingang van de tent staan en riep Mirjam en Aäron. Toen ze naar hem toe gekomen waren, [6]zei hij: 'Luister goed! Als ik met een profeet spreek, dan laat ik hem dromen zien. En in die dromen spreek ik met hem. [7]Maar met Mozes doe ik dat anders. Hij is mijn dienaar. Ik kan hem helemaal vertrouwen. [8]Daarom spreek ik met hem direct en duidelijk, en niet in dromen vol raadsels. En daarom mag mijn dienaar Mozes mij zien. Hoe durven jullie kritiek op hem te hebben!'
[9]De Heer was woedend, en hij ging weg.

Mirjam wordt gestraft

[10]Zodra de wolk van de Heer was weggegaan van de heilige tent, zat Mirjams huid vol met uitslag. Haar hele huid was zo wit als sneeuw.
Aäron draaide zich om naar Mirjam, en hij zag dat haar huid helemaal wit was. [11]'Ach, Mozes,' zei hij. 'Vergeef ons dat we zo dom geweest zijn. [12]Kijk eens naar Mirjam! Dat kan toch niet zo blijven? Ze ziet eruit als iemand die dood geboren is!'
[13]Mozes riep luid naar de Heer: 'Genees haar, God, ik smeek het u!'
[14]Toen zei de Heer tegen Mozes: 'Stel dat Mirjams vader kwaad op haar was. En haar in haar gezicht gespuugd had. Dan zou ze zich schamen, en zeven dagen bij iedereen uit de buurt blijven. Daarom moet ze nu ook zeven dagen buiten het kamp blijven. Daarna mag ze terugkomen.'
[15]Toen werd Mirjam voor zeven dagen het kamp uit gestuurd. De Israëlieten reisden niet verder, maar wachtten tot ze terug was. [16]Toen Mirjam terug was in het kamp, vertrokken ze uit Chaserot. Ze reisden naar de woestijn van Paran, en bouwden daar hun kamp weer op.

Ester

Ester 4:1-17: Ester wil haar volk redden

Alle Joden dragen rouwkleren

[1]Mordechai hoorde wat er allemaal gebeurd was. Van verdriet scheurde hij zijn kleren. Daarna deed hij rouwkleren aan, en hij gooide zand over zijn hoofd. Zo liep hij door de stad, terwijl hij huilde en schreeuwde. [2]Voor de ingang van het paleis bleef hij staan. Want iemand die rouwkleren droeg, mocht het paleis niet in.
[3]Ook alle andere Joden die het bevel hoorden, werden heel verdrietig. In alle provincies deden ze rouwkleren aan. Ze stopten met eten, en ze huilden en schreeuwden. Ze gooiden zand over hun hoofd en gingen op de grond liggen.

Ester roept Mordechai bij zich

[4]Ester hoorde van haar dienaren en dienaressen dat Mordechai in rouwkleren door de stad liep. Ze schrok heel erg, en stuurde hem andere kleren. Maar Mordechai hield zijn rouwkleren aan en stuurde de kleren van Ester terug.
[5]Toen riep Ester Hatach bij zich. Hij was één van haar persoonlijke dienaren. Ester zei tegen hem: 'Ga naar Mordechai toe. En vraag hem waarom hij in rouwkleren door de stad loopt.'

Mordechai wil dat Ester naar de koning gaat

[6]Hatach ging naar het plein voor de ingang van het paleis, want daar was Mordechai.

[7-8]Mordechai vertelde hem alles wat er gebeurd was. Ook dat Haman de koning 300.000 kilo zilver wilde geven als hij de Joden mocht doden. En Mordechai gaf Hatach de brief die in Susa voorgelezen was. Daarin stond het bevel om alle Joden te doden.
Mordechai vroeg Hatach om de brief aan Ester te laten zien en haar alles te vertellen. 'En zeg haar dat ze naar de koning moet gaan,' zei Mordechai. 'Ze moet hem smeken om haar volk te redden.'

Ester is bang om gedood te worden
[9]Hatach ging terug naar Ester en vertelde wat Mordechai gezegd had. [10-12]Maar Ester stuurde hem weer naar Mordechai met het volgende antwoord: 'Het is nu al dertig dagen geleden dat ik bij de koning mocht komen. En er is één wet die iedereen in het hele koninkrijk kent. Daarin staat dat je nooit zomaar naar de koning mag gaan. Als je dat toch doet, word je gedood. Behalve als je de gouden staf van de koning mag aanraken. Dan blijf je in leven. Die wet geldt voor iedereen, voor alle mannen en alle vrouwen. Ik kan dus niet zomaar naar de koning toe gaan.'
[13]Toen Mordechai dat gehoord had, stuurde hij Hatach weer naar Ester met het volgende antwoord: 'Jij woont in het paleis van de koning. Maar je moet niet denken dat jij daarom als enige van alle Joden gered zult worden. [14]Als jij nu niet met de koning praat, zal er wel op een andere manier hulp komen. De Joden zullen dan gered worden, maar jij en je familie zullen sterven. En weet je wat ik denk? Misschien heeft het wel zo moeten zijn. Misschien moest jij koningin worden om je volk te redden.'

Ester belooft naar de koning te gaan
[15]Toen Ester dat gehoord had, stuurde ze Hatach naar Mordechai met het volgende antwoord: [16]'Roep alle Joden in Susa bij elkaar. Spreek af dat jullie niet meer eten en drinken, drie dagen lang. Doe dat voor mij. Eet niet en drink niet, overdag niet en ook 's nachts niet. Mijn dienaressen en ik zullen ook niet meer eten en drinken. Daarna zal ik naar de koning gaan, ook al is dat tegen de wet. Als ik moet sterven, dan moet dat maar.'
[17]Mordechai ging weg en deed wat Ester gezegd had.

Maria

Lucas 1:26-38: Maria krijgt een boodschap

[26]God stuurde de engel Gabriël naar Nazaret, een stad in Galilea. Elisabet was toen zes maanden zwanger. [27-28]De engel ging naar Maria, een jonge vrouw die zou gaan trouwen met Jozef. Jozef kwam uit de familie van koning David.
De engel zei tegen Maria: 'Ik groet je, Maria. God heeft jou uitgekozen. Hij zal bij je zijn.' [29]Maria schrok van de woorden van de engel. Ze vroeg zich af wat hij bedoelde.
[30]Toen zei de engel tegen Maria: 'Je hoeft niet bang te zijn, Maria. God heeft je uitgekozen voor iets moois. [31]Je zult zwanger worden en een zoon krijgen. Je moet hem Jezus noemen. [32-33]Jezus zal heel belangrijk zijn, hij zal Zoon van de allerhoogste God genoemd worden. En God, de Heer, zal hem koning maken, net zoals zijn voorvader David dat was. Jezus zal voor altijd koning van Israël zijn. Aan zijn macht komt geen einde.'

Maria is verbaasd
[34]Maria zei tegen de engel: 'Maar ik slaap nog niet met een man. Hoe kan ik dan zwanger worden?' [35]De engel antwoordde: 'De heilige Geest zal bij je komen. En door de kracht van de allerhoogste God zul je zwanger worden. Daarom zal jouw kind bij God horen, en zal hij Zoon van God genoemd worden.
[36]Ook je familielid Elisabet krijgt een zoon. Iedereen dacht dat zij geen kinderen kon krijgen. Maar nu is ze al zes maanden zwanger, terwijl ze toch al oud is. [37]Voor God is alles mogelijk!' [38]Maria zei: 'Ik wil God dienen. Laat er met mij gebeuren wat u gezegd hebt.'
Toen ging de engel weg.

Bijlage 9: Leesfragmenten BB-interviews

Numeri 12:1-16: Kritiek op Mozes

Is Mozes wel een goede leider?

[1]Mirjam en Aäron hadden kritiek op Mozes omdat hij met een Ethiopische vrouw getrouwd was. [2-3]Ze hadden nog meer kritiek. Ze zeiden: 'Je doet alsof de Heer alleen met jou gesproken heeft. Maar hij heeft ook met ons gesproken!'

Maar Mozes was juist een heel bescheiden man. Hij vond zichzelf niet belangrijk. Toen de Heer hoorde wat Mirjam en Aäron zeiden, [4]zei hij meteen tegen hen en tegen Mozes: 'Ga alle drie naar de heilige tent.' Dat deden ze.

De Heer wordt kwaad

[5]Toen kwam de Heer in de wolk die boven de heilige tent hing. De Heer ging bij de ingang van de tent staan en riep Mirjam en Aäron. Toen ze naar hem toe gekomen waren, [6]zei hij: 'Luister goed! Als ik met een profeet spreek, dan laat ik hem dromen zien. En in die dromen spreek ik met hem. [7]Maar met Mozes doe ik dat anders. Hij is mijn dienaar. Ik kan hem helemaal vertrouwen. [8]Daarom spreek ik met hem direct en duidelijk, en niet in dromen vol raadsels. En daarom mag mijn dienaar Mozes mij zien. Hoe durven jullie kritiek op hem te hebben!'

[9]De Heer was woedend, en hij ging weg.

Mirjam wordt gestraft

[10]Zodra de wolk van de Heer was weggegaan van de heilige tent, zat Mirjams huid vol met uitslag. Haar hele huid was zo wit als sneeuw.

Aäron draaide zich om naar Mirjam, en hij zag dat haar huid helemaal wit was. [11]'Ach, Mozes,' zei hij. 'Vergeef ons dat we zo dom geweest zijn. [12]Kijk eens naar Mirjam! Dat kan toch niet zo blijven? Ze ziet eruit als iemand die dood geboren is!'

[13]Mozes riep luid naar de Heer: 'Genees haar, God, ik smeek het u!'

[14]Toen zei de Heer tegen Mozes: 'Stel dat Mirjams vader kwaad op haar was. En haar in haar gezicht gespuugd had. Dan zou ze zich schamen, en zeven dagen bij iedereen uit de buurt blijven. Daarom moet ze nu ook zeven dagen buiten het kamp blijven. Daarna mag ze terugkomen.'

[15]Toen werd Mirjam voor zeven dagen het kamp uit gestuurd. De Israëlieten reisden niet verder, maar wachtten tot ze terug was. [16]Toen Mirjam terug was in het kamp, vertrokken ze uit Chaserot. Ze reisden naar de woestijn van Paran, en bouwden daar hun kamp weer op.

PORTRET 5

Mirjam

EIGENSCHAPPEN:

- slim,
- dapper,
- leidersfiguur,
- profetes,
- kan goed dansen.

Samen met haar moeder verstopt Mirjam haar broertje in het riet. Daarna blijft ze op de uitkijk staan. Uiteindelijk durft ze zelfs een prinses aan te spreken, en doet ze die prinses een slim voorstel. Zo redt ze het leven van haar broertje.

Bijzondere weetjes: Mirjam lijkt wel op een *cheerleader*. Na de overwinning op de Egyptenaren, begint ze te dansen, te zingen en te profeteren (Exodus 15:20). En alle vrouwen dansen met haar mee. In Numeri 12 krijgt Mirjam van God zelf op haar kop als ze kritiek heeft op haar broer Mozes.

Haar rol in Gods verhaal met mensen: Mirjam moest samen met Aäron en Mozes leidinggeven aan het volk van Israël. Dat was een opdracht van God (Micha 6:4). Vrouwen en leidinggeven gaan dus prima samen!

Meer teksten over Mirjam: Exodus 2 en 15, Numeri 12 en 20.

Mirjams verhaal speelt zich af in het oude Egypte en later in het land wat God beloofde aan Abraham. Al heel vroeg komen we haar tegen, als haar kleine broertje Mozes in het water wordt gelaten. Zou jij je het voor kunnen stellen? Een baby'tje in een rieten mandje het water op te laten gaan? En niet zomaar een baby, je broertje. Als de dochter van de farao het broertje ontdekt, is Mirjam in de buurt om een vrouw te zoeken die het kind kan voeden. En hoewel deze prinses met één wenk alles teniet kan doen, laat Mirjam geen angst zien.

Een aantal jaren later komen we Mirjam weer tegen: als de Egyptenaren verdrinken in de zee. Haar broer Mozes zingt een lied ter ere van God, en Mirjam danst daarbij. Ze wordt een profetes genoemd, iemand die dromen van God ontvangt. Maar later wordt God boos op haar, omdat ze kritiek op Mozes heeft, en Hij maakt haar huid wit. Door 7 dagen buiten het kamp te verblijven wordt ze weer genezen. Wat niet duidelijk wordt uit de teksten in Exodus, maar wel later in de bijbel, is dat Mirjam net zoals Mozes en Aäron het volk leidde. Ze waren met z'n drieën benoemd tot leiders van het volk.

Het mooie aan Mirjam is dat ze altijd initiatief neemt. Of het nou gaat om het beschermen van haar broertje, of om het starten van de aanbiddingsdans voor God: Mirjam staat voorop. Helaas behoedt haar dit niet voor de boosheid van God, maar duidelijk is wel: God is als een vader voor haar die haar ook weer vergeeft en terug laat komen, en een vader die haar talenten duidelijk ziet en waardeert!

Ester 4:1-17: Ester wil haar volk redden

Alle Joden dragen rouwkleren

[1]Mordechai hoorde wat er allemaal gebeurd was. Van verdriet scheurde hij zijn kleren. Daarna deed hij rouwkleren aan, en hij gooide zand over zijn hoofd. Zo liep hij door de stad, terwijl hij huilde en schreeuwde. [2]Voor de ingang van het paleis bleef hij staan. Want iemand die rouwkleren droeg, mocht het paleis niet in.

[3]Ook alle andere Joden die het bevel hoorden, werden heel verdrietig. In alle provincies deden ze rouwkleren aan. Ze stopten met eten, en ze huilden en schreeuwden. Ze gooiden zand over hun hoofd en gingen op de grond liggen.

Ester roept Mordechai bij zich

[4]Ester hoorde van haar dienaren en dienaressen dat Mordechai in rouwkleren door de stad liep. Ze schrok heel erg, en stuurde hem andere kleren. Maar Mordechai hield zijn rouwkleren aan en stuurde de kleren van Ester terug.

[5]Toen riep Ester Hatach bij zich. Hij was één van haar persoonlijke dienaren. Ester zei tegen hem: 'Ga naar Mordechai toe. En vraag hem waarom hij in rouwkleren door de stad loopt.'

Mordechai wil dat Ester naar de koning gaat

[6]Hatach ging naar het plein voor de ingang van het paleis, want daar was Mordechai.

[7-8]Mordechai vertelde hem alles wat er gebeurd was. Ook dat Haman de koning 300.000 kilo zilver wilde geven als hij de Joden mocht doden. En Mordechai gaf Hatach de brief die in Susa voorgelezen was. Daarin stond het bevel om alle Joden te doden.

Mordechai vroeg Hatach om de brief aan Ester te laten zien en haar alles te vertellen. 'En zeg haar dat ze naar de koning moet gaan,' zei Mordechai. 'Ze moet hem smeken om haar volk te redden.'

Ester is bang om gedood te worden

[9]Hatach ging terug naar Ester en vertelde wat Mordechai gezegd had. [10-12]Maar Ester stuurde hem weer naar Mordechai met het volgende antwoord: 'Het is nu al dertig dagen geleden dat ik bij de koning mocht komen. En er is één wet die iedereen in het hele koninkrijk kent. Daarin staat dat je nooit zomaar naar de koning mag gaan. Als je dat toch doet, word je gedood. Behalve als je de gouden staf van de koning mag aanraken. Dan blijf je in leven. Die wet geldt voor iedereen, voor alle mannen en alle vrouwen. Ik kan dus niet zomaar naar de koning toe gaan.'

[13]Toen Mordechai dat gehoord had, stuurde hij Hatach weer naar Ester met het volgende antwoord: 'Jij woont in het paleis van de koning. Maar je moet niet denken dat jij daarom als enige van alle Joden gered zult worden. [14]Als jij nu niet met de koning praat, zal er wel op een andere manier hulp komen. De Joden zullen dan gered worden, maar jij en je familie zullen sterven. En weet je wat ik denk? Misschien heeft het wel zo moeten zijn. Misschien moest jij koningin worden om je volk te redden.'

Ester belooft naar de koning te gaan

[15]Toen Ester dat gehoord had, stuurde ze Hatach naar Mordechai met het volgende antwoord: [16]'Roep alle Joden in Susa bij elkaar. Spreek af dat jullie niet meer eten en drinken, drie dagen lang. Doe dat voor mij. Eet niet en drink niet, overdag niet en ook 's nachts niet. Mijn dienaressen en ik zullen ook niet meer eten en drinken. Daarna zal ik naar de koning gaan, ook al is dat tegen de wet. Als ik moet sterven, dan moet dat maar.' [17]Mordechai ging weg en deed wat Ester gezegd had.

Het verhaal van Ester kan je waarschijnlijk wel dromen, en wordt vaak ook nog wel geromantiseerd: van eenvoudig meisje naar koningin transformeren is haast een sprookje. Het overkomt niemand, maar het overkomt soms wel iemand en je kan er alleen maar van dromen. De rijkdom, de macht, elke week naar de kapper, naar de manicure, privé-sessies bij de grootste modehuizen en vakantie op de Bahama's.

Dit verhaal van Ester ruikt naar luxe en een prachtleven, maar eigenlijk is het het tegenovergestelde. In dit verhaal wordt Ester vanaf het begin geroemd om haar schoonheid en prachtige figuur, en omdat de koning haar mooier vindt dan alle andere meisjes kroont hij haar tot koningin. Ze wordt koningin in een harem, in een leven waarin zij tot de beschikking staat van de koning. Als hij haar wil hebben of nodig heeft, dan moet ze eigenlijk gewoon komen opdraven. Ester is een gevangene in het paleis.

Als het verhaal verder gaat lezen we dat Ester erachter komt dat haar volk, de Joden, door Haman uitgemoord gaat worden. Ze kan er niks aan doen, het staat al in de wet. En ze legt zich er bij neer, ze zegt zelfs dat het te gevaarlijk is om maar met de koning te praten. Maar haar oom Mordechai doorbreekt dit en zegt: jij hebt het privilege, het voorrecht om in de nabijheid van de koning te komen, doe daar dan wat mee! Je ontkomt echt niet aan dit noodlot, en trouwens: misschien is er een reden dat jij nu op die pluchen troon zit.

Het mooie van dit verhaal vind ik dat Ester even dat zetje van buitenaf nodig heeft, dat ze een andere blik nodig heeft om van perspectief te veranderen. En dan gaat ze aan de slag ook. Ze vraagt haar volk om te bidden en te vasten voor haar plan, en doet dat zelf ook. En ze maakt een strijdplan, en ze brengt het ten uitvoer. En het werkt. Plan A werkt, alle 3 de onderdelen. I love it when a plan comes together!

Ester laat zien dat je soms vastzit in je eigen denkpatronen en privilege: nee, ik kan dat niet. Nee, dat is veel te gevaarlijk. Nee, wie ben ik om daar iets mee te doen? Maar met de hulp van anderen kan je door die denkpatronen heen breken, en van betekenis zijn.

Lucas 1:26-38: Maria krijgt een boodschap

[26]God stuurde de engel Gabriël naar Nazaret, een stad in Galilea. Elisabet was toen zes maanden zwanger. [27-28]De engel ging naar Maria, een jonge vrouw die zou gaan trouwen met Jozef. Jozef kwam uit de familie van koning David.
De engel zei tegen Maria: 'Ik groet je, Maria. God heeft jou uitgekozen. Hij zal bij je zijn.' [29]Maria schrok van de woorden van de engel. Ze vroeg zich af wat hij bedoelde.
[30]Toen zei de engel tegen Maria: 'Je hoeft niet bang te zijn, Maria. God heeft je uitgekozen voor iets moois. [31]Je zult zwanger worden en een zoon krijgen. Je moet hem Jezus noemen. [32-33]Jezus zal heel belangrijk zijn, hij zal Zoon van de allerhoogste God genoemd worden. En God, de Heer, zal hem koning maken, net zoals zijn voorvader David dat was. Jezus zal voor altijd koning van Israël zijn. Aan zijn macht komt geen einde.'

Maria is verbaasd
[34]Maria zei tegen de engel: 'Maar ik slaap nog niet met een man. Hoe kan ik dan zwanger worden?' [35]De engel antwoordde: 'De heilige Geest zal bij je komen. En door de kracht van de allerhoogste God zul je zwanger worden. Daarom zal jouw kind bij God horen, en zal hij Zoon van God genoemd worden.
[36]Ook je familielid Elisabet krijgt een zoon. Iedereen dacht dat zij geen kinderen kon krijgen. Maar nu is ze al zes maanden zwanger, terwijl ze toch al oud is. [37]Voor God is alles mogelijk!'
[38]Maria zei: 'Ik wil God dienen. Laat er met mij gebeuren wat u gezegd hebt.'
Toen ging de engel weg.

Het verhaal van Maria is misschien wel één van de vreemdste verhalen uit de bijbel. God heeft laten zien dat Hij dingen kan veranderen: dat onvruchtbare vrouwen toch kinderen kregen bijvoorbeeld. Maar dat een ongetrouwd meisje toch zwanger raakt zonder seks te hebben, dat is heel bijzonder.

Hoe denk jij dat je ouders, familie of omgeving reageren? Ze zouden je vast uitlachen en je misschien nog eens vertellen hoe zwanger worden werkt. Je vriendje zou je waarschijnlijk ook niet geloven, en de relatie verbreken. In de tijd van Maria was dit schandalig en het zette je aan de rand van de samenleving. Niets had ze gedaan om in dit schuitje te belanden en toch was zij degene die er lelijk op werd aangekeken.

De kracht in Maria's verhaal ligt in haar aanvaarding: ze zegt niet tegen de engel dat ze het niet kan, en dat hij maar iemand anders moet zoeken, maar juist het tegenovergestelde: ik wil God dienen. Wellicht overziet ze de gevolgen nog niet, maar vanuit het diepst van haar hart wil ze gebruikt worden door God, en ze dankt Hem voor wat Hij gedaan heeft.

Hoe het allemaal voor Maria geweest moet zijn weten we niet goed. Wat we wel weten is dat zij in ieder geval ook onder volgelingen van Jezus was: ze was er op de bruiloft van Kana bij, en natuurlijk was ze bij zijn kruisiging aanwezig. Maar ook na zijn dood is ze er nog: samen met zijn volgelingen wacht ze in Jeruzalem op de uitstorting van de Heilige Geest. Vanaf het begin heeft ze geweten wat een bijzonder persoon Jezus zou zijn.

Bijlage 10: Codeboom

Persoon
- Mirjam
- Ester
- Maria

Bijbelfragment
- BGT
- BB

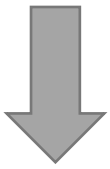

Eigenschappen
- Dapper
- Dienstbaar
- Afhankelijk
- Vertrouwend
- Verbonden met anderen
- Onafhankelijk
- Volhardend
- Gewoon
- Afkeurenswaardig
- Jong
- Lijdend
- Onzeker
- Slim
- Uiterlijke kenmerken
- Hard
- Wantrouwend
- Belangrijk
- Zelfverzekerd

Emoties
- Bang
- Vrolijk
- Gepijnigd

Lexicalisatie
- Gender
- Persoon
- Nominatie
- Relationele identificatie

Directe verwijzingen
- Naar tekst of paratekst
- Naar andere bronnen

- Empathie voor personage
- Lastig om te antwoorden
- Mening over BB
- Tijdgebonden

Bijlage 11: Uitgewerkte BGT-interviews

Interview 2 – Mirjam BGT

Interviewer: Zo, jij hebt dus een tekst gelezen over Mirjam. Als je dit verhaal zo leest, hoe kijk jij dan naar Mirjam?

Respondent: Eh ja ik eh, ik vond eigen-, eh, het leek mij niet zo leuk wat ze deed eigenlijk. Omdat zij zoveel kritiek had. Ehm, ik vond het een erge straf eigenlijk.

I: Mm, ja ja ja. Ja, dus een erge straf voor wat er gebeurde?

R: Ja.

I: Ja ja, je zei: 'niet zo leuk wat zij deed'. Wat bedoel je daarmee?

R: Nou ze, ze had alleen maar kritiek. Over iemand die zeg maar eh, wel een grote fout maar wel een fout en, nou ja zij maakt ook zelf vast wel fouten. Nou ja, ik vind het nou niet echt nodig.

I: Ja, precies. Oké, en verder, had je nog andere dingen die je ziet, dat je zegt van: hé, dat soort persoon is zij volgens mij?

R: Nou, dat zij wel haar oordeel eh wel snel kwijt heeft dan. Maar ook als er iets, als ze wordt gestraft dat ze zeg maar terug- eh terugloopt. Ja, dat denk ik.

I: Mm ja, en wat bedoel je daarmee, met terugtrekken?

R: Eh dat ze eh, als ze wordt gestraft, dat ze dan ineens bang wordt en zeg maar poeslief wordt denk ik eigenlijk.

I: Mm, o ja. En waardoor komt dat denk je?

R: Nou omdat ze dan ineens ziet wat de consequenties zijn.

I: Mm, ja dus door zo'n straf ehm zou ze veranderen in eh een poeslief iemand, zeg maar.

R: Ja, maar ik denk dat het daarna vast wel zou gebeuren dat ze, als ze die straf heeft, ineens een ander persoon wordt.

I: Mm, precies ja, dat ze helemaal verandert eigenlijk.

R: Ja.

I: Ja ja, had je andere dingen of eigenschappen die eruit sprongen?

R: Ehm, hm niet echt iets wat mij heel erg opviel eigenlijk nog verder.

Interview 7 – Mirjam BGT

Interviewer: Ja, je hebt net gelezen over Mirjam en nu ben ik wel benieuwd, nu je dit gelezen hebt, eh, hoe kijk je dan nu naar Mirjam?

Respondent: Ja eh 't is… ze is best wel… Ja, ik vind het altijd wel heel lastig, maar ze eh ja. Ze eh ik vind het heel moeilijk, want ik lees het en dan… ik vind het altijd best wel moeilijk om dan te vertalen van: nou, dit is, zo is zij. Ze is… je moet wel goed lezen, maar eh ja, hoe kijk je naar Mirjam, een beetje een lastige vraag.

I: Ja

R: Hier staat: 'ze ziet eruit als iemand die doodgeboren is', nou ja, dat eh ja. Dan is ze, dan ziet ze er misschien wel, dan vinden mensen dat ze er dan wel niet heel goed uit ziet of zo.

I: Ja

R: Maar eh ja, ik kijk niet altijd gelijk naar uiterlijk, maar ja.

I: Ja, dus over haar uiterlijk wordt er iets gezegd?

R: Ja

I: Ja

R: En dan, oh en hier staat ook 'genees haar' maar dan is ze misschien ziek ofzo? Dus dan, ja, dan heeft ze het misschien wel moeilijk zeg maar, maar omdat er ook staat 'Mirjam wordt gestraft' is het misschien ook wel van: nou, hm, dan heeft ze iets gedaan waarom ze zo is, dus, misschien, zo, ja. Misschien heeft ze dan wel iets gedaan zeg maar.

I: Hm ja, ja dus doordat ze iets gedaan heeft…

R: ziet ze er misschien zo uit en is ze misschien ziek en…

I: Ja precies ja, en wat ze gedaan heeft, eh hoe zie je dat?

R: Eh, kijken, eh, ik weet niet precies waar dat staat wat ze heeft gedaan, maar eh… Ze is met, ze is een Ethiopische vrouw ge… eh wat? [leest voor] 'Mozes is met een Ethiopische vrouw…' Oh hij… ze is een Ethiopische vrouw? Of…

I: Nee, zij is niet een Ethiopische vrouw, nee

R: Oh. Oh ze had kritiek op iemand die met een Ethiopische getr…vrouw getrouwd was, dus daarom is ze misschien eh gestraft. Daarom, omdat ze kritiek had.

I: Ja, en wat vind je daarvan?

R: Nou ik v… ja, ik weet niet, misschien was het erg verboden toen? In die tijd dat ze dan, dus maar... Ik, aan de ene kant: tuurlijk je mag d'r wel wat van zeggen, maar ik denk niet dat je dat op zo'n manier moet zeggen, zoals hun dat hebben gezegd denk ik.

I: Ja, ja

R: Dat zou God ook niet zomaar straffen, dus.

I: Dus door de manier waarop ze dat zegt, daardoor…

R: Ja

I: …is het gebeurd

R: Ja, ik denk niet dat ze dat heel netjes gezegd heeft zeg maar.

I: Ja, ja. En wat voor andere dingen vallen je aan haar op? Of eigenschappen misschien?

R: Eh nou, dat ze dan wel kritiek kan geven, dat ze best wel uit… uit wat in haar opkomt en eh ze is best wel hard tegen mensen denk ik. Eh ze luistert denk ik wel naar mensen.

I: Ja? Waardoor denk je dat?

R: Nou, omdat er ook staat: eh, 'ga naar de heilige tent', en dat deden ze ook, dus dan weet ze wel van: nou, de heilige tent is misschien wel iets van God. Dus dan heeft ze zoiets van: God, wat is dat dan?, en eh, dus ik denk ook wel dat ze goed kan luisteren.

I: Dus ze weet wat ze wat ze zelf vindt, maar ze luistert ook.

R: Ja

I: Ja, ja. Mooi. Zijn er nog andere dingen die eruit springen voor jou?

R: Eh, [lange stilte] nou, misschien dat Mozes zei van: je vergeeft ons dat we zo dom waren, maar, nou, ik weet niet of Mirjam dat zeg maar ook zo bedoelde van: nou, ik heb wel spijt. Ja, dat. Het is best wel moeilijk zeg maar.

I: Nou, je haalt er mooie dingen uit.

R: Da's mooi

I: Ja zeker, ja, ja. Dus je zegt van: iemand anders zegt van 'sorry dat we zo dom waren', maar je weet niet of Mirjam dat zelf ook zo ziet?

R: Nee

I: Nee

R: Dan, er zegt iemand ook tegen haar van: 'Kijk es naar Mirjam, dat kan toch niet zo blijven', dus dan lijkt het ook wel dat iemand het ook opneemt voor Mirjam, dat ze 't dan best wel zwaar heeft.
I: Ja. Nee helder. Dank je wel
R: Alstublieft

Interview 3 – Ester BGT

Interviewer: Yes. Je hebt net een verhaal gelezen over Ester, ehm… als je dit verhaal zo hebt gelezen, hoe kijk je dan nu naar Ester? Wat voor een persoon was zij volgens jou?
Respondent: Ehm… Ik denk dat ze wel gewoon een dapper persoon is, als je zo eh… als ze meteen in actie wil komen zeg maar om het volk te redden.
I: Hm… ja
R: Dat ze dapper is, vond ik
I: Ja, dapper is ze, ja. En wat vind je dapper aan haar?
R: Ehm… dat ze bereid is om eh… iets te doen wat misschien wel gevaarlijk is, maar dat ze eh… wel andere mensen van haar volk kan redden.
I: Hm… ja. Dus dat ze voor haar volk dat wil doen?
R: Ja
I: Ja, ja, mooi, ja. Zijn er nog andere dingen die er voor jou uitspringen over hoe zij eh… volgens jou is?
R: Hmm [lange stilte] ja, ik denk dat dat het wel een beetje was [gelach]
I: Ja, ja, dappere vrouw.
R: Ja
I: Ja, ja. En als we naar ehm… nou ja, naar hoe ze met Mordechai omgaat of ehm… hoe ze dat doet. Hoe vind je dat?
R: Ja eh… ja, dat vind ik wel gewoon goed van haar, ja. Dat ze ehm… dat ze wel eerst denkt van: oh, dat wil ik misschien niet doen, maar dat ze daarna wel denkt van: maar het is wel heel belangrijk. Dat ze wel ehm… door eh… hoe heet die ook alweer? Dat ze door Mordechai ook het wel ging doen.
I: Hmm ja, dus dat ze veranderde van gedachten eigenlijk?
R: Ja
I: Ja, ja, nee precies, ja, hmm. En ehm… wat maakt haar nou echt het meest dapper vind jij, als je dit verhaal zo leest?
R: Ehm… Ja, dat ze dus zichzelf soort van wil opgeven voor anderen.
I: Hmm ja, ja, dat is wel wat bijzonders.
R: Ja
I: Ja, ja, mooi, ja, tof.
R: Ja [lachend]
I: Ja zeker. Bijzondere vrouw. Zijn er nog andere dingen dat je zegt: 'hé, dat viel me op of dat ehm…?'
R: Hmm… Eh… ja, nee niet echt denk ik.

Interview 9 – Ester BGT

Interviewer: Je hebt net gelezen over Ester en ik ben wel benieuwd hoe je dit verhaal hebt gelezen. Hoe jij, eh, hoe kijk jij nu naar Ester?
Respondent: Ehm, het is zeg maar een mevrouw, ehm, die, ehm heel veel overheeft voor het volk en dapper.
I: Ja, ja, dapper, want waardoor vind jij haar dapper?
R: Nou, omdat ze gewoon naar de koning gaat ondanks dat het verboden is.

I: Ja, ja ze doet iets wat verboden is, ja.
R: Ja.
I: Ja, en voor haar volk, zeg je. Wat vind je daarvan?
R: Ehm, dat vind ik wel mooi, want ze weet dat ze doodgaat.
I: Ja. Wat voor persoon is Ester volgens jou?
R: Wat bedoelt u?
I: Nou, wat voor eigenschappen zie je bij haar, wat valt je nou op?
R: Dat weet ik niet precies.
I: Nee, nee. Zijn er dingen in het verhaal waarvan je zegt: 'hé, volgens mij is Ester zo'?
R: Ja, dapper, eh ik weet niet precies.
I: Ja, ja, vooral dapper springt er heel erg uit.
R: Ja
I: Ja, ja wat gebeurt er verder in het verhaal van Ester dat je opvalt?
R: Ehm, ze wil Haman volgens mij eh kleren geven zodat die niet zo over straat hoeft te lopen.
I: Ja, ja
R: Zorgzaam.
I: Zorgzaam?
R: Ja
I: Ja, mooi ja. Ze is zorgzaam, ze is dapper. Zijn er nog andere dingen die je opvallen?
R: Ehm, ze geeft niet snel op.
I: Waardoor zie je dat?
R: Nou ehm, dat ze eerst niet naar de koning wou, maar daarna ging ze toch wel en ja, ja dat wat [lachje]
I: Ja, ja, ja daardoor zie je, daarin zeg je, ze geeft niet snel op, ze legt zich er niet snel bij neer?
R: Nee
I: Nee, nee. Duidelijk ja.
R: Ehm.
I: Zijn er nog andere dingen die er uitspringen voor jou?
R: Ehm, niet echt.
I: Nee. Nou helemaal goed. Heel duidelijk.
R: Ja.

Interview 6 – Maria BGT

Interviewer: Jij hebt de tekst gelezen van Maria. En nu ben ik wel benieuwd: hoe kijk je naar Maria, nu je dit verhaal hebt gelezen?
Respondent: Ehm… Ja. Verward. Verbaasd. Niet goed wetend wat er gaat gebeuren.
I: Ja, ja… En waardoor vind je haar verward?
R: Omdat ze elke keer de vraag stelt van: wat gebeurt er? Hoe gaan we dit doen?
I: Ja. Dus door vragen, zeg je, komt ze verward over?
R: Ja
I: Ja, ja… En niet wetend wat er gaat gebeuren: wat bedoel je daarmee?
R: Nou omdat ze zit van: maar ik slaap nog niet met een man, dus hoe kan ik dan zwanger worden? En dan gaat de engel daar weer op door.

I: Ja, precies… Ja. Wat valt je verder op aan haar?
R: Ze is volgens mij best wel jong.
I: Jong?
R: Ja. [stilte] Ze lijkt me ook best wel jong.
I: Ja. En wat voor persoon was zij denk jij?
R: Ik denk dat ze hardwerkend was. Omdat het zo onverwachts kwam.
I: Ja, ja..
R: En ze was volgens mij ook veel met familie, omdat ze met Elisabet volgens mij een goede band had.
I: Ja?
R: Dus misschien ook echt een familiepersoon.
I: Oh ja, ja… Een familiepersoon, mooi! En 'hardwerkend' zei je, wat bedoel je daarmee?
R: Nou het is zo… Het kwam uit het niets. Dus misschien paste het wel helemaal niet bij de levensstijl die ze toen had.
I: Ja, ja.. Dus omdat het zo onverwachts was, zeg je van: nou, het is heel anders dan ze normaal is.
R: Ja.
I: Zijn er nog andere dingen die je opvallen of waarvan je zegt: 'zo is ze volgens mij'?
R: Ehm… Ik denk dat ze heel erg verbaasd is waarom zij is gekozen. En niet iemand anders. Want er waren natuurlijk heel veel mensen, dus waarom is zij gekozen?
I: Ja, ja.. Dus echt verbaasd waarom zij het is geworden?
R: En David komt er wel een paar keer in voor, dat hij ook koning was. Zij is ook achterachterfamilie van hem.
I: Ja.
R: Dus misschien daarin ook dat ze dacht van: hmmmm…
I: Ja. Helder, ja.
R: Ja
I: Zijn er nog andere dingen tot slot dat je nog zegt van: 'dat is een belangrijke eigenschap van Maria'?
R: Ja ze is wel heel trouw. Want ze zegt ook: 'ik wil God dienen'.
I: Ja
R: Dus… dan ook nu wat er ineens op haar afkomt, ze wil het wel…
I: Ja, ja… En is ze trouw aan God bedoel je dan?
R: Ja
I: Ja, ja… Mooi. Ja. Bijzonder.
R: Hm hm..
I: Ja. Nee, duidelijk! Dat waren mijn vragen. Dus dankjewel!

Interview 11 – Maria BGT

Interviewer: Jij hebt net gelezen over Maria, het verhaal, en nu ben ik wel benieuwd: hoe kijk jij nu naar Maria?
Respondent: Nou, ehm… Ja… Eh… Ik denk dat ze wel schr-, geschrokken is, want ehh… ze, het kan zomaar… die ziet zomaar ineens een engel voor d'r staan.
I: Ja
R: Ja, daarre… datte… gebeurt niet zo vaak.
I: Nee. Ze is geschrokken van wat er gebeurde.

R: Ja.
I: Ja. En verder?
R: Nou, ehh… Verder wel leuk want je weet ehh… de Zoon van God, die mag jij grootmaken als jouw zoon zeg maar. Je hebt een belangrijke rol.
I: Ja, ja. Het is een belangrijke rol die ze krijgt, ja. Wat voor persoon was Maria, denk jij?
R: Hmm… Aardig, denk ik wel. Behulpzaam. Ja
I: Mooi, ja. Waardoor vind je haar aardig?
R: Nou, ik denk in verschillende verhalen die er zijn komt dat wel een beetje naar buiten.
I: Hmm.. ja, ja. En behulpzaam, zei je. Wat bedoel je met behulpzaam?
R: Nou, ze… helpt ehh… in een ehh… ge… ze helpt eh in een pleeghuis daar… en met kinderen en ehh… Dat heb ik in een eh film gezien over haar.
I: Ja, dus daardoor vind je haar wel behulpzaam?
R: Ja. En ze stribbelde niet tegen ofzo, van: 'Ik wil het niet'.
I: Ja, ja. Ze doet wat eh… Nou ja, wat ze hoort.
R: Wat haar gevraagd wordt.
I: Ja, ja. Wat valt je verder aan haar op?
R: Nou, ze was nog jong. Enne… Ze had nog niet echt een vriend of verkering zeg maar.
I: Ja, ja, ja precies. Ze was nog niet getrouwd, nee. Ja. Zijn er nog andere dingen die je opgevallen zijn? Dat je zegt: 'Hé, volgens mij is Maria ook zo en zo'?
R: Ja, nou, ehmm… Elisabet die was al zes maanden zwanger en ehh.. dat is ehh… dat wist zij ook niet. En ehh… Dat is echt een wonder want die had eigenlijk helemaal geen… nog nooit een kind gekregen en nu op de oudere leeftijd toch wel.
I: Ja, ja, dat is haar nicht. Ja, bijzonder, ja.
R: Uhu.
I: Nee, helder. Tot slot: nog andere dingen of eigenschappen, dingen die je opvielen?
R: Nah… dat was het denk ik wel.
I: Nou, helemaal duidelijk, dank je wel.

Bijlage 12: Uitgewerkte BB-interviews

Interview 5 – Mirjam BB

Interviewer: Zo. Jij hebt net gelezen over Mirjam, en nu ben ik wel benieuwd, nu je dit gelezen hebt, hoe kijk je dan nu naar Mirjam?

Respondent: Ja, als een vrouw wat wel sterk in haar schoenen staat, wel weet wat ze wil [lacht] en vindt.

I: Oké

R: Ja

I: En waardoor denk je dat?

R: Nou, ze durft ook kritiek te geven op haar broer, want soms, ja hoe gek dat ook klinkt, soms kan dat ook gewoon moeten

I: Ja

R: Vind ik

I: Ja

R: Niet altijd handig om te doen maar [lacht]

I: Ja. Wat bedoel je met 'sterk in de schoenen staan'?

R: Ehh wel in wat ze eh, ja, ze zegt wel wat ze vindt en volgens mij, ja ik weet niet, zo'n gevoel krijg ik ook toch wel bij haar of zo. Heel gek maar… dat heb ik gewoon bij haar.

I: Ja ja, precies. Hé, je zei 'soms moet het gewoon'. Waardoor eh denk je dat dat nu moet?

R: Eh soms is het wel, je kunt wel es blijven denken wat je eh... ja, je kunt wel blijven denken, maar soms moet je 't ook zeggen en dan weten mensen ook wat je vindt op dat moment

I: Ja. Ja. Dat is wel duidelijk. Dat ze dat zegt.

R: Ja

I: Ja. En wat voor persoon was ze verder volgens jou?

R: Eh [lacht] jaaaa, weet niet zo goed. Ja, ik kan het natuurlijk niet om het zo te zeggen van het verleden nog weten of zo. Ik vind het altijd wel moeilijk om mensen ja, een beeld van te krijgen.

I: Hm ja, ja. Want als je dan zo dit verhaal leest, eh zijn er dan nog dingen die jou opvallen aan haar of dat je zegt: 'hé'…

R: Enthousiast [lacht]

I: Enthousiast, ja?

R: Ja [lacht]

I: Waardoor eh is ze enthousiast?

R: Oh ze, ja, ze danst wel gewoon en ja eh dat klinkt wel heel enthousiast [lacht]

I: Ja, ja

R: Ja

I: Dus door het dansen is ze enthousiast

R: Gewoon eh vrolijk dus ja

I: Vrolijk? Ja. Oké, dus een vrolijke, enthousiaste vrouw

R: Ja

I: Die weet wat ze, eh, nou ja, te zeggen heeft tegen mensen

R: Ja

I: Mooi. Zijn er nog andere dingen die eh, eigenschappen of dingen van haar die opvallen?

R: Eh nee, niet echt eigenlijk

I: Hm hm, oké. En eh, je zei: 'ze is ook wel vrolijk'. Waardoor vind je haar vrolijk?

R: Eh ja, toch wel dat ze danst. [lacht] Ja, dat klinkt, ja vind ik, als ik dans word ik altijd vrolijk, dus.

I: Ja oh ja, ja precies. Dus door het dansen zie je van: ze is een vrolijke persoon.

R: Ja.

I: Ja ja. Oké. Duidelijk. Even kijken. Zijn er verder nog dingen dat je zegt van: 'hé, dat is nog iets belangrijk aan haar persoon of eh dat valt me op'? Zo is zij?

R: Hm nee, niet echt.

Interview 8 – Mirjam BB

Interviewer: Je hebt net gelezen over Mirjam, en nu ben ik wel benieuwd: hoe kijk je nu naar Mirjam, nu je dit hebt gelezen?

Respondent: Eh eigenlijk dat ze heel goed is voor haar broertje, want ze zoekt toch hulp voor hem.

I: Ja. Ze is goed voor haar broertje

R: Ja

I: Ja. Andere dingen die je opvallen aan haar?

R: Eh, ja ze is slim want ze weet hoe ze 't moet aanpakken en… ja

I: Mooi. Hoe ze iets moet aanpakken. Hoe ze wat moet aanpakken, wat bedoel je daarmee?

R: Eh, hoe ze weet dat ze haar broertje moet eh helpen. Toch een moeder te krijgen.

I: Ja mooi, ja. Wat voor persoon is Mirjam denk jij?

R: Eh ik denk een rustig, slim persoon.

I: Rustig en slim. Ja. Waardoor denk je dat ze rustig was?

R: Eh ik weet niet… hm, hm.

I: En slim, wat zie je voor slims aan haar?

R: Nou, het staat daar.

I: [lacht] Ja. Mooi. Wat voor eigenschappen heeft Mirjam verder denk je, als je dit verhaal leest?

R: Eh ja, ik weet niet…

I: Nee, is lastig om daar uit te halen, ja. Want wat eh, wat zie je gebeuren bij Mirjam in het verhaal? Zijn er dingen die er voor jou uitspringen?

R: Nou, dat ze haar broertje helpt ja.

I: Ja

R: En hoe ze bij haar moeder staat, dat die hem weg kan geven.

I: Ja, en wat zegt dat over Mirjam?

R: Eh, ja ze is dapper.

I: Dapper, ja. Wat vind je daarvan, van hoe ze dat doet?

R: Hoe bedoel je?

I: Van eh, nou ja, hoe ze haar broertje helpt en andere dingen die ze doet?

R: Ja, goed. Ja.

I: Ja. Mooi. Verder nog andere dingen die je aan haar ziet? Eigenschappen, of dingen waarvan je zegt: 'hé, dat is opvallend'?

R: Eh nee.

Interview 4 – Ester BB

Interviewer: Je hebt net een tekst gelezen van Ester en nu ben ik wel benieuwd: hoe kijk je nu naar Ester, nu je dit verhaal hebt gelezen?

Respondent: Ja, ik vind het knap dat ze wel ehm… uiteindelijk wel naar de koning gaat. Ik zou het zelf eigenlijk niet heel erg gedurfd hebben denk ik, dus ik vind het knap dat ze het uiteindelijk toch doet. Ik vind dat ze het goed aanpakt, dus, ja.

I: Oké, ja. En wat voor persoon was Ester denk jij?

R: Ehm… ja. Ik denk dat ze toch wel bescheiden was, dat denk ik. Dat idee heb ik erbij, maar toch dat ze wel dingen durft te doen om haar volk te redden, dus dat ze ook wel moedig was.

I: Ja, moedig, ja. En waardoor denk je dat ze bescheiden was?

R: Ehm… omdat ze het eerst ook wel afwijst. Dat ze eerst dus niet naar de koning wil, omdat dat toch tegen de wet is, dus ik denk dat ze, ja, krijg ik een beetje het gevoel bij dat ze toch wel bescheiden was.

I: Ja, ja precies ja. En 'moedig' zei je, wat maakt haar moedig of wat bedoel je met moedig?

R: Ehm… ja ik eh… denk omdat ze toch naar de koning gaat en uiteindelijk toch denkt van: weet je, ik kan nu doodgemaakt worden eigenlijk.

I: Ja

R: Maar toch doe ik het om mijn volk te redden, en dat vind ik wel moedig dat ze dat doet.

I: Ja, ja, bijzonder, ja. Welke andere dingen vallen je aan haar op? Of springen er voor jou uit?

R: Ehm… Ja, ze, ehm… Ze is op zich ook wel benieuwd waarom Mordechai dan in rouwkleren loopt en zo, en ze wil dat ook wel echt weten, dus ik denk dat dat ook wel, dat valt ook wel op bij mij.

I: Ja. Dat ze wil weten hoe Mordechai dat doet. Ja, ja en waarom denk je dat ze dat wil weten?

R: Ehm… ja omdat het toch wel eh… omdat hij toch wel heel belangrijk voor haar is en eh… dat ze dus daarom wil weten waarom hij dat doet en of daar een goede reden voor is.

I: Ja, mooi. Zijn er nog andere dingen die je zegt van: 'hé, dat valt op aan Ester of dat past bij haar'?

R: Ehm… Ja dat ze ehm… dat ze alle Joden toch wel zegt van: 'je moet drie dagen niet eten en zo, om eh… en hopen dat het goed gaat met mij en dat ik kan zorgen dat het anders gaat'.

I: Ja, ja, wat zegt dat over Ester denk je?

R: Ehm… dat ze ook wel, ja dat ze gewoon hoopt dat het goed gaat en dat ze gewoon vertrouwt ook op het volk.

I: Hmm ja, vertrouwen op het volk.

R: Ja

I: Ja, ja, mooi ja. Top, dat is helder. Zijn er nog andere dingen?

R: Ehm…

I: Die je opvallen of dat je zegt: 'nou, dat is nog iets of een eigenschap van Ester'?

R: Nu niet per se, nee.

Interview 10 – Ester BB

Interviewer: Jij hebt net een eh hele tekst gelezen over Ester en ik ben nu wel benieuwd, nadat jij dit allemaal hebt gelezen, ehm, hoe kijk jij nu naar Ester?

Respondent: Eh, ik vind het wel knap en moedig wat ze heeft gedaan.

I: Ja? Knap en moedig. Wat vind je knap en moedig?

R: Nou, ja, ja, ze kan gedood worden, want ze gaat gewoon tegen de wet in, maar toch doet ze het.

I: Ja, ja. Het is knap en moedig dat ze dat durft.

R: Uhum, ja.

I: Wat voor persoon is Ester denk jij?

R: Ik denk dat ze wel verlegen was, en ja, wat je ook leest, dat ze soms niet durft, maar dat ze gewoon van iemand anders zo'n zetje nodig heeft.

I: Ja, ja. Zelf is ze wel verlegen, maar een ander die helpt haar om een stap te zetten.

R: Ja

I: Ja, ja. En waardoor denk je dat ze verlegen was?

R: Misschien omdat haar, ze niet opgevoed is door haar ouders?

I: Ja, ja. Dus dat ze daardoor verlegen is geworden.

R: Ja.

I: Ja. En je zei van eh daar heeft ze een zetje van een ander nodig. Wat bedoel je daarmee?

R: Ja gewoon, dat ze [stilte] dat iemand zegt van: 'je kan het wel', en dat ze het dan ook gaat doen.

I: Ja.

R: Dat ze daar in vertrouwt, dat ze dat kan?

I: Ja, mooi, ja. Zijn er andere dingen die je aan haar opvallen?

R: [stilte] Hmmm [stilte] nee, weet ik niet.

I: Ja, dat is lastig om te zien.

R: Ja.

I: Ja, ja. Zijn er dingen die je gelezen hebt dat je zegt van: 'hé, dat was, dat sprong er uit voor mij, of dat eh, volgens mij is Ester ook zo'?

R: Nah, dat ze [stilte] mensen wil helpen of zoiets, ja

I: Oh ja. Ja. Waardoor zie je dat?

R: Nou gewoon, als ze haar oom in die rouwkleren ziet, dat ze gewoon kleren naar die stuurt en zo.

I: Ja, ja. Dus dat ze mensen wil helpen.

R: Uhum.

I: Ja, mooi, ja. Zijn er nog andere dingen die je opvallen?

R: [stilte] Hmmm nee, denk het niet.

Interview 1 – Maria BB

Interviewer: Zo, je hebt net tekstjes gelezen over Maria, en ik ben wel benieuwd nu je dit verhaal hebt gelezen, ehm, hoe kijk jij nu naar Maria? Wat voor persoon was dit volgens jou?

Respondent: Nou ehm, ik denk dat zij gewoon een jonge vrouw was die voor zichzelf op kon staan. En die ook zeg maar een beetje goedgelovig was. En die ehm [stilte] ook wel trouw is.

I: Hmm. Oké ja, hmm 'voor zichzelf op kon staan' zeg je, wat bedoel je daarmee?

R: Nou, zo lijkt mij dat eigenlijk, want gewoon ehm ook hoe ze reageert en zo, niet zo van: oh nee, wat huh, nu dan en zo. En ja, ze reageert wel wijs.

I: Ja, ja, dus zoals ze reageert zie jij van: hé, daardoor staat ze goed voor zichzelf op.

R: Ja.

I: Ja mooi. En 'goedgelovig' zeg je, wat bedoel je daarmee?

R: Nou ze zei niet zo van: 'nee joh, dat kan helemaal niet, wat zeg je nou?' [stilte] Nou ja, soms is het misschien ook wel een beetje slecht zeg maar hier soms wel goed.

I: Mmm, goed goedgelovig dus. Ja, mooi, ja en wat zijn verder nog dingen die jij daarna vindt of ziet?

R: Ehm, ja, ehm [stilte] ik vind het eigenlijk wel bijzonder zeg maar dat ze meteen als ze hoort dat haar familielid Elisabet een zoon krijgt, dat ze dan zegt van: 'ja, ik wil God dienen. Laat mij met u gebeuren wat u gezegd hebt.' En dat vind ik eigenlijk wel heel bijzonder, ja want ik, ik zou niet weten of ik dat zou zeggen.
I: Nee, denk je niet?
R: [lach]
I: Nee, bijzonder.
[deur wordt opengedaan, iemand komt binnen, er wordt begroet]
I: Oké, top. En 'bijzonder', waardoor vind jij het bijzonder dat ze dat zegt?
R: Nou, de meeste mensen zouden zeggen van: 'nou, eh, ik geloof het niet hoor, hoe kan je dat nou bewijzen?' En ja dat doet ze dus niet.
I: Nee, eh mooi, mooie dingen die jij eruit haalt. En eh, even kijken je zei dus: 'ze komt goed voor zichzelf op en ze is wijs, ze is jong.'
R: Ja.
I: 'En bijzonder dat ze dat zegt.'
R: Hm hm.
I: 'Goed gelovig'. Ehm, zijn er nog dingen die je mist? Van: hé, dat zijn ook nog dingen van haar, ehm van: hé, dat zie ik van haar?
R: Nee, ik denk het eigenlijk niet.
I: Nee, nou helemaal goed.
R: Ja.
I: Dat is mooi duidelijk. Dankjewel.
R: Alsjeblieft.

Interview 12 – Maria BB

Interviewer: Je hebt net gelezen over Maria. En ik ben wel benieuwd nu je dit gelezen hebt, hoe kijk jij nu naar Maria?
Respondent: Ik kijk naar Maria als een eh best wel onzekere vrouw, want ze heeft natuurlijk een relatie met Jozef, maar ze heeft nog geen seks gehad, dus ze vindt het best spannend hoe de mensen gaan reageren.
I: Ja.
R: En als ik zelf in haar schoenen zou staan, dan zou ik heel erg geschrokken zijn, want het is best wel een dingetje: zwanger worden zonder dat je met een man geslapen hebt.
I: Ja.
R: En dan tuurlijk moet je dat aan je vriend gaan vertellen. Dat is heel heftig als je dat meemaakt.
I: Ja
R: Maar dan vind ik het wel mooi om te zien dat ze dan toch op God vertrouwt en dan toch wel alles doet wat God gevraagd heeft.
I: Ja.
R: Dat lijkt mij wel een dingetje.
I: Ja, dat ze toch vertrouwt, ondanks alles wat er gebeurt?
R: Ja, dat vind ik best wel bijzonder. Ik, of ik had het wel gedaan, of ik had gezegd: 'ja, nee, ik durf dit niet zo' of zo. Ik vind het heel dapper van haar.
I: Ja. Dapper. Ja, ja, bijzonder. Want wat voor persoon was zij, denk jij?

R: Ehm, ik denk wel een, ik denk wel een gewoon doorsnee vrouw en sowieso mochten vrouwen in die tijd niet veel. Dus ik denk gewoon een beetje in het huis en zo en ze was, hoe heet dat ook al weer, niet getrouwd, maar eh…

I: Verloofd.

R: Ja, verloofd. Ze was verloofd en dan zit je in de fase van: ja, we moeten alles klaarmaken, dus gaan we een baby krijgen, gaan we geen baby krijgen, hoe zit het met werk, moet ik nog iets doen of zo, familie inlichten?

I: Ja.

R: En dan ineens komt die engel en die zegt van: 'ja, Maria je krijgt een kind', en dan is ze zo van: ja, ze weet dat ze eigenlijk niet veel keus heeft. En dat vind ik heel bijzonder, want God zal, denk ik, is een Man van genade en zo, en dan is het best wel bijzonder dat Hij zoiets doet eigenlijk.

I: Ja, ja. Bijzonder dat haar dat overkomt.

R: Ja, ja, Maria was niks anders dan u en ik, gewoon aardig, niks mee aan de hand.

I: Ja

R: Ik denk dat het de goedheid van God was zo'n meisje, want Hij kiest gewoon, ja, een hele normale vrouw uit eigenlijk, niks mee aan de hand. God verrast haar eigenlijk met zoiets moois en dat vind ik wel heel mooi eigenlijk.

I: Ja mooi, ja. Zijn er andere dingen die jou opvallen aan haar als je dit leest?

R: Ehm, ja het is een meer begrijpelijke taal, dan de normale Bijbel. En het zit ook heel erg in het perspectief van Maria. Alles is echt gericht op hoe Maria zich voelt.

I: Ja

R: Dat vind ik wel heel mooi dat een meisje van mijn leeftijd, dat ze ook wel weten hoe zoiets voelt en zo.

I: Ja

R: Zo is het wel, zo is het wel goed.

I: Ja, precies.

R: Ze is ook niet heel oud of zo.

I: Nee

R: Best wel een aansprekelijk kind, of zo.

I; Ja, mooi

R: Zo kan het best wel voorkomen eigenlijk.

I: Ja, ja.

R: Zo vind het wel mooi, zoals het is uitgevoerd.

I: Ja, dat je er in kan herkennen?

R: Ja, het laat heel erg zien wat het in het dagelijkse leven is, maar dan met de Bijbel er nog bij. Dat vind ik best wel bijzonder en mooi.

I: Ja. Mooi om te horen ja, ja. En je zei: je ziet heel duidelijk hoe ze zich voelt. Hoe voelt Maria zich in dit verhaal?

R: Bang en een beetje onzeker, maar ze denkt wel: ik ga dit wel doen, want het is wel een opdracht van God. Dus ze is zelfverzekerd, bang en een beetje wantrouwend, maar toch ook wel weer heel sterk.

I: Ja, en wat maakt haar sterk?

R: Dat ze gewoon, dat ze wel gewoon accepteert en zegt: ja, ik ga dit doen, want het is een opdracht van God. En dat ze uiteindelijk ook het lef heeft om het Jozef te vertellen en later in het verhaal lees je, dan gelooft Jozef haar niet en gaat Jozef bij haar weg. Dat lijkt me heel erg hartverscheurend.

I: Ja, ja

R: Wel echt iets dat bij de tienermoeders wel aan de hand is.

I: Ja.

R: Best wel mooi dat dit uitgebeeld is zo.

I: Ja, precies ja, supergoed. Zijn er tot slot nog andere dingen die er voor jou uitspringen of die je zegt: dat valt me op aan haar?

R: Ja, de neus is best een beetje groot in deze tekening.

I: [Gelach]

R: Dat is niet goed hoor, ze heeft een grote neus [zegt dit lachend]. Verder niks eigenlijk.

I: Nee?

R: Dat was het eigenlijk wel.

I: Nou, super. Gaaf.